
ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta pedagogická

DĚJEPIS XVII

sborník katedry historie

Sborník je věnován šedesátinám profesora Zdeňka MACKA

ZÁPADOČESKÁ
UNIVERZITA
V PLZNI

Plzeň 1997

Sborník recenzovali:

PhDr. Dagmar Hudecová

PhDr. Karel Waska, CSc.

Redakce sborníku:

docent PhDr. Jan Kumpera, CSc.

OBSAH

<i>Úvod</i>	5
<i>Tomáš JÍLEK Šedesátiny profesora Zdeňka Macka</i>	6
<i>Tomáš JÍLEK Padesátiletí katedry historie PEF ZČU</i>	9
<i>Jana JANUSOVÁ Česko-bavorské vztahy v raně středověké architektuře západních Čech</i>	17
<i>Jan KUMPERA Tranquilla libertas - mír ve svobodě. Komenského vize mezinárodního mírového uspořádání</i>	20
<i>Jan KUMPERA Neznámá anglická bohemika z raného novověku</i>	30
<i>Jan RYBA Pozemková kniha velkostatku Bezdržice</i>	35
<i>Alfred HYNA Vendée - trn v patě Velké francouzské revoluce</i>	44
<i>Alfred HYNA Sametová revoluce 1989 a plzeňské vysoké školy</i>	55
<i>Zdeněk MACEK Glosy k otázce předválečných vztahů Rakouska-Uherska a Francie</i>	68
<i>Miroslav BREITFELDER Metody nacistické propagandy</i>	87

Vydavatel: Pedagogická fakulta ZČU v Plzni, 1998

Řídí redakční rada: Prof. Ing. M. Kraitr, CSc., Prof. PhDr. L. Klimeš, Prof. PhDr. T. Jílek, CSc., Doc. M. Hes, akad. malíř, doc. RNDR. J. Hora, CSc., Doc. PhDr. J. Miňhová, CSc.

Odpovědný redaktor: Doc. PhDr. Jan Kumpera, CSc.

Rozsah:

Vydání: první

Náklad: výtisků

Rozmnožení: Ediční středisko ZČU Plzni

ÚVOD

Sborník katedry historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity je věnován šedesátinám profesora Zdeňka Macka, kterému chceme tímto již XVII. katedrálním sborníkem pográtulovat k životnímu jubileu a zároveň mu poděkovat za dlouholetou obětavou práci při přípravě učitelů dějepisu. Bilanci vědecko-pedagogické činnosti jubilanta se proto zabývá úvodní článek z pera profesora PhDr. Tomáše Jílka, CSc., bývalého vedoucího katedry historie. Tématická pestrost sborníku je dána badatelskou orientací členů katedry, přesto jsme se snažili akcentovat obecnější a komparativní dimenzi dějin, tedy prvek jubilantovi blízký. Ve všech případech se jedná o původní příspěvky, přinášející řadu nových poznatků i zajímavých pohledů.

Na sborníku se dále podíleli Mgr. Miroslav Breitfelder, PhDr. Alfréd Hyna, CSc., docentka PhDr. Jana Janusová, CSc., docent PhDr. Jan Kumpera, CSc. a PhDr. Jan Ryba. Do sborníku přispěl na vyzvání redakce též oslavenec, profesor PhDr. Zdeněk Macek, CSc.

Redaktor sborníku děkuje všem, kteří se o jeho zdárné vydání zasloužili - především oběma recenzentům PhDr. Dagmar Hudecové z Pedagogické centra Plzeň a PhDr. Karlovi Waskovi, CSc. ze Státního oblastního archivu v Plzni a též panu Vladimíru Baxovi z Edičního střediska Západočeské univerzity. Rovněž pak přeje tomuto sborníku, aby si našel úspěšně cestu k zájemcům o tu nejkrásnější múzu - Kleio.

doc. PhDr. Jan Kumpera, Csc., redaktor sborníku

ŠEDESÁTINY PROFESORA PhDr. ZDENĚKA MACKA, CSc.

T o m á š J í l e k

Profesor PhDr. Zdeněk Macek, CSc. se narodil 3. března 1937 v Hradci Králové, kde působil jeho otec jako berní úředník. Zde také prožil dětství a jinošská léta. Láskyplný vztah k rodnému kraji je typickým rysem prof. Macka, severovýchodní Čechy jsou místem jeho stálých návratů, jeho trvalého zájmu o dějiny a současnost tohoto regionu.

Do obecné školy chodil Zd. Macek v Hradci Králové od roku 1943 do roku 1948, mezi léty 1948 - 1952 absolvoval tamtéž tzv. střední školu 2. stupně a ve studiu potom pokračoval na gymnáziu J. K. Tyla rovněž v Hradci Králové, kde také v roce 1955 maturoval. Od roku 1955 do roku 1959 byl posluchačem Vysoké školy pedagogické v Praze, kde studoval obor učitelství pro střední školy, aprobaci český jazyk - dějepis. Už na vysoké škole a zejména pod vedením prof. Dr. Alice Teichové se profiloval jeho odborný zájem o novější a nejnovější obecné dějiny, který vedl k zevrubnějšímu studiu meziválečných dějin a speciálně otázek francouzské politiky a československo - francouzských vztahů v období před druhou světovou válkou. K této tematice se vztahovala také jeho diplomová práce, ve které těžil ze studia archivního materiálu meziválečného Národního shromáždění ČSR a Archivu ZAMINI.

Po ukončení vysoké školy pracoval, s výjimkou zkrácené šestiměsíční prezenční vojenské služby, výlučně ve školství. Zvolená profese se stala pro dr. Macka druhou přirozeností, celoživotní náplní a do značné míry láskou, se kterou se zřejmě ani při nadcházejícím odchodu z Plzně nebude schopnout rozloučit.

Po absolutoriu vysoké školy působil dr. Macek nejprve krátkou dobu na osmileté základní škole v Českém Meziříčí /okr. Rychnov nad Kněžnou/ a v letech 1961 a 1962 na gymnáziu v Dobrušce. Na základě konkursu byl potom v říjnu 1962 přijat na katedru dějepisu tehdejšího Pedagogického institutu v Plzni / od roku 1964 samostatné Pedagogické fakulty a dnešní Pedagogické fakulty ZČU Plzeň/, kde působil nejprve jako asistent /1962 - 1964/, pak jako odborný asistent /1964-1979/, docent /1979 - 1988/ a posléze jako profesor - od roku 1988. Doktorát filozofie složil v roce 1970 a jeho předložená odborná práce se týkala vývoje vědy a techniky v 16. - 20. století a jeho interpretace ve výuce dějepisu. Vědeckou aspiranturu absolvoval mezi léty 1965 - 1973 na Ústavu československých a světových dějin ČSAV a FF UK v Praze a ukončil obhajobou práce o Ohlasech francouzské středoevropské politiky v dobovém českém tisku mezi léty 1907 - 1914. V roce 1979 se habilitoval na FF brněnské univerzity s prací o mezinárodních vztazích po roce 1945 a byl oficiálně ustanoven docentem pro obecné dějiny na Pedagogické fakultě v Plzni. Titul vysokoškolského profesora obecných dějin novověku obdržel na základě obhajoby svých prací v roce 1988.

Během svého mnohaletého působení na PeF Plzeň vyučoval dr. Macek především obecné dějiny 19. a 20. století, ale zabýval se i dějinami vědy a techniky, dějinami kultury, a protože pracoval na učitelské fakultě českého jihozápadu, část jeho odborných prací má i metodické zaměření nebo se týká dějin regionu. Je třeba zdůraznit, že vedle vědecké činnosti zůstával vždy a především učitelem. Práce s učitelských dorostem se pro něho stala určující skutečností, které vše ostatní podřizoval.

Těžiště většiny odborných prací dr. Macka spočívalo ovšem v nejnovějších obecných dějinách, přičemž určitými dominantami se v této spojitosti staly jednak dějiny období před první světovou válkou, dále meziválečné dějiny, dějiny druhé světové války a mezinárodní vztahy po roce 1945. Vzhledem k tomu, že práce v Plzni neumožňovala dr. Mackovi v širší míře stálé a přímé studium archivních dokumentů k vybrané problematice obecných dějin, zvolil se dr. Macek práci s tiskem jako historickým pramenem a svůj výklad dané látky posunul na pomezí obecných a československých dějin. V tomto směru se zapojil do mnohaletého plnění státních úkolů základního výzkumu a publikoval řadu studií /Projekt francouzské půjčky Rakousko - uhersku v roce 1911, Marocká otázka a politika Rakousko - Uherska mezi léta 1904 - 1911, Česko - francouzské vztahy v předvečer první světové války atd./. Výsledkem téměř celoživotní soustředěné práce s tiskem je soubor cca 30 - 35 tisíc podrobných výpisků z českých novin a periodik v letech 1900-1914, 1919 - 1938 a výběrově též z let po roce 1945. Výpisky tvoří objemný materiál, který nyní čeká na účelné počítačové zpracování rejstříku a obsahového přehledu, jenž by mohl sloužit jako operativní a vysoce hodnotný zdroj původních informací k typologii českého tisku nebo k vývoji českého /československého/ politického vědomí a povědomí ve 20. století. Zásluhy na nahromadění a dílčím vyhodnocení značného množství novinových zpráv a komentářů mají v této spojitosti též studenti dr. Macka, které jejich učitel dlouhodobě vedl k práci s tiskem, k zájmu o obecné dějiny doby nejnovější, k leckdy obtížnému hledání, nalézání a formulování objektivních soudů o společenském vývoji nedávné minulosti a současnosti.

Příprava budoucích učitelů dějepisu vedla dr. Macka i ke spoluúčasti na tvorbě učebnic dějepisu jak pro potřeby učňovských a středních škol, tak i vlastní pedagogické fakulty. Dr. Macek je autorem event. spoluautorem řady vysokoškolských skript, odborných studií ve sbornících katedry historie PeF /ZČU/, odborných článků v novinách i odborných časopisech, učebních pomůcek, recenzí učebnic či odborných projektů. Rozsáhlá byla v průběhu let Mackova přednášková činnost pro veřejnost, která se vesměs týkala jeho odborného zaměření, a v níž nacházel další možnost specifické pedagogické či odborné seberealizace. Důležitou byla nepochybně v posledních 12 letech jeho činnost organizátora Univerzity třetího věku na PeF /ZČU/ Plzeň, jež přispěla k vytvoření tradice přednáškových a jiných akcí pro starší spoluobčany.

V letech 1980 - 1990 vykonával dr. Macek úřad proděkana pro denní studium na PeF Plzeň a jakkoli ho tato převážně administrativní práce stála veliké množství času a úsilí, zůstal i při ní zcela věren svému pedagogickému a odbornému poslání učitele.

Dr. Macek je podruhé ženat, jeho žena Ludmila je rovněž učitelkou. Z prvního manželství má dr. Macek syna Tomáše, který vystudoval žurnalistiku a v tomto oboru také pracuje. S ohledem na věk je dr. Macek přiměřeně zdrav, dlouhodobě trpí mimo jiné chorobou páteře, kvůli které se musel před několika lety podrobit těžké operaci.

Do dalších let přejeme všichni prof. Mackovi hodně zdraví, sil a osobní pohody.

PADESÁTILETÍ KATEDRY HISTORIE

T o m á š J í l e k

V roce 1998 završí katedra historie pedagogické fakulty Západočeské univerzity padesáté vročí svého trvání. Patří k nejstarším historickým regionálním pracovištím na vysokých školách v České republice.

Krátce po zřízení Pedagogické fakulty v Plzni, pobočky Univerzity Karlovy v Praze, byl na fakultě na podzim roku 1948 založen jako předchůdce dnešní katedry historický ústav. Vlastní katedra pak vznikala v roce 1950 spojením dřívějšího ústavu dějepisu a zeměpisu jako katedra dějepisu a zeměpisu. V této podobě trvala i po zřízení Vyšší pedagogické školy v Plzni / 1. září 1953 / a Pedagogického institutu / 1. září 1959 / až do roku 1962, kdy se oba obory organizačně rozdělily na dvě katedry. Samostatná katedra dějepisu existovala i na nově vzniklé samostatné Pedagogické fakultě od 1. září 1964. O deset let později byla sloučena s katedrou českého jazyka, dějepisu a občanské nauky. Od 1. září 1986 se pak všechny obory osamostatnily. Rozhodnutím děkana PeF ZČU bylo při katedře historie od 1. února 1993 zřízeno oddělení občanské výchovy. Aprobační předmět dějepis byl zastoupen na všech postupně se měnících výše uvedených typech.

Historické pracoviště plzeňské Pedagogické fakulty mělo od svého začátku regionální zaměření. Bylo to dáno hlavně tím, že první pracovníci katedry měli již před vznikem tohoto pracoviště velké zkušenosti v regionální vědecké práci. Zejména to platí o profesoru Václavu Čepelákovi, profesoru Jindřichu Vackovi a odbornému asistentovi Adolfu Zemanovi, kteří patřili k významným představitelům tzv. plzeňské historické školy.

Profesor PhDr. Václav Čepelák /1899 - 1982/ byl nejen zakladatelem katedry, ale i jejím vedoucím až do roku 1970. Erudovaný a kultivovaný historik, odchovaný významnými univerzitními učiteli Gollovy školy. Zpracoval tři monografie / Dějiny železářství v podbrdské oblasti, Selské vzpoury v kraji, Dějiny Plzně I. / a desítky studií a článků / regionální dějiny Plzně a Plzeňska, husitství, revoluční rok 1848/. Významná byla jeho redakční činnost při vydávání dějin Plzně a sborníků katedry historie PeF ZČU.

Těsně po druhé světové válce se zasloužil o záchranu cenného archivního a muzejního materiálu v pohraničí a později dlouhodobě ovlivňoval péči o kulturní památky a přírodu jako předseda krajské komise památkové péče a ochrany přírody v bývalém Západočeském kraji.

S katedrou historie je nedílně spojen profesor PhDr. Jindřich Vacek, Csc. /1917 - 1997 /. Jeho učiteli historie byli zejména profesori tzv. druhé generace Gollovy školy / Šusta, Bidlo, Dobiáš, Chaloupecký /. Profesor Vacek se účastnil protinacistických demonstrací v listopadu 1939 a byl za tuto činnost spolu se stovkami studentů odvečen do koncentračního tábora Sachsenhausen, kde byl

vězněn do roku 1942. Profesor Vacek se po celou dobu své učitelské činnosti věnoval vědecké práci v oboru československých dějin, která zahrnovala rozsáhlý zájmový okruh - výzkum pramenného materiálu rodinných archivů v řadě jihočeských měst, hospodářských a sociálních otázek 16. století, zejména se zaměřením na problematiku rozvoje šlechtického velkostatku, právních sporů, sociálního složení poddanských vesnic, složení šlechtických rodin v západních Čechách aj. Vědecká a publikační činnost představuje významný přínos k objasnění hospodářských, sociálních, kulturních a politických dějin západních a jihovýchodních Čech v 16. - 18. století. Dalším okruhem badatelského zájmu profesora Vacka se stala problematika protifašistického odboje v podobě článků a účasti na kolektivních publikacích.

K dalším představitelům tzv. plzeňské historické školy patřil odborný asistent Adolf Zeman /1902 - 1985/. Jeho vědecká práce začala již před druhou světovou válkou, kdy pod vedením plzeňského archiváře PhDr. Fr. Macháčka přistoupil k pečlivému zpracování archivních materiálů k sociálně - ekonomickým dějinám Plzně v 17. a 18. století. I když se později zabýval dalšími tématy /kolonizace, rybníkářství, počátky průmyslové výroby, pivovarnictví v kraji apod./, přece jen tato orientace zůstala základem jeho badatelského zájmu. Dlouholeté studium vyústilo do dvou knih „Plzeň v první polovině 18. století“ /1947/ a „Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku 18. století“ /1955/. Svou erudici a stylistickou obratnost projevil i v Dějinách Plzně I. /1965/, kde zachytil vývoj města od třicetileté války do sklonku feudalismu. Jeho badatelské práce v jeho posledních letech života se realizovala ve zpracování historie Doubravky, jednoho z plzeňských předměstí, kde prožil svůj plzeňský život. Zemanovy studie a monografie jsou ceněny jako významný příspěvek k dějinám českých měst.

K rozvoji odborné práce na katedře dějepisu přispěl docent PhDr. Jaroslav Šlajer, CSc. /1920 - 1975/, působící na katedře až do své smrti do roku 1960. Docent Šlajer vydal v roce 1963 s odbornou pečlivostí přehlednou práci o Husitství v našem kraji. Nicméně jeho hlavním badatelským zájmem se staly dějiny dělnického hnutí, zejména hornictví a odborového hnutí na Plzeňsku na přelomu 19. a 20. století. Zpracovaná tematika přes poplatnost danému historickému období, které zejména v nejnovějších dějinách, politickým klimatem determinovalo ideové pojetí teoretické práce, je významným příspěvkem v bádání o dějinách západočeského hornictví. Docent Šlajer jako vedoucí redaktor a spoluredaktor vydal učebnice Dějiny středověku pro základní školu, které se dočkaly sedmi vydání.

K této starší generaci učitelů katedry historie se v září 1962 přidružili dodnes na katedře působící profesor PhDr. Tomáš Jílek, CSc. a profesor PhDr. Zdeněk Macek, CSc. Hlavními okruhy odborného studia profesora Jílka jsou teorie vyučování dějepisu, regionální dějiny a kulturní dějiny západních Čech. Profesor Jílek se zabýval zejména úlohou hmotných historických pramenů jako názorných vyučovacích pomůcek, metodami výuky dějepisu, hodnocením knižní produkce

didaktiky dějepisu v Československu a v dalších evropských zemích, což bylo publikováno v monografických studiích UK Praha, sbornících PeF ZČU a v zahraničí /Bulharsko, Rusko, Německo /. Je autorem 6 učebnic dějepisu, hlavně partií starších dějin, pro základní a střední školy, 4 metodických příruček a 8 diafilmů s kulturní tematikou pro školní výuku, spoluautorem vysokoškolské učebnice didaktiky dějepisu a 5 skript / modernizace výuky dějepisu, regionální práce v historii západních Čech, kulturní památky v kraji /. Je předsedou redakční rady Západočeské vlastivědy a autorsky se podílel na svazku národopisu 1990 a 3 sborníků k 700. výročí Plzně a 50. výročí jejího osvobození /1996/. V letech 1986 - 1995 zastával funkci vedoucího katedry historie. Dlouhá léta pracoval v krajské komisi památkové péče a ochrany přírody v Plzni.

Profesor Macek se odborně zabývá nejnovějšími světovými dějinami. Přivedla ho k tomu profesorka PhDr. Alice Teichová, působící od roku 1969 na univerzitě v Oxfordu. Věnuje se především problematice tisku jako historickému pramenu, mezinárodním vztahům 20. století a regionálním dějinám západních Čech. V odborných a učebnicových publikacích se v poslední době zaměřuje na Blízký a Střední východ po roce 1945 a materiály k problematice mezinárodního politického vývoje od čtyřicátých let našeho století. Profesor Macek je spoluautorem vysokoškolské učebnice obecných dějin, autorem či spoluautorem 8 skript /obecné dějiny, dějiny vědy/, spoluautorem 5 učebnic dějepisu a 2 metodických příruček pro gymnázia. Od roku 1985 zastává funkci vedoucího oddělení dějepisu KHI. Velkou aktivitu prokázal v organizování Univerzity třetího věku na půdě ZČU.

Od roku 1969 působí na katedře docentka PhDr. Jana Janusová, CSc. Ve své pedagogické a vědecké práci se specializuje na starší československé dějiny, dějiny kultury a regionální dějiny západních Čech. Je autorkou 12 monografií v oboru populárně naučné prózy a historické beletrie, autorkou 6 skript s obsahem regionálních dějin západních Čech a řady studií a článků ve vědeckých a odborných časopisech a sbornících. Významná je její přednášková činnost, především ve spolupráci se Státní vědeckou knihovnou v Plzni /cyklus - Osobnosti českých dějin /.

V letech 1973 - 1995 působí na katedře docent PhDr. Jaroslav Toms, CSc. Jeho pedagogickou a vědeckou specializací jsou československé dějiny a regionální dějiny západních Čech. Je autorem či spoluautorem 5 skript s obsahem československých a regionálních dějin západních Čech. Dále publikoval řadu studií a článků ve vědeckých a odborných časopisech, zejména k problematice dělnického hnutí, dějin KSČ, vývoje sociální demokracie a jejich vůdců v západních Čechách, dějin závodů, odsun Němců, osidlovací politiky na Karlovarsku, česko - německým vztahům v novějších dějinách. Jeho odborná práce je sice poplatná politickému klimatu období normalizace, ale na druhé straně je výsledkem pečlivého studia archivních materiálů.

V roce 1976 na katedru přišel z Ústavu československých a světových dějin ČSAV docent PhDr. Jan Kumpera, CSc. Jeho pedagogickou a vědeckou specializací jsou obecné dějiny a historiografie. Hlavním odborných zaměřením v jeho publikační činnosti jsou dějiny 16. - 17. století, zejména komeniologie a anglické dějiny. Dále se zabývá regionální problematikou západních Čech. Dosud publikoval na padesát odborných studií, některé v zahraničí a pět knižních publikací, mezi nimiž je zatím nejrozsáhlejší, jedním autorem napsaná, česká monografie o životě a díle Jana Ámose Komenského /1992/. Jako spoluautor je uveden u dalších deseti knih / z toho šesti vydaných v zahraničí /. Bohatá je jeho recenzní a popularizační činnost. Zároveň překládá historickou literaturu z němčiny a angličtiny, přednáší pro veřejnost a spolupracuje s Českým rozhlasem. Celkově čítá jeho bibliografie na 300 položek. Již v 80. letech hostoval na univerzitě v Lipsku a Poznani, po roce 1989 působil jako hostující docent na univerzitách v Sheffieldu, /komeniologický výzkum /, v Curychu a v Bostonu a přednášel i na dalších evropských univerzitách ve Vídni, Amsterdamu, Leidenu, Římě, Maceratě, Berlíně, Londýně, Oxfordu, Cambridgi, Durhamu, Edinburghu, Glasgowu, Cardiffu, v zámoří pak ve Washingtonu, v Montrealu a Calgary. Zúčastňuje se také často domácích i zahraničních konferencí a symposií, hlavně s komeniologickým zaměřením.

Od roku 1980 do srpna 1991 přednášel na katedře na zkrácený úvazek tehdejší děkan Pedagogické fakulty prof. PhDr. Vladimír Brichta, CSc. Ve své odborné a pedagogické práci se specializoval na nejnovější československé dějiny v rámci Plzeňska. Věnoval se především poválečným dějinám Plzně a Plzeňska s akcentováním dějin KSČ a dělnického hnutí. Jeho publikované práce se sice opírají o archivní prameny, ale jejich interpretace až příliš respektovala dobová ideologická a politická hlediska / Dějiny Plzně III, Kupředu levá/. Ve funkci děkana PeF se zasadil o realizaci programu Západočeské vlastivědy.

Od roku 1986 přednáší na zkrácený úvazek PhDr. Vladimír Bystrický, CSc., ředitel Státního archivu v Plzni, úvod do studia dějepisu a pomocné vědy historické. Jeho odborná a publikační práce je zaměřena zejména na archivnictví /Přehled archivů ČSR v r. 1984, 2 svazky Průvodce po SOA Plzeň, 1974, 1975, řada příspěvků v Archivním časopisu a Sborníku archivních prací/. Dále uveřejnil studie a edice v oboru dějin cen a mezd, hospodářských a sociálních dějin, husitství, kastelologie, dějin města Stříbra, ohlasů povstání roku 1775, k roku 1848 a k pobytu Američanů v západních Čechách v roce 1945. Rozsáhlá je Bystrického práce popularizační v tisku - celkem více než 440 bibliografických čísel.

Na konci osmdesátých let externě působil na katedře PhDr. Miroslav Bělohávek, zakladatel poválečného plzeňského archivnictví. Zasloužil se o vybudování kabinetu regionálních dějin při katedře historie. Na půdě katedry napsal spolu s T. Jílkem Příručku pro regionální historickou práci v západních čechách a zasloužil se o vydání vlastivědných bibliografických přehledů.

Autorsky se též podílel na svazku Národopis Západočeské vlastivědy a připravovaném svazku Historie I.

Od roku 1988 pracuje na katedře PhDr. Jan Ryba. Nejprve byl zařazen jako vědecký pracovník kabinetu regionálních dějin. Nyní přednáší úvod do studia dějepisu, českou historiografii, dějiny správy a dějiny vojenství. Jeho odborné články a studie se týkají dějin zemědělství 16. a 17. století /publikováno i v Polsku/ a pomocných věd historických, zejména diplomatiky a paleografie. V rámci komise pro historickou demografii při Sociologickém ústavu ČAV v Praze se podílí na výzkumu vývoje obyvatelstva v západních Čechách.

Na počátku devadesátých let na zkrácený úvazek přednášel na katedře PhDr. Josef Hanzal, CSc., vědecký pracovník Historického ústavu ČAV, první starosta obnoveného Historického klubu. Svým přístupem a odbornou erudicí napomohl výchově nové učitelské generace po listopadových událostech roku 1989.

Od podzimu roku 1993 do konce roku 1995 působil na katedře docent PhDr. Jan Rataj, CSc. Jeho vědecká a pedagogická činnost se orientovala na nejnovější československé dějiny. Z jeho plzeňského působení pocházejí studie o životní cestě kardinála ThDr. Josefa Berana a o plánech a skutečnosti osvobození Československa, publikované ve sbornících dějepisu XVI. PeF ZČU v roce 1995 a v roce 1996. Důležitou úlohu sehrálo jeho skriptum "Komunistické Československo I.", jeden z prvních textů k období let 1948 - 1960, vydaných po listopadu 1989 v roce 1995.

Od poloviny roku 1994, po dvouleté stáži na Univerzitě v Bayreuthu, působí na katedře Mgr. Miroslav Breitfelder. Jeho odborným zaměřením jsou československé dějiny (1918 - 1992), sudetoněmecká problematika a dějiny nacionálního socialismu v Třetí říši.

Od poloviny roku 1995 do poloviny roku 1997 působila na katedře na zkrácený úvazek PhDr. Štěpánka Magstadtová, CSc. Ve svých přednáškách a odborné práci se zaměřovala na americké dějiny a problematiku českých krajanů v USA.

Od ledna roku 1996 působí na katedře a zároveň zastává funkci vedoucího katedry historie PhDr. Frank Boldt. Oblastí jeho odborného zájmu jsou obecné dějiny novověku, středověké kulturní dějiny, německo - slovanské vztahy a dějiny Židů v Evropě, což se odráží v jeho řadě publikovaných pracích. Z jeho posledních publikací jmenujme zejména monografii o vývoji české politické kultury od 17. století do konce století 19., jež vyšla v nakladatelství „Karolinum“ Karlovy univerzity v Praze v roce 1996. PhDr. Boldt je také jedním ze zakladatelů nadace Evropské Comenium, usilující o kulturní evropské vazby.

Kratší dobu na katedře působili v šedesátých letech ředitel Západočeského muzea PhDr. Václav Kuchyňka, autor učebnic dějepisu PhDr. Václav Michnovský, Csc. /SPN Praha/, profesor PhDr. Juraj Křížek, DrSc. /FF UK Praha/, v sedmdesátých letech PhDr. Marie Pravdová /VÚP Praha/ a na konci

osmdesátých Mgr. Vladimíra Morchová, v devadesátých letech PhDr. Dagmar Hudecová a Mgr. Jiří Jelen.

Regionální historické bádání o západních Čechách zůstalo do dnešní doby základním nosným programem odborné práce katedry. Realizačním výstupem je pokračující řada sborníků katedry historie, která v roce 1998 dosáhne již čísla 17. Dalším výstupem jsou svazky Západočeské vlastivědy - v roce 1990 vydaný první svazek Národopis a připravované 3 svazky Historie. Ve spolupráci se Státní vědeckou knihovnou v Plzni vyšly dva svazky Bibliografie historicko - vlastivědné literatury Západočeského kraje z let 1968 - 1972, 1973 - 1977 a v podobě skriptu Příručka pro regionálně historickou práci v západních Čechách v roce 1993. Od roku 1988 vycházely Zprávy katedry historie /8 čísel/, jež obsahují informace o práci katedry, studie a články regionální povahy, přehledy a anotační záznamy diplomových prací studentů, informační bibliografické údaje o pracích pracovníků katedry a metodické materiály k využívání historie západních Čech ve výuce dějepisu na školách.

Od poloviny roku 1962 do poloviny roku 1997 bylo na katedře historie zpracováno a obhájeno 821 diplomových prací. Z nich tematicky převažuje historie západních Čech 507 - slovanské osídlení, národnostní problematika, dějiny měst a obcí, dějiny průmyslových a zemědělských závodů, dějiny hornictví, vznik a vývoj železniční sítě, průběh národního obrození, protinacistický odboj, odsun Němců, osidlování pohraničí, dějiny školství včetně menšinového, dějiny lázeňství, kulturní památky včetně památek technických a památek lidové kultury, významné osobnosti spojené s krajem. Z dalších zpracovaných témat jmenujme využití tisku jako historického pramene a řadu didaktických prací s tématy modernizace výuky dějepisu, rozvoj samostatné činnosti žáků, využívání historických pramenů, beletrie a literatury faktu ve výuce dějepisu, exkurze spojené s návštěvou muzeí a galerií, využití náčrtku ve výuce dějepisu a další.

Od počátku 90. let se řešila také tematika osvobození západních Čech americkou armádou, průběh listopadových událostí 1989 v Plzni, situace církví a církevních společenství v období komunistické totality. Výtahy ze jmenovaných prací byly i publikovány ve sbornících Ústavů pro soudobé dějiny AV ČR.

Po dobu trvání katedry historie se její členové účastňovali prací na přípravách učebních plánů vysokých škol učitelského vzdělání, pracovali v komisích pro udělování vědeckých hodností, v komisích expertů a v předmětových komisích. Aktivně se podíleli na tvorbě celostátních vysokoškolských učebnic, učebnic dějepisu a ostatních učebních pomůcek pro základní a střední školy.

Členové katedry pracovali na řadě státních, resortních a fakultních úkolů.

Katedra historie má od roku 1991 spolupráci s Univerzitou v Bayreuthu, která se realizovala ve výměnných přednáškách učitelů obou univerzit, stáží, výměnnými odbornými exkurzemi a publikováním ve sbornících obou pracovišť.

Desetiletou tradicí vzájemných styků zaznamenala spolupráce s Univerzitou ve Štětíně a v Pécsi, ve formě výměnných přednášek učitelů obou univerzit a publikováním ve sbornících obou univerzit.

Osobou docenta dr. Kumpery byla navázána spolupráce s řadou dalších univerzitních pracovišť v Evropě, v USA a v Kanadě /blíže v popisu odborné práce doc. Kumpery/. Osobou nového vedoucího katedra PhDr. Franka Boldta se otevírají možnosti spolupráce zejména s univerzitními pracovišti SRN.

Z plzeňských a na území západních Čech působících odborných institucí měla katedra nejlepší spolupráci se Státním oblastním archivem, se Západočeským oblastním muzeem, Památkovým ústavem, Městským archivem v Plzni a okresními muzei a archivy. Od poloviny 80. let po odchodu městského archiváře PhDr. M. Bělohávka nový městský archivář bohužel nepokračoval v nabízené spolupráci, ale naopak k vedení katedry a některým učitelům zaujal negativní postoj, který vyjádřil i v tisku neopodstatněnou a nedoloženou kritikou, navíc formou neobvyklou v odborných kruzích.

Důležitou součástí práce katedry bylo pořádání konferencí / 1962, 1985, 1995/, ve kterých převažovala tematika dějin Plzně a západních Čech. Poslední z konferencí byla v květnu 1995 s názvem „Historie, kultura a současnost Plzně“. Této mezinárodní akce se účastnila řada odborníků z univerzit a odborných pracovišť Spojených států, Velké Británie, Francie, Spolkové republiky Německo a Slovenské republiky. V sekci kulturně - historické byla na programu problematika Plzně v historických a kulturních souvislostech. V sekci česko - americké byla věnována pozornost národnímu odboji a politickým, kulturním a vojenským aspektům osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou. V sekci literární a jazykové stála v centru zájmu problematika literatury, jazyka a didaktiky vztahující se k městu Plzni. V rámci mezinárodní konference ve spolupráci s Českým svazem bojovníků v Plzni a sponzorstvím závodů Škoda byla odhalena pamětní deska v Nové Huti u Dýšíně před vilou, kde sídlilo velitelství americké armády v západních Čechách od června do listopadu 1945 pod velením generála Harmona. Výstupem z této konference bylo vydání 4 sborníků , z nichž jeden s tematikou osvobození Plzně a západních Čech editovala Informační služba USA.

Tradicí práce katedry je pořádání odborných exkurzí pro studenty. Kromě tuzemských tras byly i součástí exkurzí výjezdy do sousedních zemí /Polska, Maďarska, bývalé NDR/. po listopadu 1989 katedra pořádala kromě exkurzí stanovených osnovami výuky i kulturně poznávací zájezdy do SRN /východní Bavorsko/, Rakouska /Linec, Vídeň, Salcburk , Itálie /Toskánsko, Řím/ a Francie /Paříž, Normandie/. Odborný výklad zajišťovali učitelé katedry s využitím videozáznamu. V roce 1992 byl uspořádán výměnný zájezd do východního Bavorska ve spolupráci s oddělením novějších dějin Univerzity v Bayreuthu. Učitelé katedry také pomáhali průvodcovským výkladem odborným exkurzím

učitelů základních a středních škol Plzně a západních Čech, stejně i exkurzím z univerzit v Brně, v Olomouci a Bratislavě.

ČESKO - BAVORSKÉ VZTAHY V NAŠÍ ARCHITEKTUŘE RANÉHO STŘEDOVĚKU

Jana Janusová

Nejstarší románské stavby na území západních Čech nevznikaly izolovaně od okolního prostředí. První byly ovlivněny architekturou doby vlády německého panovníka Oty I. - mluvíme o tzv. otónském slohu. K němu se řadí dobře zachovalý kruhový kostelík - rotunda sv. Petra - ostrohu Hůrka v dnešním Starém Plzenci. Bývala součástí přemyslovského správního a pomezního hradu Plzně a nejstarší zmínka o ní pochází z roku 976 z pera merseburského biskupa Tietmara.

Druhou nejstarší kamennou otónskou stavbu představuje apsida kostelíka sv. Jiří v Plzni - Doubravce. Kostelík dal postavit roku 992 druhý pražský biskup Vojtěch z rodu Slavníkovců. Vojtěch tehdy přivedl s sebou z Říma 12 mnichů benediktýnů, pro které založil a budoval klášter v Praze - Břevnově. Poněvadž nebyl ještě postaven, ponechal zatím Vojtěch mnichy v místě, zvaném pak Kostelec a dal pro ně postavit provizorní dřevěné obydlí s kostelem.

Od 12. století se stále více šířil v západních Čechách románský sloh. Vznikaly převážně emporové čili tribunové kostely, mající na západní straně emporu - tribunu /pavlač/ nesenou sloupy. Těchto kostelů se v západních Čechách dochovalo poměrně hodně. Na některých můžeme sledovat stopy štaufské architektu-

ry. Uvedme např. kostel v Dolním Janném, v Dřenicích a především samotný Cheb, kde z podnětu císaře římsko - německé říše Fridricha Barbarossy vyrostla v letech 1167-1188 velkolepá hradní falce s kaplí, která představuje vynikající ukázkou tehdejší architektury. Její přízemí je dosud pojato v těžkém románském slohu, zatímco patro je řešeno již raně goticky. Byla dokončena patrně v prvním desetiletí 13. století. Klenba románského přízemí spočívá na mocných sloupech s krátkými dřívky a mohutnými krychlovými hlavicemi. Raně gotické patro má klenby hruškovitého tvaru s žebry a s lomenými oblouky a štíhlé mramorové sloupy s hlavicemi, zdobenými figurální plastikou nebo listovými ornamenty. První patro bylo spojeno dřevěnou chodbou přímo s císařským palácem, který je rovněž řešen impozantně. Vždyť sloužil k občasným pobytům císařova dvora a jako místo konání říšských sněmů. Palác má rozměry 46 x 13 metrů. V jeho severní stěně se zachovala řada jedinečných sdružených pětidílných oken. V roce 1188 tu císař Fridrich Barbarossa trávil vánoce před odjezdem na křížovou výpravu. Již před císařem Fridrichem získal území Chebska mocný vládce bavorské severní marky Děpolt I. z Gingen a z Vohburku.

Byli to rovněž Vohburkové, kteří postavili na české půdě mocný hrad Přimdu. Má podobu mohutné hranolové věže /donjonu/, stojí na skalnatém hřebenu ve výšce 837 metrů a je dodnes velmi dobře zachovalý. Zmiňuje se o něm Kosmas v latinsky psané Kronice české k roku 1121.

Stavba těchto hradů uspořádala vznik dalších hradních sídel na Chebsku, a to Vildštejna /Skalná/, Seeberku /Ostroh/, Starého Kynšperka, Lokte a ve vzdálenější oblasti - na Stříbrsku - hradu Volfštejna u Černošína.

Štaufské huti náleží i premonstrátský klášter a kostel v Teplé a vznosný kostel sv. Mikuláše a Alžběty v Chebu s překrásným portálem.

V západních Čechách je několik sakrálních staveb, které ukazují na bavorskou orientaci. Především se jedná o kostel P. Marie, sv. Petra a Pavla v Albrechticích na Sušici. Leží v místech někdejší Harmatické čili Březnické zemské stezky, která spojovala Čechy s bavorským Podunajím. O kostele v Albrechticích máme několik písemných dokladů. Je to windberská kronika z roku 1305, v níž se můžeme dočísti, že český král Vladislav daroval ves Albrechtice a zdejší dvůr klášteru ve Windbergu. Jednalo se o premonstrátský klášter, který do roku 1125 patřil pánům z Bogenu. Ti byli spřízněni s Přemyslovci.

Další písemná zpráva mluví o svěcení kostela v Albrechticích salcburským arcibiskupem Adalbertem, a to 20. prosince roku 1178.

Kostel stojící na mírném návrší nad Albrechticemi, upoutá svou malebnou polohou i krásou architektury.

Masivní zdi věže i lodi, která měla na západní straně tribunu, dokládají románský původ. Jinak byl kostel přestavován v gotice. Presbyterium má tvar čtverce. Čtvercová kněžiště jsou typická pro oblast Burgundska a k nám se dostala přes Švábsko a Bavorsko, a to nejspíše z okolí Straubingu a Windbergu. Cenný je portál, zakončený hrotitě. Jeho středem prochází kamenný pruh s talířovitými prstenci.

Vlivy bavorského prostředí jsou dále patrné na kostele sv. Maří Magdalény v Malém Boru u Horažďovic. Jedná se o jednoduchou jednolodní stavbu s věží na jihozápadní straně. Věž je uvnitř opřena o hranolový pilíř a napojuje se v přízemí i v patře na půlkruhovou arkádu. Prostor v patře měl funkci věžní tribuny, která v přízemí přecházela v tribunu pavlačovou. Toto řešení je dosti ojedinělé. S analogickým se můžeme setkat v komendě johanitů ve Strakoncích.

Nad říčkou Pstružnou vznikl na přelomu 12. a 13. století tribunový kostel Narození P. Marie ve Velharticích. Kostel byl však románský, o čemž svědčí část zdiva, západní věž i některé kamenické detaily /portály/.

Okrouhlý kostelík - rotunda - sv. Jana Křtitele stojí nad obcí Zborovy u Plánice. Pochází z konce 12. nebo počátku 13. století a opět /jako ve stavbách

předchozích/ se zde pojí vlivy strakonické huti s vlivy bavorské architektury. Stavba byla barokně upravena.

Na vysokém kopci nad Nezdickým potokem a nad Otavou postavili páni z Bukovníku ve 30. létech 13. století zemanský jednolodní kostel sv. Václava. Východní kněžiště má obdélníkový tvar s polokruhovou apsidou. Věž je poněkud posunutá ze západu k jihu. Z jižní strany vede do kostela bohatě profilovaný portál s kamennými bobulemi.

Obdélné či čtvercové kněžiště je v této oblasti dosti typické. Setkali jsme se s ním již v Albrechticích, obdobné je např. v kostele na Mouřenci u Annína nebo v Buděticích u Sušice. Všechno jsou to stavby, které vznikaly při staré zemské Hartmanické /Březnické/ cestě, spojující Čechy s Bavorskem. Také pravoúhle odstupňovaný portál prokazuje vlivy řezenské a windberské.

Tak trochu stranou jmenované oblasti stojí kostel Všech svatých v Řasanicích u Kasejovic. V jeho blízkosti se dochovala zemská tvrz. Kostel má opět čtvercové presbyterium, na západní straně pak věž a tribunu, spočívající na středním sloupu a členěnou arkádami. V portále se objevují vlivy rané gotiky. Je uzavřen hrotitě, jeho středem opět prochází kamenný prut s talířovými prstenci. Kostel byl postaven z žulového lomovitého zdiva kolem poloviny 13. století.

Je ještě hodně románských kostelíků, které jsou kamennými svědky naší minulosti a staly se nepostradatelnou a malebnou součástí české krajiny.

TRANQUILLA LIBERTAS - MÍR VE SVOBODĚ

KOMENSKÉHO VIZE MEZINÁRODNÍHO MÍROVÉHO USPOŘÁDÁNÍ

Jan Kumpera

"Jádrem, kořenem i vrcholem tyranie je vyrvat lidskému rodu jeho společné věno - svobodu". Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy), Praha 1992, s.19.

Komenský jako politický myslitel stojí nezaslouženě ve stínu svého vlastního pedagogického odkazu. Přitom on sám vždy chápal didaktiku a pedagogiku jako součást velké reformy, kterou promýšlel a dotvářel celý svůj spletitý a dlouhý život. Vrcholem jeho snažení byla pak velká myšlenková architektura OBECNÉ PORADY O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, směřující svým poselstvím - navzdory své starozákonní rétorice a biblickému patosu - do budoucnosti. Toto, byť nedokončené dílo, považované zároveň za pozdní květ české reformace i za "nejobsáhlejší a nejodvážnější syntézu, jaké se kdy český myslitel odvážil" (Jan Patočka), vyjadřuje bytostné přesvědčení o nezbytnosti celosvětově pojaté reformy vzdělání a výchovy, chápané jako základ všech dalších nápravných kroků směřujících k mírové koexistenci lidstva¹.

Problematika míru a válka prochází přitom jako červená niť labyrintem tehdejší Evropy i životem samotného Komenského, jehož irénické myšlení prodělalo pozoruhodný vývoj. Počátkem této klikaté cesty při hledání spravedlivého míru byl evangelický irénismus v podobě, jak jej Komenskému prezentoval jeho učitel na heidelberské univerzitě David Pareus². A byl to právě český reformátor, který se pak stal v exilu horlivým apoštolem usmíření rozvaděných protestantských církví, zejména kalvinistů a luteránů (sklidil však za to nevděk od fundamentalistů obou směrů). Byl v tomto ohledu nejvýraznějším mluvčím

¹ De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae (Obecná porada o nápravě věcí lidských. Lidskému pokolení, předně však vzdělavcům, duchovním a mocným Evropy). Psáno 1645-70, po smrti Komenského ztraceno, znovuobjeveno až 1934-35 v Halle, celé vydáno prvně až 1966 v Praze. Zde citováno dle českého vydání Obecná porada o nápravě věcí lidských, I-III, Praha 1992 (překlad J.Hendricha ad.) - Panorthosia, šestá část Obecné porady, je obsažena v III.svazku, s.253-437. Zmíněná česká edice je uzavřena filozofickou studií Jana Patočky Komenského Všeobecná porada, III, s.533-562.

² David Pareus (Wängler), 1548-1622, autor spisu Irenicum sive de unione (1614) a profesor teologie na univerzitě v Heidelbergu, u něhož Komenský 1613-14 studoval. Faktografické údaje uváděné v této studii se opírají o monografii Jana Kumpery s názvem Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní časů. Praha-Ostrava 1992 (zde je uvedena obsáhle i další komeniologická literatura).

českého exilu, který viděl v jednotné frontě protestantských států (corpus evangelicorum) předpoklad k vítězství nad "Antikristem" a "Babylonem" (Habsburky a papežskou protireformací). Z tohoto hlediska je pochybné hovořit o Komenského pacifismu - jeho zklamání z vestfálského míru je dostatečně známé. Vždyť svou autoritou zaštitil Komenský ostatně i poslední zoufalý pokus českého exilu o svržení habsburského panství v Čechách roku 1654³.

Ačkoliv se Komenský nikdy nevzdal vize "spravedlivého míru ve svobodě", a tudíž zůstával odpůrcem "špatných mírů", měnily se jeho představy o válce. Jako teolog a biskup Jednoty bratrské válku sice vždy odsuzoval coby principiální narušení "Kristova pokoje", nicméně jako politický představitel českého exilu válečné řešení připouštěl jako nutné zlo, nezbytné k prosazení "spravedlivého míru". Pod vlivem osobních zkušeností i mnoha zklamání si však začal od 40.let uvědomovat bezvýchodnost a bezohlednou krutost všeho válečného - a pod dojmem zmařených anglických nadějí - i revolučního násilí⁴.

Comenius si tedy i jako politický filozof klade nově otázku řešení současných mocenských a náboženských sporů. Válku vidí zprvu jako nejhorší z možných řešení, postupně ji však teoreticky zcela zavrhuje jako „zvířeckou“⁵. Spory je proto podle Komenského nutné řešit jednáním a k jednacímu stolu je nezbytné přivést všechny zodpovědné politiky bez ohledu na státní zřízení či náboženskou příslušnost (to se v praxi projevilo např. i v Komenského aktivní účasti na tzv. toruňském mírovém kolokviu v roce 1645, na kterém se měl dohodnout náboženský mír v Polsku)⁶.

³ Jan Kumpera - Josef Hejnic, Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny. Brno - Uherský Brod 1988. Jednalo se o plán někdejšího Komenského žáka Václava Sadovského ze Sloupna (bývalého švédského plukovníka usazeného v Polsku) vyvolat 1654 vpádem emigrantské armády do Čech protihabsburské povstání, a to za pomoci Anglie, Švédska a Sedmihradska.

⁴ Jan Kumpera, Vztah Jana Amose Komenského k anglické revoluci 17.století. Československý časopis historický 22, 1974, s.208-228.

⁵ Viz zejména Angelus pacis (Anděl míru), spis napsaný a vydaný 1667 v Amsterdamu u příležitosti mírové konference mezi Anglií a Nizozemskem v Bredě, české vydání 1972 v 6.svazku Vybraných spisů Jana Amose Komenského.

⁶ V souvislosti s tímto jinak nevydařeným interkonfesijním a ekumenickým jednáním napsal Komenský později ztracený spisek, určený původně polskému králi Vladislavovi IV. Christianismus reconciliabilis reconciliatore Christo (Křesťanství smířitelné usmiřovatelem Kristem).

Nikoliv náhodou se právě v této době rodí Komenského OBECNÁ PORADA O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH⁷ a od 40.let věnuje také její autor obrovské množství energie nejruznějším usmiřovacím výzvám, adresovaným představitelům evropských států a církví⁸. Zároveň - od této doby až do smrti - promýšlí český reformátor podivuhodnou mírovou architekturu, jejímž základem měla být celosvětová konference a jejími nosnými sloupy nově zřízené instituce, dohlízející na dodržování spravedlivého míru a odstraňující případné nové spory. Již v CESTĚ SVĚTLA, vzniklé 1641-2, považuje správně za předpoklad míru "*odstranění nenávisti a jejich příčin, tj. vzájemných rozepří*".⁹

Mírový projekt však dostává konkrétní podobu teprve v nedokončeném šestém díle PORADY - v PANORTHOSII (VŠENÁPRAVĚ), v níž je nejlépe nastíněna Komenského vize o komplexním trvalém a všelidském mírovém řešení - podmíněném reformami trojjediného a vzájemně provázaného bloku **Eruditio - Religio - Politica**.

Zde se také v XVII. kapitole s příznačným názvem O UNIVERZÁLNÍM POJÍTKU STÁTŮ, MÍROVÉM SOUDU objevuje v nejcelistvější podobě návrh na zřízení mezinárodní mírové instituce.¹⁰ Jak píše Komenský, "*tento sbor by se mohl nazývat také direktoriem mocností světa, senátem světa nebo areopágem světa*". Navrhuje též označení "*poradní sbor celého světa*" a "*světový soudní dvůr*" a pro jeho členy doporučuje titul "*mírovládců*" či "*vrchních rozhodčí míru*". Jejich úkolem má být "*pravá politika*", zajišťující "*klid ve všech říších světa*". Jejich povinnosti shrnuje Komenský do zvláštního desatera¹¹, v němž

⁷ Počátek psaní Obecné porady je kladen do let 1644-45, viz též pozn.1

⁸ Komenský se snažil oslovit zejména současné významné panovníky - švédského Karla X. Gustava, anglického Karla II. Stuarta, sedmihradského Jiřího II. Rákócziho a v závěru života zejména francouzského krále Ludvíka XIV.

⁹ Via lucis (Cesta světla), napsáno 1641-42 v Anglii, vydáno 1668 v Amsterdamu, nově vydáno i s českým překladem až 1961 v Praze.

¹⁰ XVII.kapitola Panorthosie, Obecná porada III, s .357-359.

¹¹ Tamtéž, 2. odstavec, s.357: „*Jejich zvláštní povinností bude bedlivě dbát*

I. na sebe samy jako na měřítko a vzory spravedlnosti,

II. pak na spravedlnost samu, po všech stavech lidské společnosti,

III. zejména však na soudní dvory a radnice jako na sídla spravedlnosti,

IV. na soudce jako na kněze spravedlnosti

V. na samo provádění práva, jakého užívají jedni nebo druzí,

VI. na práva nebo na knihy obsahující práva,

VII. na vykladatele a komentátory zákonů, na notáře,

kladě důraz na dodržování práva a spravedlnosti a na spolupráci s ostatními dvěma celosvětovými institucemi - "sborem světla" a "konzistoří svatosti", tj. s reprezentanty vědy a církví. "Mírovládci" by se měli sice stát "předními hlídkami obecného blaha, k zamezení toho, aby se nevrátily války, bouře, krveprolití nebo příležitosti k nim... a budou stavět všude věčné hráze proti všem válkám", nicméně bude podle Komenského nutné zřizovat jednotlivé podřízené "mírové tribunály" i na nižší úrovni - v jednotlivých zemích, národech, městech, a to "pro správu spravedlnosti a pro předcházení bezpráví, hádkám a sporům nebo pro jejich brzké urovnání". Jen tak se může zabránit občanským válkám, které český reformátor považoval za zvláště velké prokletí (zejména pod vlivem osobní zkušenosti z českého stavovského povstání, z anglické revoluce i z Polska).

Komenský zde velmi zajímavě reaguje i na současné problémy počínají evropské expanze do zámoří: "Pokud rodná půda nepostačí k obživě všech, pak bude povinností mírovládců učinit opatření...zákládáním kolonií v cizině...a to nikoliv bouřlivě, loupežením (jako nedávno Španělé, Portugalci, Francouzi, Angličané a Nizozemci atd.), nýbrž podle příkladu Abrahama s Lotem (Gn 3,18) za zprostředkování mírových rozhodčí".¹² Komenský si samozřejmě uvědomoval i nezbytnost sankcí proti "rušitelům míru a pokoje", a to "pokud možno bez násilných prostředků", bohužel svůj projekt v tomto směru nestačil propracovat. Zajímavý je však výslovné odmítnutí trestu smrti ("tato svatosvatá správa by neměla být poskrvrňována hrdelními tresty").¹³

Komenský si také reálně uvědomil nezbytnost sjednocení mezinárodních právních norem, "proto nevyhnutelně musí být ustaveno univerzální právo, které bude sloužit celému lidskému pokolení ve všech případech". Takto dohodnuté mezinárodní právo bude respektovat kromě přirozeného práva i "Zákon boží", tj. v Komenského pojetí nejvyšší mravnost. "Nejvyšší světoví pořadatelé správy a míru" budou sice disponovat velkou pravomocí, aby mohli podpořit autoritu dalších dvou celosvětových institucí, "sboru světla a konzistoře", nicméně "univerzální vláda nepřisluší nikomu z lidí kromě Krista

VIII. na míry, váhy, mince, veřejné cesty atd. jako na nástroje veřejné spravedlnosti a bezpečnosti,

IX. na ostatní dva sbory jako na pomocníky v střežení řádu (myslí se sbor světla a konzistoř svatosti - pozn.J.K.),

X. konečně na samého Boha, věčného strážce spravedlnosti.

¹² Tamtéž, 5. odstavec, s. 358

¹³ Tamtéž, 7. odstavec, s. 358

*a...jestliže tedy někdo jiný hledá univerzální vládu, hledá Babylón a obnovuje zmatek". Moc je tedy vždy svěřená a musí podléhat kontrole i vyšším morálním principům.*¹⁴

Mírovému projektu je věnována i XXIV.kapitola NÁPRAVA SVĚTSKÉ SPRÁVY.¹⁵ Zde Komenský v úvodu konstatuje, že *"cílem lidské společnosti je obecný pokoj a bezpečnost a blaho lidu má být nejvyšším zákonem kterékoliv republiky i kteréhokoliv království"*. Proto je nutné zastavit války, *"neboť válka žádné blaho nepřináší"*. Český reformátor tu doporučuje i odzbrojovací jednání, neboť *"odstraněním zbraní" se zmenšuje "příležitost vrátit se k nepřátelství a válkám"*. I když je tato kapitola bohužel opět jen náčrtem myšlenek, obsahuje i konkrétní úvahy o charakteru vybraných *"mírovládců"*, ať už působících na jakémkoliv stupni mírových tribunálů. Nároky má Komenský vsutku vysoké. Měli by to být totiž zároveň *"kazatelé, právní znalci, filozofové, lékaři proti tyranství - mužové přímí, moudří, zbožní, stateční a bdělí"*, požívající všeobecný respekt králů i prostých lidí. Zabývá se tu i otázkou umístění mírových tribunálů - za vhodná místa považuje lokality snadno komunikačně dostupná, nicméně izolované od denního ruchu (*"třeba klášter obdařený polnostmi a důchody"*). Komenský nezapomíná ani na komunikaci s veřejností, a proto doporučuje pořádat *"jednou ročně bilanční veřejnou slavnost"*, při které mírové tribunály předloží výsledky své činnosti.¹⁶

Rozhodující impuls ke zvratu dosavadního nepříznivého vývoj lidstva musí však přinést celosvětová porada politiků, o jejíž svolání se Komenský různými výzvami zasazoval a které také chtěl předložit svoji OBECNOU PORADU. Tuto myšlenku nejprecizněji rozvinul v XXV. kapitole VŠENÁPRAVY nesoucí název SVĚTOVÝ SNĚM ČILI EKUMENICKÝ KONCIL, ZÁRUKA UNIVERZÁLNÍ REFORMACE.¹⁷ Podle Komenského existuje totiž proti *univerzálním zmatkům jediný univerzální lék*, a tím je *univerzální koncil*. Nejprve musí být proto z celého světa svoláni *"muži osvícení, vynikající nad ostatní smrtelníky moudrostí, zbožností a rozvahou, filozofové, teologové a poltikové, aby se poradili, jak už konečně plně opatřit, zabezpečit a šířit spásu celého pokolení lidského"*. Svolat toto shromáždění by měli *"králové a republiky křesťanského světa po jednomyslné dohodě...po porážce tyranů"*, přičemž *"má být sezván celý svět, to je všechny kmeny a všechny národy"*

¹⁴ Tamtéž, 11.odstavec, s. 359

¹⁵ XXIV.kapitola Panorthosie, Obecná porada III, s. 406-418

¹⁶ Tamtéž, s. 406, 410, 413 a 417

¹⁷ XXV. kapitola Panorthosie, Obecná porada III, s. 418-430

...prostřednictvím nejlepších lidí ze svého středu, ze stavu učeného, duchovního i politického... zástupců univerzit, církví, králů a republik, tedy prostřednictvím filozofů, teologů a politiků"¹⁸. Komenský upozorňuje též na nezbytnou jazykovou kvalifikaci delegátů. Jako nejvhodnější místo ke svolání takového světového mírového kongresu navrhuje Benátky, díky jejich dostupnosti i tolerantnosti a neutralitě benátské republiky. Komenský též doporučuje "všeobecné smazání minulosti", tedy jakousi tlustou čárou za minulostí jako nutný předpoklad k překonání vzájemných neraživostí. Jednání musí probíhat bez předsudků a ve svobodné atmosféře a jeho cílem by mělo být "odstranění tyranství v politice" a "nové občanské zřízení". Pod těmito pojmy chápe český myslitel také náboženskou svobodu a respektování člověka jako svobodné bytosti stvořené k obrazu Božímu. Také tato kapitola je vlastně jen jakýmsi konceptem, nicméně nabitým myšlenkami. Mezinárodního rokování by mělo vyústit v ustavení tří vrcholných orgánů: sboru světla, konzistoře svatosti a světového soudu. Posledně jmenovaná instituce by měla představovat jakousi světovou vládu, schopnou "krotit moc vnějších ručitelů míru". Jejím celosvětovým sídlem by měl být kvůli své výhodné poloze Londýn, další pobočky by však měly existovat v každém ze čtyř kontinentů (Evropa, Asie, Afrika, Amerika) a na nižším stupni pak i v každé zemi a větším městě. Každý mírový soud bude mít svého předsedu a tři tajemníky, u světového a kontinentálního soudu bude pak zastupovat každý národ jeden přísedící (v případě velkých národů dva). Aby se zabránilo neshodám, měli by se předsedové světového tribunálu pravidelně střídát, a to podle hlavních částí světa. Jednou za deset by se pak měla konat opět jakási světová mírová konference, a to střídavě v Evropě, Americe, Asii a Africe. O prosazení projektu se musí postarat společně vládcové světa, nikoliv však násilím, ale přesvědčovací kampaní a vysíláním speciálních diplomatických misí ke všem národům světa. V této souvislosti Komenský doporučuje zavést nový mezinárodní jazyk, který by usnadnil komunikaci mezi národy světa (této otázce věnuje Komenský ovšem celý pátý díl Obecné porady - Panglottii). Pochopitelně splývá u Komenského tato myšlenka nadnárodní integrace lidstva i s christianizací světa, neboť - při veškerém respektu k dalším náboženstvím, včetně islámu - považoval biskup Jednoty bratrské Kristovo poselství lásky a pokoje za základ svého snažení. Ostatně nastolení světového

¹⁸ 1. odstavec, s. 418 - 7.-8.odstavec, s. 420

míru mělo být podle Komenského součástí nadcházejícího Božího království, tisícileté říše Kristovy.¹⁹

Ještě více se chiliastické myšlenky proplétají s politickými návrhy a plány v CLAMORES ELIAE (VÝZVÁCH ELIÁŠOVÝCH).²⁰ V tomto pozdním Komenského díle deníkového rázu nalézáme též mnoho pozoruhodných poznámek k otázkám míru a války, zajímavých navíc svojí syrovostí a otevřeností. *"Ke všobecnému smíření všech"* bude nutné překonat sektářství, a to *"nikoliv ohněm a tělesným mečem, bouřlivým větrem či zemětřesením, nýbrž v mírném duchu Kristově"* na základě harmonie a rovnosti lidí a národů.²¹ Komenský byl vždy tvrdým odpůrcem *"šílených machiavelistů"*, a proto neuznává ospravedlnění nemravných prostředků vznešeným cílem a na adresu vládců volá: *"Zanechte, politici, klamavé machiavellistické vychytralosti"*, neboť *"rozněcování válek, nenávisť, různic a hádek je dílo d'áblovo"*²². Zvláště kriticky účtuje s tyrany, mezi něž *"náležejí všichni, kteří zuří fyzickým násilím (žaláři, proskripcí, tresty) proti těm, kteří se od nich odchyľují (vírou či názory)..."*²³. Politikům chybí dle Komenského pokora, neboť *"přemnozí chtějí bez Boha vládnout a spravovat svět - se svou modlou zvanou státní zájem..."* Opravdu spravedlivý mír nemůže proto nastat, *"nebudou-li zcela všude odstraněny podvody a úskoky"*. Komenský tu v soukromém povzdechu dává najevo i svůj odpor k absolutismu, který název *"monopolem"* moci a *"šelmovským panováním"*. K plné nápravě světa je tedy třeba, *"aby po celém světě bylo postaráno o náboženství, spravedlnost a výchovu (zárukou svobody vyznání, volným přístupem k soudům, zřeknutím se zbraní, zmírněním daní, ulehčením živobytí, bezpečností cest, ochranou manželství a hojností škol všeho druhu)"*.²⁴ Panovníky světa nabádá, aby se zřekli válek a ukrutností a jako starozákonní prorok Eliáš volá: *"Vaše sudy prachu, střely, kanóny, meče, oštěpy nikdy nepřinesou klid, spíše jej naruší - vždy tomu tak dosud bylo. Za zbrojnic udělejte biblioték - z děl zvonů k muzice... svolajte KONCIL CELÉHO*

¹⁹ Tamtéž s. 421 (2. odstavec) a s. 425-426

²⁰ Clamores Eliae (Výzvy Eliášovy, Křiky Eliášovy), psáno 1665-1670, prvně vydáno až 1977 v Kastellaun-Hunsrücku (SRN). Zde citován výbor Jiřího Beneše Clamores Eliae - Křiky Eliášovy, Praha 1992. Viz též studie Julie Novákové Sociálně-politické názory a tužby Komenského v Clamores Eliae. Studia Comeniana et historica 7, 1977, č. 16, s. 47-62. politických představ.

²¹ Clamores Eliae, 1992, s.14

²² Tamtéž s. 48-49

²³ Tamtéž s. 19

²⁴ Tamtéž s. 20-21

SVĚTA".²⁵ Podle Komenského jsou "vátky hanbou králů a říší, zvláště křesťanských", navíc jsou "nejenže marné, ale kruté a pro lidstvo zhoubné, jimi je celý svět pustošen...". Paradoxně se ve VÝZVÁCH ELIÁŠOVÝCH projevuje Komenského ambivalentní vztah k monarchům - nedělá si o nich iluze, ale potřebuje je k prosazení svých plánů (proto se např. jak zde, tak v několika svých předmluvách obrací na Ludvíka XIV. právě s výzvou ke svolání světového mírového koncilu).²⁶ Rozhodující bude podle Komenského stejně druhý Kristův příchod, kterému má napomoci nový prorok Eliáš (Eliášů může být i více - tuto roli mohou sehrát osvícení politici i reformátoři jako sám Komenský). "Eliáš nechť sežve všechny národy, jazyky, sekty aby tímto spojením zanikl rozdíl mezi Řekem a Skýtem, svobodným a otrokem, Evropanem a Američanem", vybízí Komenský a jako biblický patriarcha volá: "Smiřte se všickní, navrať se všichni z války k branám (Iz.28,6), vždyť války se vedou v poli, v branách se rokuje".²⁷

"Smíření pokolení lidského" se tak dostalo do ohniska Komenského pozornosti zejména v posledním období jeho života, kdy nabízí spolupráci na nápravném díle i všem odpůrcům (včetně jezuitů a papeže). Mírové vize prolínají i další Komenského pozdní díla - zejména ANGELUS PACIS (ANDĚL MÍRU) a UNUM NECESSARIUM (JEDNO POTŘEBNÉ)²⁸. Ačkoliv Komenský nedopracoval svůj mírový projekt do konečné podoby, představují jeho nápravné myšlenky nejvýznamnější a originální český přínos do pokladnice evropské politické filozofie raného novověku a přes některé utopické rysy neztrácejí svoji naléhavost ani na prahu třetího tisíciletí.

Tranquilla libertas - Peace in Freedom

Development of Comenius's plans to establish and keep the international peace and cooperation

The Czech reformer and thinker Jan Amos Comenius (Komenský) dedicated his endeavour for finding the way out from educational, religious and also political

²⁵ Tamtéž s. 21-23

²⁶ "Nejkřesťanštější králi, svolaj (po poradě s bratry - křesťanskými králi) křesťanský svět na koncil...aby již nebylo válek", Clamores Eliae, 1992, s. 25

²⁷ Tamtéž s. 31 a 42-43

²⁸ Unum necessarium (Jedno potřebné), dokončeno a vydáno 1668 v Amsterdamu. První český překlad vydán 1765 v Halle, nový překlad 1920 v Praze. Ke spisu Angelus pacis viz pozn. 5

labyrinths of the world. The study follows the gradual development of Comenius's plans, striving for peaceful cooperation among the nations. First he tried to overcome differences among various evangelical factions, churches and groups and unite them against the counter-reformation. But later - especially after the Thirty Years War and due to the personal experience - he came to the conclusion that all wars must be rejected and replaced by organized and sophisticated negotiations. The future and permanent peaceful cooperation ought to be based on the consensus of all Christians including the Pope and Catholics. His project should comprise even non-Christian nations and states, respecting their differences. Those ideas can be traced already in the 1630s - 1640s (Via lucis and Comenian idea to establish an international "college of light", consisting of the best scholars) but the elaborated expression of this project may be found in Comenius's major (unfinished) work *De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica*. The sixth part of this General Discourse on Reform on Human Affairs, named *Panorthosia* (The Universal Reform), describes Comenius' ideas about "a free common state of all mankind", a worldwide union of befriended nations where "disputes would be solved by a peace tribunal, without wars and violence". The main task of the reformed administration of public international affairs would be the institution and maintenance of lasting justice, order and peace. This would be pursued by an international peace court or world senate which would be furnished with great jurisdiction. It would attend not only to the maintenance of peace among states but also to the maintenance of order and justice in individual states because the two are inseparably linked. Therefore, too, the world senate would supervise national and local courts of justice and law so that their decisions and provisions would not run counter the superior, universally human principles and universal law which would derive only from natural law and the laws of God. Interhuman relations would be corrected through a reform of all components of public administration, involving a definition of their rights and duties relating to the social order and publicly beneficial work. Comenius's project was - as the author of the study tries to explain - partly influenced by the Czech reformation tradition (esp. by the bequest of the Unity of Brethren) but it also mirrors the European humanistic traditions. Nevertheless his original proposals - in spite of many utopia-like features - are aiming at the future and have been appreciated (and partly realized) first in the 20th century.

English by the author

Tranquilla libertas - Frieden in Freiheit

Die Entwicklung Komenskýs Anschauungen über die internationale friedliche Zusammenarbeit

Jan Amos Comenius (Komenský) versuchte in seinem weltreformierenden Projekt um eine globale Lösung der menschlichen Konflikte und dabei einen Ausweg aus dem Irrgarten, dem Labyrinth der damaligen Wissenschaft, Kultur, Kirche und Politik zu finden. Alle seine Versuche und friedliche Vorschläge - die neben einer Tradition und Nachlaß der tschechischen Reformation auch Impulse des europäischen Späthumanismus widerspiegeln - fanden die Zusammenfassung und den besten Ausdruck in Komenskýs Lebenswerk *Consultatio catholica de emendatione rerum humanarum* (Allgemeine Beratung über die Verbesserung der menschlichen Dinge). Ursprünglich verlangte der tschechische Denker und Exulant nur die Einheit aller Evangelischen im Kampf gegen die Gegenreformation, aber unter den schrecklichen persönlichen Kriegserfahrungen verlangte er später allmählich die Versöhnung aller Christen und zum Ende aller Völker und Religionen. Schon in der Schrift *Angelus pacis* (Engel des Friedens) sprach Comenius das allgemeine Verlangen nach einer friedlichen Lösung aller Streitigkeiten aus. Aber erst im sechsten Teil seiner *Allgemeinen Beratung Panorthosia* (Allgemeine Verbesserung) legte Comenius seine Vorstellungen von "einem freiem gemeinsamen Staat des ganzen menschlichen Geschlechtes" hinein. Hier arbeitete Comenius in bemerkenswerter Weise seine Vorstellung über die neue Weltpolitik aus. Ihre Hauptaufgabe wäre die Errichtung und Erhaltung beständiger Gerechtigkeit, der Ordnung und des Friedens. Zu diesem Zweck würden Institutionen aller Ebene zusammenwirken, im weltweiten Maßstab entstünde das Internationale Friedensgericht oder ein Weltsenat, eine Institution, die mit großen Vollmachten ausgestattet wäre. Sie würde nicht allein für den Frieden unter den Staaten, sondern auch für den Frieden und die Gerechtigkeit innerhalb der Staaten sorgen, denn beides ist unabdingbar verflochten. Deshalb würde der Weltsenat nationale und lokale Gerichte und Gesetze beaufsichtigen, um zu verhindern, daß ihre Tätigkeit und Bestimmungen mit den übergeordneten gesamt menschlichen Prinzipien und dem von dem natürlichen Recht und den Gesetzen Gottes abgeleiteten universellen Recht in Widerspruch geraten. Diese komenianische Friedensvision und Verbesserungsprojekt stellt trotz utopischer Züge einzigen Versuch auf dem komplizierten Weg zur europäischen und internationalen Zusammenarbeit vor.

Deutsch vom Verfasser

NEZNÁMÁ ANGLICKÁ BOHEMIKA Z RANÉHO NOVOVĚKU

Jan Kumpera

Následujícím příspěvkem bych rád informoval o některých anglických, nepublikovaných pozoruhodných dokumentech k českým dějinám raného novověku. Zde předložené informace jsem vytěžil za svého londýnského studijního pobytu v dubnu 1994 při studiu v centrálním britském archivu Public Record Office a v Britské knihovně (British Library). Proto bych rád v této souvislosti poděkoval za podporu nadaci Davida a Mary Ecclesových a za všestrannou pomoc při bádání paní Děvaně Pavlíkové z Britské knihovny a profesoru Burchellovi z londýnské univerzity. Velmi cenným vodítkem při průzkumu neobyčejně rozsáhlých londýnských fondů mně byla zejména studie Aleše Chalupy *Bohemica a slovacika v rukopisech Britské knihovny* (Časopis Národního muzea v Praze, řada Historie, ročník 150, 1981, č.1-2, s.72-81) a již klasická monografie Josefa Polišenského *Anglie a Bílá Hora* (Praha 1949).

1.Čtyři nepublikované relace a prameny k českému stavovskému povstání a třicetileté válce.

1.1. An Open Warrant. Povolení královské tajné rady vydané 5.března 1620 v Londýně siru Andrew Grayovi k verbování pluku k tažení do Čech. Public Record Office, Acts of Privy Council 1619-1621 - State Papers 81, vol.17, f.149.

Dobrovolníkům (voluntary soldiers) z řad poddaných Královské Výsosti (King Majesty's subjects) je povoleno bojovat v zahraničí (to imploy their time abroad) za zájmy krále zete (his Majesty's sonne in law) pod velením sira Andrew Graye (tento skotský šlechtic byl tehdy asi 30 let stár, později bojoval ve Francii i na straně rojalistů za anglické občanské války, + 1663).

1.2. Angličtí vyslanci v Praze sir Edward Conway a sir Richard Weston státnímu sekretáři Francisu Nauntonovi do Londýna, Praha 26.října 1620. Public Record Office, State Papers 81, vol.19, ff.162-163.

Jedna z posledních anglických relací z Prahy, napsaná do Londýna posly krále Jakuba, kteří dorazili k Fridrichovu pražskému dvoru v září 1620. Tato depeše přesvědčivě ukazuje váhavost "Zimního krále" i jeho neochotu bránit České království rozhodným způsobem. Conway (zkušený válečník z Nizozemí) a jeho druh Weston (londýnský obchodník) referují o tom, že Fridrich je připraven jednat o mír, neboť prý ve skutečnosti nikdy neusiloval o českou korunu a spokojí se proto s vládou ve Falci (the crown of Bohemia was never

sought by him, that he could very well have contented himself with the Palatinate - f.162a), ale nyní musí dbát své cti a pokusit se najít čestné východisko. Uvědomuje si však, že i když se vzdá koruny, válka v Čechách neskončí, protože evangelické stavy císaře nikdy nepřijmou jako svého panovníka (because these estates will never receive the Emperor - f.162b).

1.3. Relace o bitvě na Bílé hoře - dopis sira Francise Nethersola anglickému státnímu sekretáři sirovi Robertu Nauntonovi. Drážďany 16./26.11.1620. Public Record Office - State Papers 81, vol.19 (part 2), originál ff.188-193 (celkem 8 stran textu), 1.kopie ff.194-199.

Francis Nethersole (1587-1659), od srpna 1620 tajemník české královny Alžběty Stuartovny v Praze a agent Jakuba I. u jejího manžela Fridricha Falckého jako hlavy Unie, líčí - po svém útěku do Saska - bělohorskou porážku svému nadřízenému, siru Robertovi Nauntonovi (1563-1635), státnímu sekretáři a členovi tajné rady (Privy Council) Jakuba I. Vinu za porážku a následný zmatek připisuje částečně i Fridrichově neschopnosti a nezodpovědnosti (nepřítomnost v době bitvy). Upozorňuje i na fatální opoždění anglického "plzeňského" Grayova pluku táhnoucího ku Praze z Plzně ("Sir Andrew Gray with his Regiment of our Contrymen was come as far as Beraun with the canon of Pilsen.").

1.4. "Album amicorum" dvorní dámy české exilové královny Alžběty Stuartovny hraběnky Virginie Eleonory von Langenbrück z let 1623-28 (sepisovaný v Haagu na českém exilovém dvoře). British Library, sbírka Egerton 1864 (ff.1-43a).

Památník obsahuje vlastnoruční přípisy a dedikace Fridricha Falckého, jeho ženy Alžběty i jejich mladých synů Karla Ludvíka a Ruprechta a také celé řady osobností z okolí královské rodiny např. Mansfelda, Jindřicha Matyáše Thurna, Jana Albína Šlika, Adama Budovce, Michaela Slavaty, Jana z Michalovic ad. Kromě němčiny, angličtiny, francouzštiny, italštiny a latiny se tu objevují i české zápisky včetně veršiku paní Magdaleny Kateřiny Berkové, rozené Slavatové, z roku 1628: "Nebe země moře peklo, byť se na mne všecko wsteklo, neodolá nicz, nade mnou když jest vůle Boží se mnou" (f.13a).

2. Čechy očima anglických romantických cestovatelů 18. a počátku 19.století - tři zapomenutá bohemika z rukopisných sbírek British Library v Londýně.

2.1.Deníky z cest reverenda Richarda Pococka s historickými a politickými popisy zemí 1733-41, obsahující i popis soudobých Čech z ledna-února 1737. Rukopis je součástí rozsáhlého souboru Pococke's Travels v rukopisném

oddělení British Library, signatura Add. 22978-98 a nese označení Volume XIII. Kingdom of Bohemia (Svazek XIII., České království), signatura ADD 22992 (1-122 číslovaných stran autografu s vloženými dobovými mědirytinami s obrázky Prahy a Karlových Varů).

Anglikánský duchovní a cestovatel Richard Pococke (1704-65), rodák ze Southamptonu a absolvent Oxfordu, se zprvu usadil v irském Lismoru (1725) a v Irsku později také dožil jako biskup v Kilkenny. Mezitím - ve 30.-40.letech strávil mnoho let dobrodružným putováním po Egyptě, Blízkém východu a osmanském Balkánu. Procestoval také větší část Evropy a po návratu se věnoval systematickému poznávání Irska a Skotska, které vyústilo ještě za jeho života do knižního zpracování. Velkého úspěchu se však dočkal jeho objevitelský cestopis *A Description of the East* (Popis Východu), vydaný též ve francouzském, německém a holandském překladu. Avšak evropské zážitky zůstaly vesměs nevydány. A tak se do zapomnění propadl i pozoruhodný popis Českého království, svědčící o Pocockových uměleckých i přírodovědných zájmech a podávající zejména zajímavý a neobyčejně podrobný obraz barokní Prahy (např. detailní popis tehdy nových soch na Karlově mostě) i popisy dalších českých měst, zejména pak Karlových Varů a Chebu. Autor prokládá svůj romanticko-osvícenský cestopis řadou osobních úvah i historických vsuvek (o českých dějinách a jazyce, husitech, Valdštejnovi apod.). Vzhledem ke značnému rozsahu cestopisu je zatím autorem tohoto příspěvku připravována pouze výběrová edice.

2.2. Deníky z cest dr. Williama George Mattona z let 1799-1829, obsahující i zážitky z návštěvy Čech 1826 (26.-30.srpna). Manuskript Dr.W.G.Maton. Tours, 1799-1829, rukopisné oddělení British Library, signatura Add. 32.443 (ff.135-155).

Autor, William George Maton (1774-1835), rodák ze Salisbury a absolvent Oxfordu, od 1808 usazený v Londýně, byl ve své době významným botanikem a také lékařem britské královské rodiny (včetně princezny a budoucí královny Viktorie). Na svých četných cestách Evropou navštívil v srpnu 1826 také severní, západní a střední Čechy a své dojmy zpracoval ve svém cestovním itineráři. Jako romanticky založený přírodovědec a příležitostný básník byl zejména nadšen krásou české krajiny (Českosaské Švýcarsko, Krušnohoří, České středohoří), západočeskými lázněmi (Teplice, Karlovy Vary) a Prahou. Jeho nepublikovaný český cestopis vyjde v originálu i v českém překladu v Západočeském historickém sborníku (4) v edici autora této stati.

2.3. Deníky z cest Johna Josiase Arthure Boase z let 1824-65 s ilustracemi (J. J. A. Boas, Journals of Tours, British Library, Add. 35045-56050), obsahující dojmy z návštěvy Brna a Prahy 1855 (Volume VI., Add. 35050, ff. 198-205 s vlepenými ocelorytinami Prahy).

Anglický cestovatel a novinář J.J.A.Boas navštívil české země v srpnu 1855 na své cestě vlakem z Vídně do Drážďan. První noc strávil v Brně (22./23.8.), kde ho nadchly místní pamětihodnosti i krásná poloha (prettily situated Brunn), a poté dvakrát přenocoval v Praze (23.-25.8.), které ve svém itineráři věnoval největší pozornost: kromě popisu památek vložil do svého textu historické exkurzy o Husovi, českém stavovském povstání a pražských Židech.

The unknown English documents concerning the early modern Bohemia

1. Four unpublished reports about the Uprising of the Bohemian Estates 1618-20 and Thirty Years' War in Bohemia, kept in the London Public Record Office.
2. Bohemia in the eyes of English romantic travellers from the 18th and early 19th centuries - three forgotten manuscripts of the British Library in London.

This contribution presents results of the author's recent study sojourn in London archives and libraries. It brings a commented survey of some not published English official and unofficial reports, relating to the events of Thirty Years' War in Bohemia, among them a letter about the battle of White Mountain (November 8, 1620). The second part of this scholarly report brings some details on interesting English itineraries, describing the 18th and 19th century Bohemia.

English by the author

Die unbekanntenen Englischen Dokumente über frühneuzeitliches Böhmen

1. Vier Berichte über den Aufstand böhmischer Stände im Londonerarchiv Public Record Office.
2. Böhmen in den Augen englischer romantischen Reisenden aus dem 18. und Jahrhundert - drei vergessenen Manuskripte aus der British Library in London.

Dieser Beitrag stellt Ergebnisse eines kurzen Studienaufenthaltes in London vor. Es handelt sich um eine kommentierte Übersicht der offiziellen und unofiziellen, bisher in der tschechischen Geschichtsliteratur unbekanntenen englischen Berichte und Korrespondenz, die Verhältnisse in Böhmen am Anfang des dreißigjährigen Krieg schildern und illustrieren (einschließlich eines

Brief vom englischen Gesandten über die Schlacht am Weißen Berg). Der zweite Teil dieses Forschungsberichts bringt eine Information über drei englischen Reisebeschreibungen Böhmens aus dem 18. und 19. Jahrhundert, dessen Handschrifte in der Britischen Bibliothek sich befinden.

Deutsch vom Verfasser

BEZDRUŽICKÁ MĚSTSKÁ KNIHA

Jan Ryba

Ve 13. stol. dochází v českých zemích k formování měst jako specifických hospodářských jednotek. Města jsou současně právními, politickými a vojenskými centry s určitým stupněm vnitřní samosprávy. V nich se vytváří i nová společenská vrstva. Panovníká moc zařadila městské obyvatelstvo pod svůj výhradní vliv a vymezila i svůj hospodářský zájem ve městech. Panovníkova aktivita se dotýkala ve vlastním zakládání nových emfyteutických měst. Do osmdesátých let 13. stol. byla síť měst v českých zemích v základních rysech hotova. Zakládání měst se zúčastnila v mezích svých statků i šlechta. Obyvatelstvo těchto poddanských měst však nebylo osobně svobodné. Jednalo se o poddané vrchnosti se zvláštním postavením determinovaným užíváním městského práva.

V městských kancelářích, řídicích život města a vznikajících částečně již před koncem 13. stol., se prosazoval od počátku 14. stol. (vedle již používaných městských listin) nový typ městského diplomatického materiálu - městská kniha (naše nejstarší dochovaná městská kniha pochází ze Starého Města pražského a byla vedena od r. 1310). Od poloviny 14. stol. přibývá knih a lze říci, že od konce tohoto století jsou městské knihy vedeny snad v každém městě, i poddanském. Rozšíření tohoto druhu diplomatického materiálu bylo způsobeno poskytnutím úplného dědického práva obyvatelům všech královských měst a částečně i měst poddanských.

Městské knihy lze definovat jako knihy, které byly vedeny městskou kancelář k pojištění práv města jako celku i jeho jednotlivých měšťanů. Městské knihy však v žádném případě nemohly nahrazovat listiny. Vznikly z potřeby evidence a subsidiárního pojištění právních transakcí autoritou městské obce pro případ event. ztráty či zničení vlastního listinného pořízení. Pamětní knihy, které tak vznikaly, nebyly ovšem institucí obligatorní, ale zcela dobrovolnou. Záviselo zcela na měšťanovi, zda o vklad do knihy požádá. Od přelomu 14. a 15. stol. knihový zápis právně zcela nahradil listinu, která již nebyla podmínkou.

Městské knihy lze snad nejlépe dělit do čtyř kategorií:

1. knihy pamětní - ve 14. stol. knihy menších měst se zápisy všeho druhu, v 15. stol. zvl. knihy kam byly zapisovány tzv. memorabilia

2. knihy městské správy - knihy privilegií, finanční, korespondence, formuláře, kopíáře, registra atd.

3. knihy městského soudnictví - pro záležitosti sporné, nesporné, trestní

4. knihy vzniklé z přenesené veřejnoprávní působnosti města - knihy sirotčí

Je však pochopitelné, že nejprve byly knihy jednotné pro různé druhy právních pořízení a záležitostí. V 16. stol. se ve většině měst ustálila podoba městských knih, tj. knih soukromoprávní nesporné agendy. Ve větších městech se vedly pro jednotlivé druhy těchto záležitostí samostatné knihy. Existují pak knihy prodejí a koupí nemovností, knihy obligací, kvitancí, svatebních smluv, pozůstalostí a jejich inventářů. V menších městech zůstaly nadále knihy smíšené. Podoba těchto knih zůstala většinou nezměněna až do 18. stol. Závaznost knihového zápisu byla prosazena až zásahem státu ve druhé polovině 18. stol. V 18. stol. tedy končí existence městských knih ve vlastním slova smyslu a nastupují pozemkové knihy vedené pod autoritou státu.

V 18. stol. v souvislosti s byrokratizací městské správy končí také řady knih, jejichž vedení bylo úzce spojeno s městskou samosprávou (např. knihy obnovování městských rad, přísah zvolených radních atd.).

Jak z výše uvedeného vyplývá, poskytují nám městské knihy nenahraditelné informace nejen o životě města jako celku, ale podávají nám cenná svědectví o jednotlivých obyvatelích. Předkládaný zápis nás seznamuje s vybavením domácnosti měšťana a pekaře městečka Bezdrůžic koncem 18. stol. 1)

Inventarium

welches auf oberamtliche Verordnung uiber da von verstorbenen Franz Zeibig, gewesten Bürger und Bekenmeistern in Stadl Weseritz hinterbliebenen Vermögen untern heutigen dato inbryseyn(?) und durch Lorentz Mayer, Stadtrichter wie auch Bürgermeistern als Martin Dietl, Joseph Thein und Johann Karl Müller, Stadtschreiber, der Ordnung nach erichtet und unpartheyn...(?) geschätzt worden ist, den 26. Februarii Anno 1783

An immobiliar Vermögen Fr. Kr.

ein-und ein halb Hof mit all(?) denen darzugehö-rigen Grundstücken pr. und umb achthundert Gulden 800 extra das neuerbauten Häusl(?) ohngefahr(?).....150

An Getraid in Körner

Korn 15 Str.á 2 Fr.30 Kr.	37 30
Gersten 10 Str. ...á 2 Fr.15 Kr.	22 30
Haaber 10 Str. ...á 1 Fr.30 Kr.	15
Arbes 1 Str.á 2 Fr.30 Kr.	2 30
Leinsamen 1 Vrtl.2 M.	1
Ärdöpfel 3 Str. ...á 30	1 30

An überwinter ausgesähten Getraid

Weitzen - Str. 3 Vrtl. á 3 Fr.	2 15
Korn 13 Str.á 2 Fr.30 Kr.	32 30

An grünen Futter

1 Fuderl Heu a deto Gromet	4
---------------------------------	---

An vorrätigen Geströhe

Rokenstrohe 8 Mandl á 1 Fr.	8
----------------------------------	---

An Manns Kleidung

1 alt blaubuscher Rok	2 15
1 deto Kamisol mit Peltz gestatert	45
2 baar Leinkleider	1
Fr. Kr.	
1 Hunth	30
1 neue Mützen	40
1 baar schwartze Stripf	30
4 Halsbindln	8
1 baar Schuh	30
3 Hemeter	1
1 baar hüpen(?) Handschuh	30
1 Rohr mit Mesing beschlagen	45

An Wei Gezeuch

3 Stuk Tisch Tucher á 15 Kr.45

3 Stuk Handtücher á 10 Kr.30

An Bethgewanth

8 Stuk Better mit Tschekigten überzichen50

8 Stuk Polster16

4 Stuk Gesindsbetter mit Tschekigten überzichen ...4

2 Stuk Pölster mit weisen überzüg2

An allerhand Viehe

3 Stuk Zung Ochsen á 20 Fr.60

1 Stuk dreyjährigen8

2 Stuk zweyjährigen á 6 Fr.12

3 Stuk Nutzhüe á 12 Fr.36

1 Stuk zweyjähriges Kalberl5

10 Stuk Hamml á 1 Fr.30 Kr.15

8 Stuk Hünen á 7 Kr.56

Fr. Kr.

An Hausgeräth

1 Weisrunden Tisch2

1 vierekgigten Tisch30

2 deto weise30

3 Stuk aichene Leinstihl1 30

3 Stuk Leinstihl von weichen Holtz45

4 Stuk Vorbänken40

2 Stuk Geschier Bänke40

2 Stuk Kleiderkasten mit gspeer(?)3

1 Stuk Bettstuhl1

Mehr an Hausgeräth

1 Bakkübl20

1 Molder	8
1 Himelbett	1
2 Spannbetter	1
3 Gurthbetter	36
2 Trugl, eine mit gspeer(gsperr ?)	2
3 Laden mit gspurr	1 30
1 Lade ohlie(?)	15
2 Wasser Schafln mit eiserne Reifen	30
2 Wasser Eimer mit eisernen Reifen	20
1 riesl ein Staub Sieb	6
1 Aebes Sieb	7
1 trätige Getrayd Hang	30
3 tresch Truschln	7
2 Gra Senfen	20
Fr. Kr.	
1 Bak Trog sammt Tafeln	2
1 eiserne Wagbalken mit blechenen Schälen	45
1 mässinges einsätz Gwicht	30
2 tung Gabl 1 Greill	18
1 Hakmesser	3
1 Schleifstein mit eisernen Wellen	20
2 eiserne haafen Töpf	6
3 oxsen Gschier	18
8 anheng Ketten	56
3 vorheng Schlösser	18
3 flax Brechen	12
1 ofen Gabl	4
1 Vrtil Getraidmaa mit eisernen Reifen	30

2 eiserne Schaufeln	16
1 Spitzhauen	8
1 Holz Klamer	6
1 Schrott Handhaken	30
1 Holtz Handsong	1 30
1 bayl. Holm Stuhl mit Messer	1 15
1 Holm, 1 prager deto Körbl	30
2 zierne Leichter	25
3 zierne Schlün	1 30
1 Suppen, 1 Krenschalten	1
9 zierne Löffel	27
2 plecherne Pfannen	16
1 eiserner Rost	8
12 hölzerne Deller	24
Fr. Kr.	
12 koch Döpf	10
6 Schül	5
1 Schnitzmesser	10
2 Näber	4
1 Wasser dann 1 Kraut Val	20
1 Waschtrug	15
1 Waschmangl	1 30
1 Wasser(?) Val	10
1 hub Laden	1
6 Klafter Schnitholz	6

An allerhand Bildern

3 Stuk auf Glas(?) und auf Leinwand(?) gemahlte Bild	1 15
---	------

1 hölzernes Crucifix sammt einen Kastl15

1 Spiegl30

An Fahr und Rüstung

2 fahr Wägen samt zugehörigen Rüstung20

Pflug, Fitten(?), Hoken samt Schaar3

2 Fahrschlitten1

An verschiedenen Büchern

1 Stuk Hiestorien Buch1

1 Stuk Auth. Moyses1 20

1 deto altes20

Summa activorum1373 56

dahingegen befinden sich Passiva und zwar

An Begräbni Ankosten Fr. Kr.

den Herrn Pfarrer1 40

Kantor1 16

vor die Toden Trugl45

Todengräber30

den Bekenhandwerk1 10

der Literaten Bruderschaft in Neumarkt1

Befindet sich andere Passiva

Weseritzer Rathäuser7 35

Weserizer Kantor7 53

Weseritzer Stadtrichter4 14

Weseritzer Sadler8 49

Weseritzer Schmid Wenzl11

Weseritzer Amts Diener1 28

bey hei.(?) ich Regen zu Tagau Mathes Wanka

in Weseritz von Zimmerarbeit	37 42
Thades Plaschka, Jäger zu Pazin	50
der Constantia Kostlin	100
Fridrich Kottner in Weseritz	31
Johann Meyer in Weseritz	1 40
Juden Saml	3
beym Thorschneider in Töpl	2 54
bey Joseph Steinhäuser in Neumark	9
Rukständige Steuer	8 49 3 Den
zur hiesigen Gemeinde lauth verwei	24 2
bey Johann Keiser in Weseritz	4 54
Fr. Kr.	
H.Georg Winterstein in Weseritz	4 11
dennen Bürgermeister dann Stadrichter und mit Zuziehung einigen Bürgern, so des Bürgermeisters Rechnungen(?) untersachtet, so der Anweis klar zeigt und viele Täge zugebracht	4
der hiesigen Gemeinde Zinsbares Capital	25
von der Gemeinde aufgeborgtes Capital pr. 340 Fr. mus(?) gezalet werden ver- mög Repart	26
Gerichtsankösten	
den fürstl. Oberamt für die Erbschafts Vertheilung und(?)	1 15
denen Weseritzer Gerichten für die Inventum(?)	30
für Stempl(?)	1

Summa Passivorum351 48 3

Da Passivum nun vom dem Activo abgezogen, so
verbleibet übrig1022 7 3

Erben befinden sich und zwar

die hinterbliebene Wittib Katarina Zeibigin ...Alt 46 Jahr

der hinterbliebene Sohn LeopoldAlt 18 Jahr

die hinterbliebene Tochter KatarinaAlt 16 Jahr

unseren denen

befindet sich zwar ein Kind, Names Joseph 24 Jahr Alt, welcher dermalen als Canonier in kay.königl.Militaeur Dinsten stehet, dieser demnach Vermög in Handenhabenden Vergleichs Instrument von 15.3. dieses Jahres ind der angänze (abgänze?) mit 300 Fr.abgefertiget worden, welche dereim(?)(?) Hausebesitzer nach der Mutter Übergabe zu bezahlen hat und die dem selben von der Hauskauf Summa zu guten gehenden werden sollen. Von darumber als ein weiterere(?) Erbhierortes nicht mit angesetzt wird. stehet, dieser demnach Vermög in Handenhabenden Vergleichs Instrument von 15.3. dieses Jahres in der angänge(abgänze ?) mit 300 Fr.abgefertiget worden, welche dereim(?)
.....

(?) Hausbesitzer nach der Mutter ihrer Übergabe zu bezahlen hat und die dem selben von der Hauskauf Summa zu guten gehenden werden sollen. Von darumben als ein weiterere(?) Erbhierortes nicht mit angesetzt wird.

SOkA Tachov, AM Bezručice, Kontraktenprotokol über Käufe, Ehevertrage, Inventarien und Obligationen, Bezručice 2949, fol. 23

Použitá literatura:

Hlaváček,I., Kašpar, J., Nový, R.: Vademecum pomocných věd historických. Svoboda, Praha 1988, vydání I. s.495,

Česká diplomatika do r. 1848. UK, Praha 1971, vydání II., s. 382

VENDÉE - TRN V PATĚ VELKÉ FRANCOUZSKÉ REVOLUCE

Alfred Hyna

Povstání ve Vendée nelze brát jen jako jeden z příkladů četných rolnických vystoupení v době Velké francouzské revoluce. Přesahovalo totiž podobné akce jak svou masovostí a radikálností, tak i vleklostí trvání. Zároveň přispělo k řadě významných politických kroků a změn v tehdejší Francii.

Příčiny povstání

Povstání ve francouzském Vendée bylo nedílně propojeno s podstatnými otázkami celé Velké francouzské revoluce. Jeho vznik a průběh souvisel více či méně s řadou faktorů. Některé z nich mají povahu celkovou a jsou tedy záležitostmi celkového vývoje v době revoluce ve Francii. Zároveň je však třeba vidět i příčiny a faktory povstání, které vychází ze specifických podmínek a ze specifické situace v oblasti samotného Vendée. Proto také předpoklady povstání v tomto francouzském regionu lze rozlišit do následujících skupin.

1. Příčiny celkové:

Celkové předpoklady povstaleckých akcí ve Vendée byly spjaty s více závažnými otázkami celostátního charakteru. Dvě z nich však měly rozhodující role. Jednak to byla problematika postavení rolnictva za revoluce i jeho tehdejší vystoupení a jednak úloha církve a dopadu revolučních opatření na ni. Tyto 2 faktory je třeba zároveň vidět ve vzájemných styčných bodech.

Rolnictvo nehrálo roli nějakého hegemonu ve vedení francouzské revoluce. Bylo s ním však třeba počítat už pro jeho početní stav. Rolnické obyvatelstvo tvořilo tehdy naprostou většinu francouzské populace - 22 miliónů z celkových 25 miliónů. Francie patřila k zemím, kde již nebylo uplatňováno nevolnictví. V zemědělství převládala malá hospodářství. Postavení francouzských rolníků bylo přijatelnější než ve Španělsku, Itálii a v německých státních útvarech. I tak však ve Francii existovaly robotní povinnosti, které vznikaly z nájmu půdy. Na rolníky dopadal jako na nejpočetnější složku daňový útisk i břemeno vojenské služby. Navíc rolnické obyvatelstvo se stále větší nespokojeností hledělo na některá šlechtická privilegia na venkově (právo lovu, panské obory, holubníky aj.). K uvedeným formám útlaku ze strany státu a šlechty musíme připočíst zvlášť citelný dopad odvádění desátků duchovenstvu.

Po dlouhodobé konjunktře se zemědělství ve Francii dostalo kolem roku 1770 do krize. To se projevovalo četnými špatnými úrodami, což vyvrcholilo právě v roce 1789. Postižení rolníci měli možnost odcházet za prací do měst. Tam však našla uplatnění nejvýše polovina zájemců z jejich řad. Odrazem této skutečnosti se stala již na jaře 1789 divoká povstání na venkově proti celkovému nedostatku a cenám. Jednotlivé toulavé bandy procházely kraji a přepadávaly šlechtické zámky. Po pádu Bastily 14. července 1789 se venkov stal součástí vzpour, v nichž byl tehdy hlavní hnací silou faktor strachu. Sedláci právě z obav před královským vojskem i před banditkými tlupami napadali

panské domy a při tom ničili záznamy o dluzích, dávkách a jiných povinnostech.

V srpnu 1789 muselo obnovené Národní shromáždění vydat dekret, který zrušil dosavadní sociální systém starého režimu. Toto nové ustanovení se do značné míry vztahovalo právě na rolnictvo a mělo odstranit hlavní příčiny jeho nespokojenosti. Byly zrušeny roboty, odúmrt', osobní závazky vůči feudálům, šlechtické právo lovu, panské obory a holubníky. Padlo i veškeré vrchnostenské soudnictví. Duchovenstvo ztratilo nárok na desátky. Povinnosti spojené s půdou mohly být vykoupeny. Zároveň došlo ke zrušení daňových výsad a celních poplatků.

Přes tato podstatná opatření se nestaly početné masy drobných rolníků horlivými stoupenci dalšího vývoje revoluce. Jejich problémy dané celkově špatnou situací na venkově a dopadem neúrod se nevyřešily. V prvních dvou následujících letech nepředstavovaly proto ani odpůrce revoluce, ani zastánce jejího dalšího pokračování. Tím stály v tehdejší politickém spektru země mezi skupinami odmítajícími dosavadní opatření celkově (aristokraté) a těmi, co chtěly nové revoluční kroky (sansculoti). Konkrétně rolnictvo žádalo stabilizaci poměrů, aby mohlo využít osvobození od feudálních povinností a dalších pro ně výhodných výsledků revoluce.

Církev představovala v předrevolučních poměrech Francie privilegovaný 1. stav, i když byla početně velice slabá (přibližně 1 procento populace). Revoluce přinesla zabavení majetku duchovenstva. Z výnosů dražeb tohoto majetku se platily státní dluhy. Při tom se obohatila především střední vrstva podnikatelů. Určitá příležitost byla v této souvislosti i pro rolníky, neboť církve vlastnila jednu desetinu půdy. Jenomže její části si mohla zakoupit jen menší skupina zámožnějších sedláků.

Duchovní začali být vybíráni volbami jako ostatní státní úředníci a stali se tak placenými úředníky. Byla zrušena arcibiskupství, většina biskupství i klášterů. Zároveň ztratil papež ve Francii pravomoc i autoritu.

Zvlášť ponižující opatření představovala pro církevní kruhy tzv. Občanská ústava duchovenstva přijatá v roce 1790. Na ni muselo duchovenstvo přísahat, čímž se dostalo do plné závislosti na státní moci. Proti tomuto postupu se ostře postavil tehdejší papež Pius VI. Francouzské církevní kruhy reagovaly rozdílně. Vyšší duchovenstvo se většinou podrobilo a na ústavu přísahalo (bývalí arcibiskupové, menšina biskupů a opatů). Zároveň však ve Francii existovalo nižší duchovenstvo (tzv. kněží farností), které vykonávalo nejvíce církevní činnosti při jen slabé odměně. Jeho představitelé v roce 1789 většinou podpořili vytvoření Národního shromáždění. Za nových podmínek však právě oni ve většině (spolu s částí biskupů) odmítli vykonat přísahu na ústavu z roku 1790. Část z nich pak vyjádřila svůj odpor emigrací. Jiná a ještě větší část začala tajně vykovávat svou práci. Prostí kněží z provincií znali dobře strasti prostých lidí, kteří s nimi sympatizovali. Proto se uchýlovali právě na venkov pod ochranu jeho obyvatel.

V této souvislosti se vytvořilo propojení, které učinilo z francouzského venkova oblasti odporu proti revoluční moci. Početně slabé duchovenstvo mobilizovalo ohromné masy venkovanů, mezi nimiž existovalo silné katolické cítění. Jejich dřívější odpor proti církvi spojený s desátky se přenesl pouze na část duchovních, kteří přísahali na Občanskou ústavu duchovenstva. Naopak odpůrci této ústavy se v očích rolníků stávali hrdiny a mučedníky, zvláště když šlo většinou o představitele s venkovskými masami již dříve vzájemně sympatizujícími.

Vliv odbojných kněží však nebyl jedinou příčinou rostoucího odporu rolnictva proti státní moci za revoluce. Nepřetržitě zde působil dopad špatné hospodářské a sociální situace, včetně růstu drahoty a nedostatku zboží. To se výrazně prohloubilo v souvislosti s vedením válek proti zahraničním nepřátelům francouzské revoluce. Na těchto skutečnostech nic nezměnilo ani nadšení z vítězných výsledků, které bylo mezi rolnickými masami rychle překrýváno tvrdou všední realitou. Nespokojenost živilo také povolání nových mužů do armády. Odvody byly ve venkovských oblastech stále častějším předmětem odporu. Navíc bezzemci a drobní rolníci začali uplatňovat nové požadavky. Zejména se jednalo o větší přiděly půdy k užívání, ulehčení podmínek nájmu a rozdělení velkých statků. Tyto iniciativy však narážely na nepochopení. Ani jakobíni neuznávali možnost dělit větší statky mezi bezzemky a malé rolníky a jen za hlásání požadavků tohoto typu hrozil v době jejich diktatury trest smrti.

Výsledkem uvedených skutečností bylo, že kolísavé rolnictvo začalo hledat pevnější jistoty a leckdy je začalo vidět v monarchistické moci. K jeho vystoupením docházelo již v roce 1791 v době vzpour šlechty. Avšak hlavní vlna rolnických povstání propukla až po popravě krále. Předložení nejširších přirozených práv Konventem nenašlo u stále více nespokojeného a podezřívavého rolnictva porozumění (obecné právo pro muže, instituce referenda apod.). Právě v této situaci se ve třech čtvrtinách Francie zvedl odpor proti vládě. Z 83 departementů jím bylo zasaženo plných 60¹. K nejvýraznějším centřům odporu patřily Vendée, Lyon, Normandie, Toulon, Marseille a Bordeaux. Toto hnutí směřovalo k decentralizaci Francie a bylo nazýváno federalismem. Rozpoutali jej girondini, kteří byli vyhnáni z Konventu. Přidali se k němu však také royalisté a v některých místech se dostali i k moci. Rolníci se svými zájmy tvořili v tomto vystoupení složku, která mu dodávala charakter masovosti. Potlačení povstání proběhlo po těžkých nesmiřitelných bojích v letech 1792 a 1793. Výsledkem se stalo také masakrování v místech největších vystoupení, což bylo zvlášť výrazné v Lyonu a v oblasti Vendée.

2. Příčiny regionální:

Vendée představuje území dřívějšího kraje Retz. Je situováno na západě Francie u Atlantiku. Na severu se jedná o Bretan, na východě Anjou a na jihu Poitou. Tento region koncem 18. století celkově představoval chudé a zároveň

¹ V počátcích revoluce byla Francie místo dosavadních 26 provincií rozdělena na 83 departementů

romantické území. Jen na pobřeží Atlantiku lze tehdy hovořit o rozvinutějších městech. Tato města byla zapojená do obchodu s Anglií. Jednalo se o Paimboeuf, Pornik a Sables d' Olonne. Jinak šlo o čistě zemědělskou oblast.

Regionální příčiny vedoucí k povstání vyplynuly z propojení celkových závažných otázek ve Francii s místními specifikami. Je možno je shrnout do pěti základních skupin.

Za prvé se projevovalo celkové veřejné mínění lidu ve Vendée, které vyplývalo z dlouhodobé chudoby naprosté většiny jeho obyvatelstva. Oblast Vendée byla po staletí vystavena ústrkům ze všech stran. Z toho vyplývala silně zakořeněná nevraživost. Ta se ze strany místního lidu projevovala vůči Paříži i vůči měšťanstvu jiných měst. Zároveň pochopitelně hleděli místní rolníci nepřátelsky na šlechtu a její privilegia. Pocit nevraživosti však v tomto kraji nebyl překonán ani revolučními opatřeními. Místní obyvatelstvo tvořili převážně drobní rolníci, kteří neměli možnost zvětšit svůj majetek. Byli příliš chudí, aby využili možnosti nákupu církevní půdy. V tom spočívala určitá odlišnost od jiných oblastí, kde přece jen část bohatších sedláků mohla svou potřebu takto uspokojit. Proto byl ve Vendée odpor proti revoluční vládě.

Za druhé je třeba vidět, že právě zde se mohl uplatňovat vliv církve. Drobní rolníci zůstávali věrni svým většinou stejně chudým kněžím, kteří nepřijali Občanskou ústavu duchovenstva a tajně tady vykonávali svou činnost. Rovněž se ve Vendée velice rychle a ostře začaly vyhraňovat nepřátelské postoje proti duchovním, kteří se novému opatření podrobili a uznali svou podřízenost státu. Ti byli právě lidem vendéeského regionu označováni hanlivým termínem "ústavní kněží". Katolické cítění mezi chudými obyvateli vedlo za dané situace k ještě radikálnějším postojům, než v jiných oblastech státu. Rozrůstal se zde tak náboženský fanatismus. Za nepřítel začal být považován každý, kdo, byť třeba jen jednou, navštívil mše "ústavních kněží". Místní obyvatelé měli k tomuto počínu stejně přísný poměr, jako kdyby šlo o návštěvu kacířských sekt a klubů.

Třetí faktor byl ve Vendée spojen s jeho polohou při pobřeží Atlantiku. Ta dávala totiž možnosti pro uplatňování vlivů ze zahraničí, čehož využívala Anglie. Nelze říci, že by takovéto vlivy tvořily nějaký prvořadý předpoklad povstání. Angličané zde neuplatnili přímou podporu jako při vystoupení v Toulonu.² Řada historiků však hovoří o působení anglických agentů na území Vendée. I když jde jen o nekonkrétní a povšechné zmínky, nelze částečný vliv ze zahraničí při započetí povstání pouštět ze zřetele.

Uvedené tři oblasti příčin vytvářely pro povstání předpoklady delší dobu. Samy o sobě však v regionu vyvolávaly pocity silné a masové nespokojenosti. Místní obyvatelstvo ovšem bylo v prvních letech revoluce ještě opatrné. Proto se nepřipojilo k první vlně vzpour v létě 1791 a ani nezasáhlo při zatýkání části odbojných kněží o rok později na svém území. K tomu, aby vendéeská oblast

² V Toulonu vydali royalisté v roce 1793 město Angličanům. Ti byli brzy na to poraženi vojskem, které již tehdy vedl Napoleon.

přešla na přímé vystoupení v podobě hromadného povstání, bylo zapotřebí dalších faktorů. Ty se projeví na přelomu let 1792 a 1793. Ve vztahu k prvním třem uvedeným však šlo ani ne tak o příčiny, jako spíše o podněty urychlující vývoj situace.

Čtvrtý faktor byl dán podstatným zhoršením hospodářské situace v důsledku vedení války se zahraničními nepřáteli. Od podzimu 1792 dopadala na Vendée stále citelněji řada nepříznivých skutečností. Jednak se jednalo o padesátiprocentní znehodnocení peněz a naprostý nedostatek veškerého zboží. K tomu je třeba připočítat spekulace a postupně také úpadek drobného podnikání v regionu. Jednalo se o kraj, který hodně utrpěl přerušením obchodního spojení s Anglií.

Pátý faktor se rovněž týkal dopadu válečného stavu. Jednalo se o rostoucí nespokojenost s vojenskými odvody. Ty byly sice dobrovolné, ale jen teoreticky. Jejich provádění totiž provázela podmínka, že nebude-li zajištěn počet mužů stanovený pro každou obec, budou občané povinni ho doplnit a sami při tom určí většinou hlasů způsob odvodu. Doplnování počtu odvedených se mělo vztahovat na mladší muže z majetnějších rodin, které zatím "pro revoluci vykonaly málo"³. Zároveň však jiný článek odvodního dekretu připouštěl možnost vyplatit se náhradníkem. Ve Vendée bylo majetných obyvatel poskrovnu. Proto se odvody týkaly téměř výlučně jen chudého rolnictva. Právě touto cestou se však dále prohlubovala také zakořeněná averze rolníků vůči armádě existující již za monarchie, k čemuž nové vojenské potřeby republiky jen dále podněcovaly. Povinnost naplnit kvótu nových vojáků byla ponechána místní správě. Avšak v její činnosti se projeví četné machinace a podvody. I při losování byli jednotlivci leckdy vybráni již předem. Tyto postupy se staly posledním impulzem, který vedl ve Vendée k přechodu od všeobecné nespokojenosti a napětí k přímé vzpouře.

Fáze povstání

Povstání ve Vendée a jeho trvání jsou spojovány s rokem 1793. Hovoří se také o jeho potlačení v tomto roce. Jindy však zase najdeme zmínky o přetrvávání vendéského povstání i v dalších letech, v některých případech dokonce i do roku 1801. Ve skutečnosti totiž šlo o vystoupení, které se nepodařilo na rozdíl od jiných tehdejších vzpour porazit úplně. V podstatě lze obrazně říci, že "představovalo velký požár, jenž se podařilo v roce 1793 uhasit, ale jehož spáleniště v některých místech ještě řadu let nebezpečně doutnalo". Z tohoto stavu by měla vycházet také jeho periodizace. Ta v podstatě zahrnuje celkem 5 fází. První 3 se týkají roku 1793, v němž povstání probíhalo v plné síle a rozsahu. Další 2 se vztahují k situaci do roku 1801, kdy už se jednalo o akce daleko menších skupin a v omezeném územním rozsahu. I když to leckdo může považovat jen za dozvuky, lze i pro tento stav vyčleňovat 2 fáze (4. a 5.) -ovšem s označením "doprovodné".

³ Odvádění měli být mladíci a bezdětní vdovci od osmnácti do čtyřiceti let.

1. fáze (3. březen - počátek dubna 1793)

Počátek přímých vystoupení povstalců byl spojen již s 3. březnem 1793. Tehdy přetekla míra trpělivosti a rolníci na měsíčním trhu konaném v bretaňském Choletu odmítli hlasovat o brancích. Během jednoho týdne už hnutí zachvátilo naprostou většinu center vendéeské oblasti. Projevovalo se nejprve četnými shromážděními. Na nich se začalo ozývat volání: "Ať žije král Ludvík XVII., šlechta a kněží."⁴ Tyto postoje vyvěraly v podstatě z negace revoluce v očích místních obyvatel a vyjadřovaly podporu prakticky všem silám jí nepřátelským. Tytéž projevy se objevily také na setkáních s komisařem Konventu. Masy vzbouřenců se začaly vyzbrojovat vším, co měly po ruce. Jejich výzbroj tudíž představovaly vidle, kosy a cepy. Takto poprvé otevřeně zaútočili na národní gardu.

Od 11. března 1793 již povstání pokrývalo celý kraj. Jednota jeho účastníků spočívala v jednom základním faktu. Jednalo se o lid stejně chudý za revoluce jako za dřívějšího království, stejně utiskovaný a rovněž společně odmítající nést břemeno války, pro níž neměl pochopení. Západně položenému Vendée byla válka na rozdíl od některých oblastí Francie na východních hranicích zcela cizí. Povstání hned od začátku vykazovalo znaky velké nenávisti. Za dané situace se to projevilo také terorem vůči jakýmkoliv odpůrcům, ať už skutečným, anebo domnělým. Stačilo prakticky obvinění z navštěvování mší, které sloužily duchovní věrní státu (ústavní kněží). V takových případech následovalo jen v nejlepším případě vězení. Jindy byl obviněný ubit na místě s odůvodněním, že vězení jsou přeplněna. Velká krutost vyplývající z dlouho dušené a stále nově živené nenávisti ovlivnila i způsob zabíjení nepřátel. Místní módou se stalo uřezání obou rukou pilou, načež následovalo probodení vidlemi. Takový postup byl poprvé použit proti předsedovi jednoho z okresů Joubertovi. Později pak podobný osud postihl více než 500 obětí.

Charakteristickým rysem první fáze bylo, že se zatím jednalo o povstání charakteru sociálního. Počáteční akce vyplývaly ze spontánních postojů místních chudých obyvatel a týkaly se spíše jen reakce na špatné místní podmínky. Teprve od dubna 1793 začínala vystoupení více zaujímat místo v podpoře protirevolučních sil a dostávala tak ráz politický.

2. fáze (duben 1793 - září 1793)

Tato fáze představuje vrchol síly a také úspěchů povstání. Její základní rys spočíval v tom, že charakter hnutí již nebyl jen sociální, nýbrž se měnil i na politický a promonarchistický. Lze to spojovat s realitou, že o radikální vendéeské vystoupení se zajímali nejen kněží, ale i aristokraté. Těm se podařilo vedrat se do čela vzbouřenců. Průvodním jevem této skutečnosti se stalo, že povstalci se začali nazývat termínem "katolická a královská armáda". Její složky od začátku dubna plně ovládaly téměř celý region a počínaly si zde také, jak se jim zlíbilo.

⁴ Hotmar, J.: Dobrodružství Velké francouzské revoluce 1789 - 1799. Praha 1989, st. 167.

Vláda ve Francii viděla velkou radikálnost a masovost hnutí ve Vendée. Avšak byla velice zaměstnána akcemi staršího data na severu a východě státu. Proto proti tomuto povstání poslala jen jeden pluk jízdy, 35. legii četnictva, několik baterií dělostřelectva a národní gardu. Celkem tyto nasazené síly zahrnovaly kolem patnácti tisíc mužů. Vzhledem k velké početní převaze povstalců se však nemohla uplatnit dokonalejší výzbroj, ani lepší disciplína a organizace. V dané situaci došlo k podcenění Vendée a nasazené síly neměly prakticky naději. Již v květnu ztratily jakoukoliv bojeschopnost a jejich zbraně přešly do rukou povstalců.

Následovalo období dlouhodobých bojů. Ty měly ze strany účastníků povstání většinou partyzánský charakter.

Do povstání ve Vendée se zapojilo kolem 1 500 000 obyvatel tohoto regionu. Z hlediska jejich složení lze říci, že vzpoura měla zejména zpočátku lidový ráz. V jejím čele stáli ponejvíce bývalí vojáci bez hodnosti, celníci a pašeráci a dřívější šlechtičtí sluhové. K nejznámějším hrdinům patřili hlavně provazník Cathelineau, vlásenkář Gaston, ranhojič Joly, hlídač Stofflet a další. Později se do vedení povstání dostali také někteří šlechtici. Jednalo se o svou krutostí proslaveného Charetta, rytíře Bonchampa, plukovníka Royrauda a jiné.⁵

Charakteristickým znakem vystoupení byl fanatismus, který lze srovnat s fanatismem středověkých křižáckých výprav. Typický oblek povstalců tvořila zelená pláštěnka. Příslušníci povstání rovněž používali jako výraz svého poslání odznak "nejsvětějšího srdce". Většinou však byli schopni jak nejstatečnějších činů, tak i nejhorších krutostí a násilostí.

Jako formy boje se uplatnily postupy téměř vždy v rojnici. Povstalci také dovedli využívat úkrytů a přepadali ze zálohy. Zde se projevilo, že většinou představovali poměrně dobré střelce. Při větších útocích postupovali často za živou zdi, kterou tvořili zajatci.⁶ Postupně se povstalci začali učit zásadám vedení moderní války od důstojníků z povolání. V té souvislosti se již také dokázali zmocnit výhodných strategických bodů, ničili silnice a vyhazovali do vzduchu přechody. Velice dlouho ovšem trvalo, než se z neorganizovaných a zmatených houfů povedlo učinit něco podobného vojsku a než se podařilo zavést evidenci, účetnictví zásobování a týlové hospodářství.

Při vystoupeních ve Vendée je ovšem třeba vidět také řadu citelných slabín. Vendéeští se přes určitá výše uvedená vylepšení nikdy nestali vojskem v pravém slova smyslu. Nesnesli nad sebou pevnější autoritu a odmítali šlechtické vedení. Za generalissima sice povolali Cathelineaua, ale ten byl vrchním velitelem spíše jen podle jména. Cottereau, jenž stál v čele

⁵ Tamtéž

⁶ Zde vzniká rozpor s tvrzením některých historiků, kteří uvádějí, že v povstáních roku 1793 ve Francii nebylo v důsledku krutostí obou bojujících stran téměř zajatců. Jedná se však o dilema jen zdánlivé, neboť ve Vendée byli zajatci povstalců ponecháni na živu pouze pro uvedené účely, což většinou znamenalo jen krátký odklad smrti.

royalistických přívrženců, se vzpíral rozkazům a odmítl opustit rodné Marais. Mezi vůdci povstání se projevovala rovněž vzájemná žárlivost a řevnivost.

Další závažnou slabinou byla závislost většiny účastníků vzpoury na svých hospodářstvích. Sedláci odmítali opustit rodné vesnice na delší dobu a ponechat svůj pozemek bez péče. Proto místní válka nepřerostla ani v době největších úspěchů do větší šíře. Boje v této souvislosti nikdy neztratily charakter výpadů, přepadů a kvapných ústupů.

Za značnou nevýhodu lze považovat i úlohu pobřežních měst Porniku, Paimboeufu i Sables d'Olonne. Městské vrstvy v nich zůstaly na straně státní revoluční moci. Přitom nešlo jen o problém nepokrytí celého území povstáním. Skutečnost, že pobřežní města nikdy nepadla do rukou vzbouřenců, prakticky znemožnila jakékoliv pokusy o spojení povstání s anglickými námořními vojenskými silami.

Jakobíni se na začátku vlády ve Francii snažili postupovat proti rolnictvu také formou nových ústupků. Začátkem června 1793 vydali dekrety o rozprodeji emigrantské půdy v menších přídělech a dekrety o rozdělení občinové půdy. V červenci pak zrušili všechna feudální práva a povinnosti bez výkupu.⁷ Tak se jim podařilo ovlivnit ovšem jen část rolnictva. Drobní rolníci a bezzemci usilovali o zachování občiny, což znamenalo jen růst nového odporu. Ve Vendée tyto taktické kroky revoluční moci nemohly mít žádný výsledek, protože masy povstalců zde byly právě v největší ráži a nepomýšlely na jakýkoliv kompromis. Navíc se právě v této době projevila nová role girondistů, kteří po vyhnání z Konventu podněcovali v departmentech k dalšímu odporu. Proto v létě 1793 byla občanská válka ve Francii v nejvyšším stadiu a ve Vendée se plamen povstání jen rozhořel novou silou.

3. fáze (září 1793 - 17. říjen 1793)

Francouzská ústřední vláda za dané situace přikročila k srpnové všeobecné mobilizaci, která směřovala tvrdě proti povstalcům v různých oblastech. Jejich poměrně rychlé porážky vedly kupevnění moci jakobínů a k vytváření nechvalně známé revoluční diktatury. Vojenské akce proti povstání byly vedeny v režii tvrdých i brutálních zásahů spojených se zastrášovacímí represemi i po dosažených vítězstvích.

Od počátku září 1793 začalo docházet také na Vendée. Revoluční moc již plně poznala jeho skutečnou sílu. Po vítězstvích v jiných regionech mohla být proti vendéeským povstalcům nasazena dostačující vojenská síla. Jednalo se o dva silné republikánské sbory z Nantes a Niortu. Do jejich čela byli postaveni jako tehdejší čerství hrdinové generálové Léchelle a Kléber. Nasazené sbory vnikly do Vendée poměrně snadno a při dostatečném počtu mužů začaly plně využívat přednosti organizovaného a lépe vyzbrojeného vojska. Proto prakticky celá třetí fáze povstání spočívala ve střetnutích, kdy republikánské vojenské síly nepřetržitě tlačily vzbouřence před sebou. Povstalci ustupovali vesměs do města

⁷ Dějiny novověku. I. díl. Praha 1969, s. 258

Choletu, které se mělo stát poslední baštou většího odporu. 17. října 1793 však právě v Choletu došlo k úplnému rozdrčení povstaleckých sil.

4. fáze (17. října 1793 - konec roku 1796)

Po porážce povstání následovaly kruté represálie. Ty měly podobu vypalování odbojných vesnic a masových poprav. Krajem neustále křižovalo 12 trestných komand, která popravovala zásadně bez soudu. Tyto postupy měly za cíl zabránit masovějším akcím.

Přesto ani za takové situace nedošlo k úplnému vymýcení povstání. V prvních týdnech po 17. říjnu 1793 lze dokonce v části území hovořit o koncentrovanějším a organizovanějším odporu. Představovalo jej více než dvacet tisíc povstalců, které vedli Stofflet a La Rochejaquelein. Ti unikli přes řeku Loire a operovali s novými akcemi v oblasti od Angersu až po Le Mans. Tak docházelo ke znepokojování celého tamějšího kraje. 23. prosince 1793 byly tyto povstalecké síly přemoženy přesilou. Nicméně i pak přetrvával odpor ve formě silné partyzánské války i řady vzpour v jednotlivých místech. To sice nemohlo postavení vládní revoluční moci již ohrozit, nicméně oblast Vendée stále byla zdrojem neklidu a nejistoty. Uvedené formy doznívajícího povstání přetrvávaly ještě další tři roky.

Začátkem roku 1795 se nová thermidoriánská moc pokusila urychlit porážku zbytků povstání formou ústupků. Představitelé této nové moci nabídli vendéeským rebelům amnestii, o čemž byla v únoru 1795 podepsána dohoda. Na jejím základě mohli také kněží ve Vendée, kteří nepřisahali na Občanskou ústavu duchovenstva, podobně jako v jiných departementech vykonávat svůj kněžský úřad a přestali být pronásledováni. I když tato opatření vedla ke svobodě kultu a k obnovení katolicismu, nedokázala odbojné kněze usmířit. Ti i nadále zůstali ve spojení s royalistickými silami.

Ve Vendée došlo v této souvislosti jen k formálnímu a dočasnému složení zbraní. Brzy následovaly opět další partyzánské akce či místní vzpoury. Například ještě v roce 1796 s nimi musel zápolit tehdejší nejmladší generál Francie Lazare Hoche. S ozbrojeným odporem se podařilo skoncovat teprve po smrti vůdců a iniciátorů povstaleckých akcí Cottereaua a Stoffleta, kteří oba zemřeli v roce 1796. Tak skončilo čtyřleté období otevřených srážek. Povstání mělo do konce roku 1796 na svém kontě sto tisíc mrtvých.

5. fáze (rok 1797 - rok 1801)

Přestože také zbytky vojenské síly povstalců byly zlikvidovány, doutnal duch vzpoury ve Vendée dál.

Nespokojenost na území tohoto regionu byla dále živena kněžími. Zároveň se řada bývalých povstalců i nových stoupenců myšlenky vendéeského povstání snažila podporovat akce royalistů. Tito představitelé vyvíjeli činnost i mimo rámec své oblasti a někteří z nich patřili k agentům royalistických sil. Především ve Vendée brali nástup Napoleona Bonaparta do popředí francouzského státu jako hlavní překážku restaurace monarchie. Z toho vyplynula účast některých vendéeských vzbouřenců na řadě atentátů, jimž byl tehdy Napoleon vystaven. Bonaparte zpočátku pokládal za jejich původce spíše

republikány než royalisty a s nimi spolupracující povstalce ve Vendée.⁸ Nicméně po uznání tohoto omylu také v této otázce prokázal kus svého umu v oblasti politické diplomacie.

V tomto slova smyslu začal Napoleon usilovat o smír jak s revolucionáři a republikány, tak i s katolickými duchovními. Revolucionářům slíbil zachování jejich postavení, pokud se vzdají nenávisti vůči katolíkům. Kněžím naopak sliboval zastavení pronásledování a znovuotevření kostelů za podmínky, že ustoupí od pomsty vůči mužům revoluce, včetně královrahů. V roce 1801 uzavřel konkordát s papežem. V němž se papež vzdal veškerých požadavků na půdu zkonfiskovanou v revoluci a v podstatě souhlasil i se státním vlivem na církev. Na druhé straně konkordát přinesl zrušení přísahy kněžstva na ústavu duchovenstva z roku 1790, která jako akt ponížení představovala největší podnět odporu duchovních. Tento diplomatický tah přinesl v praxi žádoucí kompromis. Ten v podstatě roli církve ve srovnání s léty revoluce nezměnil a nepřinesl návrat jejich pozic z let před ní. Avšak v situaci, kdy již opoziční síly byly značně vyčerpané dlouhodobým bojem, i takovýto symbolický ústupek znamenal usmíření. Lze konstatovat, že právě v této spojitosti definitivně utichl odpor kněží a sedláků ve Vendée.

Místo v kontextu Velké francouzské revoluce.

Povstání ve Vendée má v rámci francouzské revoluce velice významné místo. Často je hodnoceno jako dlouhodobá zkouška revoluce a její oprávněnosti i odolnosti. Leckdy se u něj setkáváme i s přezdívkou „Vengé“ - tedy pomsta, neboť mělo jít o pomstu za omyly spáchané na chudém francouzském lidu a hlavně na rolnících.⁹

Zvláštní role připadá vendéeskému vystoupení v rámci francouzské revoluce na základě dvou skutečností:

1. Toto povstání předčilo jiné tehdejší vzpoury svou masovostí a hlavně radikálností. Proto právě zde přikročila státní moc k největším represivním opatřením (vedle represí proti vzpouře v Lyonu.). Zároveň ve Vendée jako v jediném ze vzbouřených departementů povstalecké akce ještě výrazně pokračovaly i po roce 1793.

2. Šlo o povstání, které výrazně v řadě souvislostí ovlivňovalo i celkový vnitřní vývoj Francie v 90. letech 18. století. Girondisté se zkompromitovali v očích revolucionářů nejen tím, že špatně vedli válku se zahraničním nepřítelem a jednali dříve s králem. K jejich pádu výrazně přispěla skutečnost, že se nedokázali účinně postavit proti začínajícímu hnutí ve Vendée. Jakobíni zdůvodňovali nastolení revolučního teroru ve Francii především vedením války s jinými zeměmi a zároveň také nebezpečím ze strany vendéeských vzbouřenců. Po thermidoriánském převratu tehdejší tzv. pozlacená mládež nosila po vzoru povstalců z Vendée zelené pláštěnky jako symbol odporu proti jakobínské

⁸ Maurois, A.: Dějiny Francie. Praha 1994, s. 287

⁹ Hotmar, J.: Dobrodružství Velké francouzské revoluce 1789 - 1799, s. 166

diktatuře. Neustálé doznívání povstání vedlo po revoluci Napoleona k vytváření prvních základů své účinné vnitřní politiky. Opatření v roce 1801 nejen definitivně ukončila odpor vendéeských. Zároveň se stala jedním z principů, na nichž byla postavena Napoleonova politika vedoucí k vnitřní stabilizaci Francie.

Abstract

Vendée - a thorn in the flesh of the French Revolution

The uprising in the Vendée should not be seen as just one more example of the numerous peasants' uprisings at the time of the French Revolution. Vendée surpassed other actions of a similar nature not only in terms of numbers and radicality, but also in its extensive duration. The causes consist primarily in problems connected with the status of the peasantry and the church - problems caused by revolutionary measures. The uprising of the inhabitants of the Vendée was directed against the new order and sought the restoration of the monarchy. In all, the uprising had three main phases in 1793, and two supplementary phases between 1794 and 1801. The main forces staging the uprising were defeated by the French revolutionary armies even while the Jacobin dictatorship was still in power. Nevertheless, the resistance of the Vendée rebels was finally subdued only thanks to the adroit domestic policies of Napoleon Bonaparte. The uprising in Vendée contributed to a series of significant political changes in France at the time (the exposure and removal of the Girondists, the Jacobin Reign of Terror etc).

Resümee

Vendée der Dorn in der Ferse Der Grossen Francösischen Revolution

Der Aufstand in Vendée kann man nicht nur als eines der Beispiele der zahlreichen bauerlichen Erhebungen in der Zeit Der Grossen Francösischen Revolution betrachten. Der Aufstand hat ähnliche Aktionen sowohl mit seiner Massenhaftigkeit und seinem Radikalismus als auch mit der Langwierigkeit seiner Dauer überstiegen. Die Ursachen sind hauptsächlich in den Problemen der Lage der Bauern und der Kirche gewesen, die durch revolutionäre Massnahmen entstanden. Der Widerstand der Einwohner von Vendée wurde gegen die neue Macht gerichtet und die Erneuerung der Monarchie sollte sie Ziel werden. Insgesamt hat der Widerstand 3 Hauptphasen im Jahre 1793 und 2 Begleitungsphasen in den Jahren 1794 - 1801 umfasst. Die Hauptkräfte des Aufstands wurden von dem Heer der francösischen revolutionären Macht noch in dem Zeitabschnitt der Jakobinsdiktatur besiegt. Aber definitiv still ist der Widerstand erst durch die geschickte Innenpolitik des Napoleons Bonaparte geworden. Der Aufstand in Vendée hat zur Reihe der wichtigen politischen Veränderungen in damaligen Frankreich beigetragen (das Kompromittieren und Abschieben der Girondisten, der Anfang des jakobinischen Terror, u.a.).

SAMETOVÁ REVOLUCE A ZÁPADOČESKÉ VYSOKÉ ŠKOLY.

Alfréd Hyna

Úloha západočeských VŠ v listopadové revoluci 1989 zatím nebyla zpracována. V určitých souvislostech se akcemi plzeňských studentů zabývá M. Vaněk ve stati „Listopadové události roku 1989 v Plzni“ (In.: „Dvě desetiletí před listopadem 89“. Praha 1993), která ovšem pojednává jen o prvním a nejdůležitějším týdnu revoluce. Jinak si problematiku všímá pochopitelně regionální tisk, avšak spíše se zaměřením na veřejné vystupování studentů v regionu. Naproti tomu chybí řada dokumentů vycházejících z rozhodnutí stávkových výborů na školách apod. Pro jejich shromáždování v době revolučního nadšení a zároveň všeobecné nejistoty chyběl čas. Jediný ucelenější pokus shromáždit nejdůležitější materiály vypovídající o stávce udělalo tehdy Západočeské muzeum a také autor této stati, přičemž náplň příslušného fondu Zpč. muzea a osobního archivu autora je přibližně stejná. Výpovědi pamětníků je třeba i přes poměrně krátký časový odstup podnítit pročtením již uceleně zpracované problematiky. Teprve pak mohou přispět k jejímu upřesnění či rozšíření.

Jednou z hlavních hybných sil revoluce roku 1989 v Československu se stali bezesporu studenti. Ti po represivních akcích 17. 11. pokládali za nezbytné vyjádřit svůj nesouhlas i nespokojenost s vnitropolitickou a společenskou situací v zemi tím, že vstoupili do stávky, která měla být původně týdenní.

Plzeňští vysokoškolští studenti se poprvé začali scházet 19. 11. na svých kolejích a vzájemně posuzovali události v Praze. V pondělí 20. 11. již studenti Lékařské fakulty v Plzni uspořádali před budovou fakulty neformální mítink za účasti kolem 80 přítomných. Zde padlo rozhodnutí podpořit stávku a ustavit stávkový výbor. Zástupci studujících na LF se rozjeli do Prahy navázat styky se stávkujícími na pražských vysokých školách. Na dalších plzeňských vysokých školách probíhala ještě 20. 11. výuka, i když se při ní většinou diskutovalo o nejaktuálnějších událostech. Přesto však zpráva Čsl. televize tohoto dne večer, která uváděla, že studenti vysokých škol v Plzni odsuzují jednání pražských vysokoškoláků, byla zcela klamná. Stala se dokladem nepravdivého šíření informací o dění v Československu po linii tehdejších sdělovacích prostředků. Za dané situace muselo takovéto počínání jen zvýšit nespokojenost mezi plzeňským studentstvem a stalo se podnětem k rozhodnému vystoupení.

20. 11. také řada pracovníků vysokých škol v Plzni podpořila svým podpisem společné prohlášení MěV SSM a MVR SSM v Praze, jež bylo tento den publikováno v deníku Mladá fronta. Toto prohlášení označilo zákrok proti studentské manifestaci 17. 11. 1989 v Praze za neadekvátní a politicky neuvážený a navrhlo vytvořit k jeho prošetření komisi při Federálním shromáždění za účasti studentů a veřejnosti. Za jediné možné východisko z dané situace byl považován otevřený celospolečenský dialog. Prohlášení vyzývalo studenty k uvážlivému jednání. Rovněž se obracelo na fakultní výbory

SSM, aby se postavily proti případným neoprávněným postihům studentů, kteří se událostí zúčastnili.

Zároveň s tímto krokem začalo být na plzeňských vysokých školách ustavováno Občanské fórum. Studenti od začátku podporovali OF, které zase respektovalo jejich požadavky.

21. 11. se již přešlo k vyhlášení studentské stávky. Stávkové vystoupení začali o několik hodin dříve studenti z Lékařské fakulty v Plzni. Zástupci studentů plzeňské Vysoké školy strojní a elektrotechnické a Pedagogické fakulty se s nimi sešli během dopoledne. Výsledkem se stalo definitivní rozhodnutí - připojit se.

Dnem 21. 11. tedy posluchači plzeňských vysokých škol vstoupili do stávky označené v souvislosti s obsazením poslucháren za okupační. Podobně jako na jiných školách byly i zde ustaveny stávkové výbory. Ještě tento den studenti veřejně proklamovali své požadavky. Z nich vyplývalo, že stávku chápali jako krajní možnost protestu, neboť byli přesvědčeni, že jeho ostatní formy již nejsou účinné. K tomuto krajnímu opatření byli vedeni událostmi v Praze 17. 11. a následně vzniklou celospolečenskou situací. Odpoledne se většina z celkového počtu šesti tisíc plzeňských vysokoškoláků shromáždila před budovou Lékařské fakulty v Plzni. Zde studenti vyjádřili svůj souhlas se stanoviskem pražských studentů. Solidaritu jim na tomto místě projevila herec Oldřich Kaiser. Ze shromáždění stávkujících studentů plzeňských vysokých škol vzešly četné veřejně proklamované požadavky k situaci v Československu (ustavit vyšetřovací vládní komisi za účasti zástupců stávkových výborů, potrestání osob odpovědných za rozpoutání pražského masakru, všelidová diskuse, mimořádné svobodné a přímé volby aj.).¹

Plzeňští studenti požadovali okamžité projednání a řešení uvedených bodů. Zároveň se již na začátku stávky důrazně distancovali od jakéhokoliv projevu násilí a projevíli odhodlání nenechat se k žádným násilnostem vyprovokovat.

Studující plzeňských vysokých škol se rovněž hned 21. 11. připojili k svolání vysokoškolských studentů, které bylo určeno dělníkům a rolníkům v Československu. V tomto svolání se uváděly důvody studentské stávky. Zároveň zde byly vyjádřeny také konkrétní podnětné výzvy k dělníkům a rolníkům v následující podobě:

"Vás dělníky a rolníky, kteří vytváříte svou každodenní prací materiální hodnoty a umožňujete nám se vzdělávat a připravovat se na budoucí povolání, vyzýváme, abyste se zamysleli nad vážnými morálními, ekologickými, ekonomickými a politickými problémy naší společnosti.

Pokud nedojde k radikální reformě našeho politického i ekonomického života, tyto problémy přerostou do hluboké krize, která se dotkne nejen vás, ale i vaší životní úrovně a vašich životních perspektiv.

¹ Prohlášení studentů plzeňských vysokých škol k situaci v Československu - z 22. 11. 1989. Archiv autora

Obracíme se proto na vás, abyste podpořili naši stávkou i naše požadavky. Nedopusťte, aby vaším jménem mluvili ti, se kterými nesouhlasíte"². Tyto iniciativy studentů nepochybně přispěly k rychlejšímu rozhodování dělníků a rolníků, kteří se zpočátku na stávkovou formu protestu dívali trochu s odstupem. Podnětné bylo i pozvání dělníků a rolníků ze západních Čech plzeňskými studenty na shromáždění konané 24. 11. 1989 v Plzni na náměstí Republiky.

Reakce vedení plzeňských vysokých škol na stávkou se v prvních dnech projevovala různě. Byla zde patrná většinou nedůvěra nebo odmítavé stanovisko.

Studenti LF začali stávkové akce již 20. 11., kdy se však ještě s vedením fakulty nesešli. Následující den se vedení dostavilo na shromáždění studentů před fakultní budovou. Zde děkan veřejně vystoupil a prohlásil, že studenty podporuje. I když mezi proděkany a jinými vedoucími pracovníky nemělo stávkové vystoupení plné pochopení, představovalo toto stanovisko humanisticky zaměřeného děkana prof. Dr. Františka Macků, CSc. ve vztahu ke studentům LF i v dalších dnech oproti jiným školám jistou výhodu.

Na PF svolával děkan již první den stávky 21. 11. besedy pro všechny ročníky, kde byli studenti zrazováni od dalších akcí. Nicméně jim vedení umožnilo využívat školní prostory pro stávkové akce a to i přes noc. Každodenně pak probíhala jednání představitelů stávkového výboru s děkanem a proděkany.

V podmínkách VŠSE se první oficiální jednání mezi zástupci stávkového výboru a vedoucími činiteli školy uskutečnilo 22. 11. Vedení zpočátku stávkujícím vyčítalo, že začali své vystoupení, aniž by to předem oznámili. Než se dopodrobna seznámilo s programem studentské stávky, byla ze strany jeho členů patrná nedůvěra. 23. 11. proběhlo nové jednání, kde v řadě otázek již došlo k dohodě. Studentům se nepodařilo prosadit pouze to, aby mohli přes noc zůstat v prostorách školy. Tato otázka narážela na hmotnou odpovědnost rektora. Z toho pak pro stávkující vyplývalo každodenní náročné stěhování na Lochotín a ráno zase zpět.

Postupně se ze strany vedení plzeňských vysokých škol projevovaly nové ústupky. Stávkující dostali k dispozici telefon. Byla jim zároveň poskytnuta možnost zůstat ve školních prostorách přes sobotu a neděli. Vedení škol vytvořilo soupis služeb z řad zaměstnanců, kteří tu s nimi byli. Již tyto skutečnosti naznačily, že se studenty se začalo jednat jako rovný s rovným. Celkově byla atmosféra prvních dnů stávky ovšem spíše diskusní než akční.

Organizační struktura vedení stávky na vysokých školách v Plzni byla vytvořena 22. 11. To již také vznikla koordinační komise pro lepší propojení studentských stávek v jednotlivých městech. Stávkové výbory pracovaly na několik směn. Vedoucí směn určovali obsluhu u telefonu a sledovali hospodaření s finančním fondem. Studenti si vypůjčili řadu psacích strojů. Auta dali k dispozici ti, kteří je měli. Od veřejnosti, podniků a organizací získali

² Provolání vysokoškolských studentů dělníkům a rolníkům ČSSR - z 21. 11. 1989. AA

dostatečně velký obnos, který měli na hotovosti a zřídili z něho účet u České státní spořitelny v Plzni. Vedli si přesnou evidenci výdajů a příjmů přes počítač. Stávkových akcí se v prvních dnech i týdnech aktivně účastnila naprostá většina studentů.

V prostorách vysokých škol se v průběhu stávky konala řada veřejných shromáždění studentů i některých zaměstnanců. Chodili sem členové Charty 77 a lidé, kteří pamatovali osvobození Plzně americkou armádou.

Studentům šlo od začátku o to, aby seznámili co nejširší veřejnost se svými požadavky. Usilovali o otevřený dialog k nim. Již v prvních dnech stávky se s těmito požadavky chtěli dostat do podniků a organizací, což se však podařilo až později.

Vystoupení plzeňských studentů bylo od 22. 11. podpořeno také Městským výborem SSM v Plzni. V usnesení předsednictva MěV SSM z tohoto dne se vyjadřovala podpora vyšetřovací komisi k prošetření událostí ze dne 17. 11. 1989 za účasti studentů a zástupců občanských iniciativ. Zároveň zde byly zahrnuty i požadavky na všelidovou diskusi o poměrech v Československu, přehodnocení ústavního zakotvení vedoucí úlohy jedné strany, jednání o vypsání svobodných voleb, osvobození politických vězňů a další.

MěV SSM v Plzni vedl dialog s koordinačním stávkovým výborem plzeňských vysokých škol i s jednotlivými stávkovými výbory. Z pracovního dialogu mezi koordinačním stávkovým výborem vysokých škol v Plzni a MěV SSM vyplynuly dohody, které měly význam pro další zaměření působení stávkujících studentů. Jednalo se zejména o tyto závěry:

1. Studenti středních škol budou pokračovat ve výuce. MěV SSM zabezpečí vedení dialogu mezi vysokoškoláky a pracující mládeží po pracovní době.
2. Studenti vysokých škol využijí své stávky k činnostem podporujícím údržbu budov vysokých škol.
3. MěV SSM zabezpečí vedení dialogu mezi vysokoškoláky a pracující mládeží po pracovní době.³

Za dané situace byl bedlivě sledován přístup orgánů KSČ. Komunisté na vysokých školách v Plzni ve svém stanovisku k současné situaci z 22. 11. 1989 se plně stavěli za objektivní a urychlené prošetření událostí ze 17. 11. a za neprodlené seznámení veřejnosti s jeho výsledky. Podpořili i požadavky studentů na demokratizaci společnosti. Na druhé straně však zase vyjádřili znepokojení, že „oprávněné kritické názory vysokoškoláků budou využity k akcím, které jsou v rozporu s dodržováním Ústavy a zákonů socialistické republiky“.

Naproti tomu stanovisko MěV KSČ v Plzni rovněž z 22. 11. postrádalo i kritický přístup k opatřením v Praze 17. listopadu. Uvádí se v něm: „Tato opatření mělo za cíl obnovit v Praze pořádek, chránit majetek a životy občanů.“⁴ Na tento postoj reagovali studenti plzeňských vysokých škol v prohlášení z 23.

³ Usnesení ze zasedání předsednictva MěV SSM v Plzni z 24. 11. 1989. AA.

⁴ Stanovisko MěV KSČ v Plzni k aktuálním problémům v ČSSR z 22. 11. 1989. AA

11. Zde bylo uvedeno, že takový přístup je zcela v rozporu s humanistickými tradicemi a ideály.⁵

Mimořádné zasedání ÚV KSČ z 24. 11. bylo i mezi plzeňskými vysokoškoláky hodnoceno v tom slova smyslu, že sice stanovilo postupy k řešení části problémů, ale že nerespektuje v plné šíři konkrétní skutečnosti a neodpovídá na všechny vznesené požadavky. Za této situace bylo zřejmé, že ÚV KSČ si nezískal důvěru veřejnosti a že nezabrání uskutečnění generální stávky.

Studenti vysokých škol v Plzni plně respektovali prohlášení celostátního koordinačního výboru, v němž bylo oznámeno 25. 11., že studentská stávka i nadále trvá a o jejím dalším průběhu se rozhodne na základě konkrétní politické situace po generální stávce. Stávkující trvali na svých požadavcích a podporovali Občanské fórum.

Před generální manifestační stávkou byla na jednotlivé katedry rozesílána prohlášení koordinačního stávkového výboru, jejichž cíl spočíval i ve zkoumání postoje učitelů k této akci. Přístupy pedagogů plzeňských VŠ se tehdy projevovaly rozdílně - od odmítání, přes tiché sympatie až po ochotu ke spolupráci. Těžko odhadnout, kolik zaměstnanců na začátku stávku studentů skutečně podporovalo. Později prováděné rozbory mohly být ze strany studentů i učitelů poznamenány do značné míry subjektivními zájmy. Jako nejpravděpodobnější z nich vyplývá, že na plzeňských VŠ stávkující v počátečních dnech měli podporu asi třiceti procent zaměstnanců.

27. 11. dopoledne proběhla na vysokých školách v Plzni shromáždění zaměstnanců. Při nich byla vznesena řada názorů na účast ve stávce a na události předchozích dnů. Rozhodná a zásadová vystoupení představitelů OF přispěla k tomu, že značná část pracovníků škol podpořila studenty svou účastí v manifestační generální stávce. Za jednotlivé školy vystoupili na náměstí Republiky někteří čelní představitelé OF.

Téhož dne byla na plzeňských vysokých školách v Plzni vydána také prohlášení zaměstnanců vyjadřující již zcela objektivní a reálné hodnocení situace. Například v textu prohlášení vydaného na VŠSE se uvádí: "My zaměstnanci VŠSE, chceme poděkovat studentům za jejich morální sílu, za to, že celé společnosti nastavili zrcadlo, v němž můžeme vidět svou deformaci. Nápravu vidíme ve vytvoření demokratického státu. Souhlasíme s požadavky předloženými celostátním studentským koordinačním stávkovým výborem a podporujeme je. Svoji podporu vyjádříme společnou účastí na manifestační stávce se studenty. Také budeme nápomocni k překonání výpadků ve výuce. Zavazujeme se urychleně vytvořit společně se studenty pracovní komise pro řešení problémů VŠ..⁶"

I po generální stávce trvala nadále permanentní stávka studentů vysokých škol v celé republice. Studenti se nechtěli smířit s dosaženými výsledky. Důsledně

⁵ Prohlášení studentů plzeňských VŠ ke stanovisku MěV KSČ v Plzni ze dne 22. 11. 1989. AA

⁶ Prohlášení zaměstnanců členů fakulturní organizace ROH na fakultě elektrotechnické v Plzni z 24. 11. 1989. AA

požadovali vyšetření všech okolností událostí ze 17. 11., osvobození politických vězňů, předložení nového vysokoškolského zákona a dalších zákonů k veřejné diskusi.

Generální stávka se stala manifestací nejen podpory studentských požadavků, ale i vyjádřením postojů občanů k politické situaci. Odstoupila řada zkompromitovaných stranických funkcionářů, ale zůstaly jim státní funkce. Také propouštění politických vězňů proběhlo jen v nejkřiklavějších případech. Na základě těchto skutečností vyjádřili plzeňští studenti ve výzvě spoluobčanům z 27. 11. 1989 řadu rozhodných požadavků (ustavit komisi k vyšetření událostí 17. 11., zrušit článek 4 Ústavy o vedoucí úloze KSČ, stažení zkompromitovaných funkcionářů z veřejného života aj.).⁷

Pro další organizaci a zaměření studentské stávky měl značný význam "Program vysokoškolských studentů" vydaný koordinačním stávkovým výborem vysokých škol v Praze 27. 11. 1989. Ten vycházel z nutnosti přistoupit k demokratickému ustavení studentského seskupení, které by reprezentovalo studenty na dalších jednáních. Tito noví zástupci měli být zvoleni na shromážděních všech studentů jednotlivých fakult. Posláním zvolených představitelů se mělo stát prosazování změny postavení vysokého školství ve společnosti a přebudování systému studia. Program dával rovněž podnět vytvořit na jednotlivých školách z pedagogů a studentů akademické shromáždění, které by rozhodovalo o zásadních otázkách chodu těchto škol. Místo připravované novely vysokoškolského zákona měl být vypracován nový vysokoškolský zákon, který by vycházel z analýzy dosavadního vývoje a z návrhu koncepce vysokého školství za účasti zahraničních expertů. Do tohoto zákona požadoval koordinační stávkový výbor prosazení následujících bodů:

1. Do konce letního semestru 1989/90 uskutečnit demokratické volby nových akademických funkcionářů bez nomenklaturního řízení, jejichž organizaci určí akademická shromáždění vysokých škol.
2. Uvolnit na úrovni ministerstev školství, mládeže a tělovýchovy, vysokých škol, fakult i kateder dostupné finanční prostředky, které umožní pedagogickou činnost odborníkům, z nichž mnozí byli z politických důvodů diskriminováni.
3. Na základě profesionální a osobní zodpovědnosti obnovit princip svobody bádání a výuky.
4. Rozšířit možnosti studia našich studentů i pobyt pedagogů v zahraničí, stejně jako možnosti studia zahraničních studentů a pobyt zahraničních pedagogů v Československu.
5. Na parlamentním principu vytvořit ze zástupců studentů, pedagogů a odborné veřejnosti nový orgán - Vysokoškolskou radu, která bude rozhodovat o koncepčních otázkách rozvoje vysokého školství.⁸

Tento program se výrazně promítl také do další činnosti studentů vysokých škol v Plzni. Na jejich shromážděních byla ustavena studentská seskupení, která se

⁷ Výzva stávkujících studentů ke spoluobčanům č. 2 z 27. 11. 1989. AA.

⁸ Program vysokoškolských studentů z 27. 11. 1989. AA

stala reprezentativní pro vedení nových jednání. Organizace SSM na školách autoritu těchto orgánů podpořila a vedení škol je uznalo za legitimního zástupce studentů. Studentská stávka byla i nadále řízena stávkovými výbory.

Dále byly vzneseny podrobné akademické požadavky, které vyvolaly řadu diskusí na jednotlivých VŠ. S většinou vedení škol souhlasilo a u některých požadovalo upřesnění. Náplň požadavků se zaměřila hlavně na podněty pro chod výuky po skončení stávky (zrušit zkoušky ze zbytečných předmětů, rozšíření výuky o další předměty, státní zkoušky jen z odborných předmětů, vypracovat seznam lidí neschopných podle názoru studentů provádět kompetentně výuku, dodržování akademické půdy, tajné volby akademických funkcionářů, do konce semestru stejnou pravomoc pro stávkový výbor jako pro děkana, přesné vymezení podílu studentů na řízení školy aj).⁹

Občanské fórum na vysokých školách v Plzni sehrálo hlavní roli při prosazování konstruktivního řešení problémů v době studentské stávky. Studenti souhlasili s jeho programem a plně jej podporovali. Zároveň si však činili nárok na své vlastní požadavky. Odmítali názory typu "OF pohltilo studenty", nebo "OF studenty manipuluje". Jejich vztah k OF vyjádřil jeden ze stávkujících výstižně těmito slovy: "S programem OF souhlasíme. I do něho se dostávají lidé s jiným názorem než studenti. My si chceme zachovat identitu. Nebojujeme proti komunistům, ale proti špatným a neschopným."¹⁰

V posluchárnách se konala řada shromáždění a besed. Na nich probíhal otevřený dialog studentů a funkcionářů školy, který se vyznačoval velkou kritičností a polemikou. Studenti nekompromisně vystupovali proti nedostatkům v ekonomické, politické i kulturní oblasti. Velkou pozornost vyvolalo na těchto besedách vystoupení představitelů Charty 77 a herců.

Aktivita stávkujících se projevovala v celém krajském městě i mimo něj. Značná část se zapojovala formou brigád do úklidu v Plzni. Řada z nich jezdila také na venkov, kde obyvatelstvo jednotlivých obcí seznamovala s názory a stanovisky studentů. V Plzni probíhal dialog mezi studenty, OF a státními i stranickými orgány. Významná role ve zprostředkování tohoto dialogu připadala MěV SSM.

Velice náročná byla činnost při vylepování plakátů. Studenti museli často v noci své agitační plakáty nejenom vylepovat, ale také hlídat. Objevovaly se skupiny provokatérů, které jejich plakáty strhávaly a nahrazovaly provokačními letáky.

K růstu informovanosti veřejnosti o názorech a stanoviscích studentů velice napomáhal časopis Plzeňský student, který začal vycházet od 30. 11. 1989. Vydával jej koordinační stávkový výbor vysokých škol v Plzni. I když časopis nebyl příliš rozsáhlý, vzbuzoval od začátku velkou pozornost. V době svého vzniku byl jediným časopisem v Plzni, který hájil zájmy studentů a OF.

⁹ Soupis akademických požadavků VŠ v Plzni - výtah. AA

¹⁰ Polední telegraf z 10. 4. 1990.

Na Pedagogické fakultě nalezlo útočiště necenzurované samizdatové nakladatelství RUIINY, které vydalo na 120 titulů zakázaných autorů, včetně Václava Havla.

V průběhu prosince pořádali plzeňští vysokoškoláci řadu protestních akcí proti pomalým změnám ve stranickém aparátu KV KSČ v Plzni. Jednalo se o zametání před jeho budovou, vyvěšování plakátů a symbolické házení hrachu na její stěny. KV KSČ byl označován pojmenováním "U barona Prášila".

Studenti oceňovali nová opatření prosazená v podobě zrušení vedoucí úlohy KSČ i další změny v Ústavě. Zůstali však ve stávce, neboť přechod k demokracii nebyl dosud nezvratný a na celém území státu se nevytvořily ještě podmínky a záruky pro rozvoj skutečné demokracie. Další setrvání ve stávce spojoval koordinační stávkový výbor vysokých škol zejména s těmito okolnostmi:

1. Mnozí zkompromitovaní odstoupili, ale i nadále vykonávají politickou činnost ve Federálním shromáždění a dalších orgánech.
2. Vedoucí úloha KSČ byla zrušena, ale faktická moc ve státě jí ještě zůstává.
3. Někteří političtí vězňové byli propuštěni, ale termín politický vězeň není právně ustanoven.
4. Předložení požadovaných zákonů bylo pouze přislíbeno.¹¹

Na mítinku konaném v Plzni 4. 12. byla vyslovena nespokojenost se složením nové vlády. Plzeňští studenti zde vyjádřili odhodlání neukončit stávkou dříve, než dostanou záruky skutečné demokracie. Ve spolupráci s OF zorganizovali též mítink na 10. 12., kdy si světová pokroková veřejnost připomínala Den lidských práv.

Na shromážděních členů OF vysokých škol v Plzni byly zformulovány názory a požadavky vyplývající bezprostředně z tehdejší politické situace, které se pak promítly do vývoje na školách nejen v době trvání revoluce, ale i po ní. Zejména se jednalo o požadavek vypracovat návrh nového vysokoškolského zákona za aktivní účasti OF, zakázat organizační struktury všech politických stran na vysokoškolských pracovištích, vhodnou formou se omluvit pracovníkům postiženým vývojem po srpnu 1968 a umožnit jim návrat k původní práci, okamžitě zapečetit všechny kádrové materiály zaměstnanců a další. Dále tato shromáždění vznesla požadavky na uvolnění vhodných objektů z užívání KSČ a jiných organizací Národní fronty pro potřeby školství a zdravotnictví. Orgány města Plzně byly vyzvány, aby začaly podnikat energické kroky k nápravě kritické situace v životním prostředí a k poskytování pravidelných informací o stavu ovzduší v Plzni. V souvislosti s dalším politickým vývojem se uvádělo: "Zastáváme solidární postoj ke studentům a v případě potřeby je podpoříme účastí na stávce. Nesouhlasíme se složením současné federální vlády. V případě, že nebude odpovídajícím způsobem do 10. 12. 1989 změněna, připojíme se k manifestační stávce."¹²

¹¹ Provolání koordinačního stávkového výboru VŠ k občanům. AA.

¹² Občanské fórum při VŠ v Plzni - rezoluce č. 1. AA

Ve spojitosti s výzvami plén OF vysokých škol začaly být formovány pracovní skupiny zaměřené na tyto otázky: oponentura vysokoškolského zákona a další legislativní záležitosti školství, podmínky a organizace vědecké práce, učební plány a výuka teoretických disciplín, zahraniční styky, ekologie, hospodaření škol a vedlejší hospodářská činnost, výuka jazyků, výuka společenských a politických věd a jiné. Konstruktivní jednání a podnětné návrhy těchto komisí se staly významným přínosem pro další práci VŠ.

Vytvoření vlády národního porozumění a vytyčení jejích hlavních cílů znamenalo, že generální stávka stanovená na 11. 12. již nebyla nutná. Nicméně byla doporučena zvýšená stávková pohotovost do splnění všech požadavků studentů.

Od jmenování vlády národního porozumění probíhal vývoj také na plzeňských vysokých školách v podobě pokračování studentské stávky. Stávkující uvítali složení nové federální vlády a plně ji podporovali. Zároveň si však byli vědomi stále trvajících nebezpečí změny tehdejšího společenského vývoje. Zejména se jednalo o obavy z trestního postihu za účast na neoficiálním veřejném shromáždění a za stávkovou činnost vůbec. V té souvislosti studenti požadovali konkrétní změny zákonů.

Celorepublikový koordinační stávkový výbor varoval před zlehčováním vzniklé situace i před omezením aktivity na formu planých hesel. Orientoval studenty v jednotlivých městech, aby vedle přidržování se původní ideové motivace stávky prohloubili konkrétní činnost na svých školách. Heslem následujících dnů se stále více stával boj proti porušování právních předpisů.

Zvyšoval se také zájem o studium Zákoníku práce, jakož i Prováděcích předpisů a letáků, které vydávali pracovníci a studenti Právnické fakulty v Praze. Zejména v letácích nalézali studenti stručné a přesné informace v oblasti pracovněprávní.

Koordinační stávkový výbor plzeňských vysokých škol vydal 11. 12. 1989 prohlášení, v němž zdůvodňuje pokračování stávky takto:

1. Stávkujeme dál na podporu stávkujících slovenských studentů. Politická situace na Slovensku je stále nejasná a požadavky stávkujících studentů zde nebyly plně vyřešeny.
2. Usilujeme o praktické zrušení vedoucí úlohy KSC na celém území republiky, ne pouze v ústředních orgánech.
3. Požadujeme záruky, že Státní bezpečnost nebude zneužita k akcím proti studentům.
4. Nejsme spokojeni se spoluprací státních orgánů a vyšetřovací komise k událostem 17. 11. 1989. Činnost této komise je stále zahalována. Hrozí reálné nebezpečí ohrožení výsledků práce této komise.
5. Někteří poslanci ve Federálním shromáždění patří ke skupinkám politiků, kteří se v minulosti zkompromitovali. Žádáme proto jejich odstoupení.¹³

¹³ Prohlášení koordinačního výboru plzeňských VŠ z 11. 12. 1989 - Proč stávkujeme dál. AA

Z náplně těchto bodů vyplývá, že se nejednalo o stupňování požadavků studentů, ale pouze o jejich důsledné prosazování ve všech patřičných souvislostech. Projevovala se zde také schopnost domýšlet všechny možné skutečnosti a spojitosti.

17. 12. 1989 uspořádali studenti plzeňských vysokých škol vzpomínkovou akci na události ze 17. listopadu tohoto roku. Jedním z hlavních hesel proklamovaných na tomto shromáždění bylo "Národe zavel, bude to Havel". Ve vystoupení studentských představitelů bylo zdůrazněno, že se zvuče mocenského diktátu již nikdy nesmí opakovat. Bylo zde patrné odhodlání setrvat ve stávce, dokud nebudou splněny všechny jejich požadavky.

Ve složité situaci dokázali plzeňští studenti zaujímat uvážlivé postoje i k otázkám, které byly chápány jinými lidmi mnohdy zaujatě. Projevilo se to například ve stanovisku stávkujících k příslušníkům Veřejné bezpečnosti uveřejněném v Plzeňském studentu, kde se uvádí: "Děkujeme příslušníkům VB za jejich přístup ke stávkovému hnutí. Svoji podporu nám vyjádřili slovně i konkrétním jednáním. Upozorňujeme obyvatele, že příslušníci VB nezasahují proti stávkujícím studentům a nijak nemaří jejich činnost. Zadržení, která probíhají, jsou vedena proti lidem ohrožujícím majetek nebo zdraví nás všech. Neztěžujte tedy VB jejich práci."¹⁴

Pozornost občanů Plzně poutalo také video instalované stávkujícími na budově VŠSE v tehdejších Nejedlého sadech 14. Zejména byly sledovány záznamy ze 17. 11. 1989 a projevy některých představitelů dřívější totalitní moci.

Svou roli plnili plzeňští studenti rovněž ve vztahu ke krvavým událostem v Rumunsku. 19. 12. se ihned připojili k prohlášení OF a VPN odsuzujícímu postup vládnoucí komunistické kliky v této zemi. V dalších dnech pak pořádali sbírku na pomoc obětem mocenského diktátorského režimu. Celkově poskytli plzeňští vysokoškoláci 80 000 Kčs, což představovalo téměř polovinu částky poskytnuté z celé Plzně.

Pro činnost vysokých škol v nastávajících nových podmínkách měly zásadní význam dokumenty o postupu vedení škol při řešení aktuálních úkolů. Obsahovaly zejména tyto zásady:

1. Orgány školy budou na přechodnou dobu (do voleb nových akademických funkcionářů) doplněny o zástupce studentů (mimo organizace SSM) a zástupců OF. Činnost politických stran je na škole zakázána.
2. Při obsazování míst na škole se bude vycházet ze zásady výběru nejschopnějších, profesionálně a morálně připravených lidí bez politického podmiňování cestou konkursu.
3. Cílem pedagogické činnosti je výchova všestranně dobře připravených absolventů. V té souvislosti je třeba vypracovat obsah studia za spoluúčasti studentů a při širokém zapojení všech učitelů.¹⁵

¹⁴ Plzeňský student z 23. 12. 1989

¹⁵ Postupy vedení plzeňských VŠ při řešení aktuálních problémů v nejbližším období - výtah.

Také mezi zaměstnanci a studenty vysokých škol v Plzni stál stále více v popředí zájem o volbu nového prezidenta republiky. V této otázce se členové OF i studenti obrátili na veřejnost s následujícím stanoviskem: "Současná situace vyžaduje prezidenta, který bude zárukou demokracie a dovede naše národy ke svobodným volbám. Osobnost prezidenta nesmí být zatížena chybami a omyly minulosti. Protože úřad prezidenta v demokratické společnosti je spojen s rozsáhlými pravomocemi, je nutno při výběru vhodného kandidáta přihlížet především k morálním charakterovým vlastnostem. Po zvážení možných kandidátů jsme došli k jednoznačnému závěru, že tyto požadavky splňuje pouze Václav Havel. Jeho současné i minulé postoje dávají záruku, že nedojde v naší republice k obnově totalitního režimu."¹⁶

V podobném slova smyslu byl také odeslán dopis poslanci FS dr. Pátkovi, kde je jménem vysokoškolských studentů žádán o odevzdání hlasu při volbě prezidenta V. Havlovi. V dopise se uvádí: "Prosíme Vás, aby jste bez ohledu na svůj osobní postoj k panu Havlovi uvážil, že jedině jeho volba může stabilizovat vnitropolitickou situaci v ČSSR a vytvořit dobré klima pro připravované politické a hospodářské reformy. Pan Václav Havel je osobností velmi dobře známou a uznávanou ve všech rozvinutých průmyslových zemích, a proto bude jeho osoba zárukou příznivého postoje těchto zemí v procesu otevření naší ekonomiky na světové trhy."¹⁷

28. 12. se v Plzni konala manifestace k uctění památky obětí diktatury v Rumunsku a na podporu kandidatury V. Havla na úřad prezidenta. Přítomní byli seznámeni se složením delegace pověřené tlumočit blahopřání V. Havlovi, v níž měli zastoupení také studenti.

Po zvolení V. Havla prezidentem dne 29. 12. 1989 rozhodl koordinační stávkový výbor vysokých škol o ukončení stávky studentů. Vysokoškoláci přešli na stávkovou pohotovost a vrátili se ke studiu. Zdůvodnění tohoto kroku bylo výstižně vyjádřeno také v časopisu Plzeňský student v následující podobě: "Volba pana Václava Havla prezidentem ČSSR skýtá dostatečné záruky dalšího vývoje spějícího ke svobodným demokratickým volbám. Jednohlasné zvolení Alexandra Dubčeka předsedou FS a Václava Havla prezidentem bylo vyvrcholením obrodného procesu, který po listopadových událostech zahájili studenti a umělecká fronta. Vysokoškoláci přecházejí na stávkovou pohotovost a doufají, že již nikdy nebudou nuceni místo studia stávkovat."¹⁸

Studenti vysokých škol v Plzni tedy po mnohadenní obětavé a vyčerpávající činnosti ukončili stávku. V důsledku dlouhého trvání stávky a vysokého nasazení se zákonitě začala k jejímu konci projevovat únava. Noci, kdy pospávali na chodbách vysokoškolských budov, musely být znát. Před vánoci počet aktivních účastníků proto výrazně poklesl. Vyčerpanost v posledních

¹⁶ Provolání OF a studentů plzeňských VŠ z 12. 12. 1989 - výtah. AA

¹⁷ Dopis doc. ing. Stanislava Racka, CSc., poslance za volební obvod č. 59 obvodu Plzeň 3, panu dr. Vladimíru Pátkovi, poslanci FS - z 22. 12. 1989. AA.

¹⁸ Plzeňský student z 30. 12. 1989

dnech roku 1989 však byla přehlušena radostí a nadšením z úspěšného prosazení požadavků sametové revoluce.

Vysoké školy v Plzni svým nezanedbatelným dílem zapadly do procesu pokojné revoluce vedoucí k obnově demokracie u nás.

Základní hybnou sílu revoluce představovali studenti. Mluvčí OF a pozdější rektor ZČU doc. Holenda vyjádřil svůj názor na ně výstižně slovy: "Dříve mě štváli pro svoji pasivitu. Zdáli se mi šediví. Nyní jsou to osobnosti převyšující svými politickými přístupy, politickým přehledem a praktickým jednáním i profesionály MěV. Kdybych měl klobouk, smeknu."¹⁹ V čele stávky na LF stáli studenti Marcel Hájek, Vratislav Kraus, Karel Moravec, Jiří Podlipný, Vladislav Zinder a další. Na VŠSE představovali vedení stávky Pavel Botka, Martin Busta, Vladimír Dvořák, Leoš Motl, Radek Šindelář, Milan Voříšek a jiní. Na PF neformálními vůdci byli Jan Biláň, Ivan Kovář, Martin Sichinger, L'ubomír Smatana, Michal Šaman a další.

Také iniciativní návrhy a postupy Občanského fóra z plzeňských VŠ se staly předpokladem pro realizaci progresivních změn. Na LF vznikla vůbec první organizace OF v Plzni. Oporou stávky byla hlavně skupina zaměstnanců z chirurgické kliniky, k níž se postupně přidávali další zaměstnanci. Zejména lze uvést jména doc. dr. Zdeněk Mraček, DrSc., prof. dr. Karel Opatrný, DrSc., prof. dr. Jiří Slípka, DrSc., prof. dr. Jindřich Šebor, CSc. a jiní. Základ nových kroků na VŠSE představovala skupina na katedře kybernetiky a robotiky, k níž se přidávali zaměstnanci katedry matematiky a postupně i dalších kateder. Patřili sem dr. Jiří Holenda, CSc., doc. ing. Josef Hrušák, CSc., ing. Emanuel Chán, dr. Jana Kolouchová, doc. ing. Jiří Pinker, CSc., ing. Josef Průša a další. Také na PF měl revoluční proces podporu pracovníků různých kateder. Byli to dr. Johanna Filipová, prof. dr. Tomáš Jílek, CSc., prof. ing. Milan Kraitr, CSc., dr. Eva Pasáčková, CSc., doc. ing. Jiří Pyšek, CSc., dr. Jiří Staněk, ing. Antonín Veverka, CSc. a jiní.

Abstract

The Velvet Revolution and Colleges in West Bohemia

The role of West Bohemian colleges in the revolution of November 1989 has not yet been fully analysed. The problem is a lack of sources. In such a period of revolutionary fervour, combined with general uncertainty, there was no time for gathering materials. Actions at the then three Plzeň colleges began somewhat later than in Prague. Students at the Medical Faculty initiated their strike on 20th November, the following day they were joined by the College of Engineering and Electronics, and the Pedagogical Faculty. As at other universities and colleges, lecture rooms were occupied, strike committees set up etc. Actions taken followed guidelines issued by a nationwide coordination committee. College staff established their Civic Forum to support the striking students. Participants in the strike showed enormous sacrifice, decisiveness and

¹⁹ Plzeňský student z 30.11. 1989

courage. Their appearances in public were a major factor in winning over the people of West Bohemia to support the revolutionary changes. The strike was called off following the election of Václav Havel as President on 29. 12. 1989.

Resümee

Die Samtrevolution und die Hochschulen in Westböhmen

Die Rolle der westböhmischen Hochschulen in der Revolution im November 1989 wurde bis jetzt nicht bearbeitet. Das Hindernis ist der Mangel an den Quellen. In der Zeit der Begeisterung von der Revolution und zugleich in der Atmosphäre allgemeiner Ungewissheit fehlte die Zeit für ihre Versammlung. Die Aktion der damaligen Hochschulen in Pilsen haben im Vergleich zu Prag mit gewisser Verspätung begonnen. Den Streik haben die Studenten der Medizinischen Fakultät am 20. November angefangen. Am nächsten Tag haben sich die Hochschule für Maschinenbau und Elektrotechnik und Pädagogische Fakultät angeschlossen. Ähnlich wie in anderen Hochschulen wurden die Hörsäle besetzt. Es wurden die Streikkomitees geschaffen. Die Aktionen hat das gesamtstaatliche koordinative Komitee geleitet. Die Angestellten der Hochschulen haben Das Bürgerliche Forum gebildet. Das Forum hat die Studenten unterstützt. Die Teilnehmer des Streiks haben grosse Opferbereitschaft, Entschiedenheit und Ermessenheit beweisen. Sie haben mit ihrer öffentlichen Einstellung beitragen, die Einwohner des westböhmischen Regions für die revolutionäre Veränderungen zu erworben. Der Streik wurde erst nach der Wahl Václav Havel zum Präsidenten am 29. Dezember 1989 beendet.

REFLEXE VÝVOJE HOSPODÁŘSTVÍ, ZBROJENÍ, ROZPOČTOVÉ A ZAHRANIČNÍ POLITIKY RAKOUSKO - UHERSKA V ČESKÉM PROSTŘEDÍ A TISKU MEZI LÉTY 1911-1914

Zdeněk Macek

Relativně mnohmluvný titul studie vybízí v úvodu k přesnějšímu vymezení jejího námětu.

Smyslem práce nebyl pochopitelně úplný a vyčerpávající rozbor rakousko-uherské ekonomiky nebo rakousko-uherských financí, ke kterému by použitý materiál byl přirozeně jen velice slabým a nedostatečným podkladem. Východiskem k utváření dílčích představ o stavu rakousko-uherského hospodářství, jeho nedostatcích a válečném předurčení mezi léty 1911-1914 byl v našem případě téměř výlučně dobový tisk. Na jeho stránkách nás přitom zajímaly ani ne tak konkrétní výsledky rakousko-uherské ekonomiky samotné, nýbrž faktické reakce českého tisku na ekonomickou situaci, na problémy státního rozpočtu, na hrozbu války, stupňované výdaje na zbrojení, závislost na Německu, i na „soukromý“ poměr české reprezentace k Francii, Rusku. atd. Ani zde nebylo samozřejmě zvolené téma z rozsahových či technických důvodů vyčerpáno, nicméně tisk se jako zdroj zprostředkovaných nebo dokonce původních informací prokazatelně osvědčil. Obecně totiž platí, že tisk je jako historický pramen a zdroj dějinného poučení dosud málo či nesystematicky využíván, že není doceněn jeho přínos při zkoumání stavu a vývoje společenského vědomí a povědomí. Tisk není až na výjimky zatím zevrubně studován a analyzován, není v něm vždy spatřováno zrcadlo doby a jeho zprávy nebo komentáře jsou dosti často považovány jen za okrajovou ilustraci společenského dění. Tiskové materiály nejsou a ani nemohou samozřejmě být samy o sobě úplným a spolehlivým ukazatelem politického, hospodářského, sociálního nebo kulturního vývoje, velice často jej záměrně nebo nevědomky zkreslují, nejednou slouží zájmům politických stran, nezřídka přejímají ze zahraničních agentur nebo novin neověřené nebo nepřesné údaje, avšak i za těchto okolností profilují veřejné mínění, vymezují jeho obsah a formu a jsou jeho velice cennou zpětnou reflexí.

Na pozadí silícího mezinárodního napětí se v letech 1911-1914 výrazně zvětšil zájem české veřejnosti o mezinárodně politické i ekonomické záležitosti, přičemž byl i v této souvislosti výrazněji akcentován aspekt česko-francouzské, česko-ruské nebo obecněji slovanské vzájemnosti, jakož i kritický český postoj k závislosti Vídně na politice vilémovského Německa. Všechny tyto projekty mezinárodní vzájemnosti bylo třeba vidět a vnímat i v kontextu rakousko-uherských hospodářských snah a plánů. Důkazem francouzské účasti nebo třeba též odmítnuté účasti na vývoji rakousko-uherské ekonomiky byly v tomto směru

před válkou např. projekty rakouské a uherské půjčky ve Francii mezi léty 1909-1912.¹ Poté, co se v letech 1890 až 1907 zformovala aliance tří evropských velmocí - Francie, Ruska a Anglie - se mezinárodní vztahy zemí Trojspolku a Trojdhody dále vyhrcovaly a v širším měřítku se stupňovalo mezinárodní napětí. Sama vídeňská politika se dostávala do stále větší závislosti na Německu a ve svých důsledcích vedla v kruzích české politické reprezentace a české buržoazie k výraznější vlně protiněmecké zášti. Tato germanofobie měla jak tradiční národnostní podtext, tak i aktuální širší politické pozadí. Současný ekonomický, vědecký a kulturní rozvoj české společnosti² vedl ve stejném čase ke stále patrnějšímu vzestupu národní sebedůvěry, k oslabování vazeb na německé prostředí a k pronikání českého kapitálu do sousedních méně vyspělých slovanských zemí. Hrozba konfliktu mezi mocnostmi Trojspolku a Trojdhody motivovala české politiky a většinu českých politických stran k další důrazné orientaci na slovanské Rusko a evropský Západ.

K interpretaci ekonomických základů rakouské politiky, paralelnímu sledování postoje českých politiků k celostátním hospodářským otázkám období před vypuknutím první světové války v soudobém českém nebo zprostředkovaně též v zahraničním tisku bylo opřeno o studium vybraných centrálních deníků - „Národních listů“ mladočeské Národní strany svobodomyšlné, staročeského „Hlasu národa“, „Samostatnosti“ strany státoprávně pokrokové, agrárního „Venkova“ a „Času“ České lidové strany /realistů/. Informace jednotlivých listů nebyly svou úplností, rozsahem nebo včasností sice vždy souměřitelné, ale ve svém úhrnu dávaly čtenáři uspokojivý obraz o tendencích rakousko-uherských financí. Dílčí použití odborné literatury sloužilo v tomto případě jen ke občasně korekci neúplné nebo nesprávné

¹ Srv. Macek, Zd.: K otázce vývoje mezinárodních hospodářských a politických vztahů a projektu rakouské půjčky ve Francii v letech 1911-1912, In: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni, Dějepis X, Plzeň 1970, str.99-125. Dále Tentýž: Pokus uherské vlády o získání státní půjčky ve Francii v letech 1909-1910, nepublikovaný rukopis v archivu autora, 47 str.

² Co se finančního kapitálu týče, mezi léty 1907 a 1913 se výrazně změnil v českých zemích poměr mezi bankovním kapitálem nacionálně českých bank a nacionálně německých bank. Zatímco roku 1907 šest českých bank disponovalo 433,6 mil.K /tj. v rámci Předlitavska 10,3%/ a 10 nacionálně německých bank 486,5 mil.K /11,6%/, v roce 1913 dosáhl bankovní kapitál 13 českých peněžních ústavů 1.021,7 mil.K /13,3%/ a byl vyšší než u 14 bank německých jejichž kapitál představovalo pouze 827,8 mil.K /10,3%/. /Srv. Jindra Zd.: K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou, In: ČsČH V, 1957, č.3, tab.II, str.513./ Přitom česká Živnobanka se v témže období posunula co do významu z celkového osmého místa v Předlitavsku a Rakousko-Uhersku na místo páté - hned za Creditanstalt, Länderbank, Wiener Bankverein, Anglo-österreichische Bank, jejichž podíl na rakouském kapitálu se v letech 1900-1913 zároveň snížil z 53,2% na 37,7%. Za Živnobankou zůstaly pak významné banky jako Niederösterreichische Escompte, Union, Bodencredit, Merkur, Verkehrsbank i česká Unionbanka. /Srv. Československá vlastivěda, II-2, Praha 1969, str.326, dále Mrázek, O.: Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918, Praha 1964, str.342./

tiskové argumentace či historizujících soudů, ke kterým mohla přílišná závislost na tiskových médiích svádět. Volba deníků skýtala ke zpracování námětu uspokojivé spektrum informací. Všechny použité listy zastávaly v zásadě proruská či profrancouzská stanoviska, ať již byla motivace jejich postojů k Francii dána souběžným vztahem k Rusku /a francouzsko-ruskému spolenectví/ nebo vyplývala z přímé náklonnosti českého politického tábora k západoevropským velmocem a jejich politice. Všechny listy měly také více méně stejný poměr k panovníckému domu či habsburské říši. S jedinou výjimkou „Samostatnosti“, jež vystupovala už od roku 1908 s požadavkem samostatného českého státu a odmítala uvažovat o budoucnosti českého národa ve spojení s habsburskou monarchií, nezpochybňovaly citované české deníky ještě 5-10 let před válkou svou loajální věrnost habsburské říši, třebaže zaujímaly převážně kritické postoje k její vnitřní, zahraniční i hospodářské politice.

Finanční politika habsburského státu zůstala po roce 1911 jakoby ve stínu neúspěchu rakouské státní půjčky ve Francii. Státní pokladně se trvale nedostávalo peněz, zatímco finanční nároky státu neustále rostly. Objevila se další zvýšená pasiva zahraničního obchodu, poklesla domácí zásoba drahých kovů a úvěr v zahraničí byl omezený³, ohraničený politickými hledisky a s výjimkou Německa prakticky neexistoval.

Česká podnikatelská veřejnost komentovala tuto skutečnost prostřednictvím tisku zhruba v linii svých dosavadních stesků a přání, jež vycházela z loajálního vztahu k habsburské monarchii a současných výhrad k jejímu uspořádání a její politice. Motivaci nacházela česká politická /podnikatelská, buržoazní/ scéna mimo jiné v pocitu potupného snižování vážnosti českého národa, v jehož lůně hledala - podle svých vlastních výroků - své výsostné místo a s jehož pomocí střádala peníze, hodnosti i moc. Jinak však zatím zůstávala až na výjimky věrnou služebnicí habsburského císaře. O přípravě evropské války bylo v té době už fakticky rozhodnuto a tábor české buržoazie a politických představitelů českého národa v podstatě zatím neodmítal politickému úsilí habsburského domu podporu, pokud se bude tato podpora ubírat žádoucím směrem⁴, pokud bude sloužit českým politickým a

³ Jestliže v roce 1911 byl dovoz drahých kovů do Rakousko-Uherska / 41,3 mil. rakouských korun/ podstatně nižší než vývoz /128,9 mil.K/ a ve smyslu vývozu stoupl proti roku 1910 o plných 48 mil. K, pak v roce 1912 se tento nepříznivý poměr ještě zvětšil. /Národní listy 5. 1. 1912, str.5; T a m t é ž 2. 2. 1912, str.6; T a m t é ž 1. 1. 1913, str.5./

⁴ Při hlasování o rozpočtovém provizoriu na první polovinu roku 1912 přijala poslanecká sněmovna ve druhém a třetím čtení návrh 276 ku 180 hlasům. pro návrh, který sám o sobě jen předstíral finanční rozpočtovou rovnováhu a podle výroku poslance dr.Redlicha finanční schopnosti státu silně přeceňoval, hlasovali spolu s Poláky, německým národním svazem, křesťanskými sociály, katolicko-národními poslanci též poslanci Českého klubu a Kulubu českých agrárníků. Proti byli mimo jiné poslanci české, německé a polské sociální demokracie. Přitom finanční situace Rakouska byla prakticky bezpýchodná. Poslanec

nepochybně i ekonomickým zájmům. Vzhledem k hospodářské a finanční síle české buržoazie nebylo toto její rozhodnutí nedůležité. Nebylo ovšem nutné a ani účelné měnit náhle před veřejností dosavadní politiku kritické opozice, obstrukce a neomezovaného nacionalismu. Nebylo to konec konců ani možné, neboť v rakouském hospodářství, financích stejně jako v řešení národnostní otázky či vojenské a zahraniční politice bylo i nadále mnoho evidentních nedostatků, se kterými se česká politika přes svou věrnost panovníkovi nemusela smířovat, mohla je v mezích možností a politické prozíravosti pranýřovat a žádat jejich nápravu.⁵ Kritika a zdůrazněná národní a snad i třídní

Redlich to ostatně komentoval následujícím způsobem: „Mluví se stále o rozpočtu tří miliard. Ve skutečnosti však musí stát hradit vše 1.700 mil.K, na nichž vážnou ještě různé hypotéky, úroky ze státních dluhů a podobně. Vše ostatní pohlcují nerentabilní a nemírné požadavky armády a námořnictva.“ /NL 27. 10. 1911, str. 2, T a m t é ž 16. 12. 1911, str.1, dále V 28. 10.1911, str.2 ad./ - O něco později - v červnu 1912 - bylo většinou parlamentní komise přijato, aby Jednotný klub českých poslanců v rakouském parlamentě dal svůj hlas i novým branným předlohám. V opozici zůstali členové Klubu národních socialistů. Národní listy se při této příležitosti pokusily vysvětlit a ospravedlnit stanovisko Jednotného klubu poukazem na to, že ani z ostatních stran nebylo proti předlohám v parlamentu opravdové opozice a že je třeba „výčitky odmítnout,... neboť konáme dobrou službu české politice a národu. Odmítnutí by bylo pouhou neúčinnou demonstrací...“ /NL 19. 6. 1912, str.1/.

⁵ Tak tomu bylo např. v otázce zemských financí. Dr.Alois Rašín dokazoval na příkladu rozpočtu většiny zemí Předlitavska jejich neutěšenou finanční situaci a v užité konfrontaci let 1911 a 1912 bylo vidět neúměrný růst potřeb a stav jejich finančního krytí. Přes rozsah rozpočtového programu je užitý přehled velice instruktivní:

Z e m ě	R o z p o č e t /v mil.K/ na rok 1911			... na rok 1912		
	potřeba	úhrada	schodek	potřeba	úhrada	schodek
Solnohrady	4,595	4,230	-0,365	5,030	4,369	-0,661
Štýrsko	33,412	30,874	-2,538	37,113	31,446	-5,666
	0,778	0,131	-0,647	0,599	0,124	-0,475
Korutany	6,062	5,671	-0,390	6,826	5,787	-1,038
Kraňsko	5,605	4,305	-1,300	6,683	5,025	-1,659
Terst	15,917	15,916		16,989	16,994	
	4,301	0,810	celk.-3,491	7,325	1,215	celk.-6,103
Istrie	2,705	2,667	-0,038	2,705	2,667	-0,038
Gorice	2,005	1,636		2,077	1,795	
Gradiska	0,182	--	celk.-0,551	0,276		celk.-0,558
Tyrolsko	9,293	9,315		9,735	9,755	
	3,043	--	celk.-3,021	1,236	--	celk.-1,215
Č e c h y	85,315	61,928	-23,387	88,224	60,784	-27,440
	10,688	0,174	-10,514	8,080	0,129	-7,950
celkem	95,003	62,102	-33,900	96,302	60,913	-35,391
M o r a v a	43,950	29,932	-14,018	50,747	34,217	-16,529
	6,319	0,022	-6,297	5,298	0,240	-5,058
celkem	50,269	29,954	-20,316	56,045	34,457	-21,588
Čechy a Morava celk.	145,272	92,056	-54,216	152,347	95,371	-56,978
S l e z s k o	9,446	8,312	-1,133	9,951	8,917	-1,034
	1,776	--	-1,776	1,829	--	-1,829
Halič	63,356	58,875	-4,481	70,950	65,076	-5,874
Bukovina	6,478	4,080	-2,397	6,788	4,549	-2,238
C e l k e m u uváděných zemí.....cca			-75,900			- 85,000

neuspokojenost tedy z českých listů nevymizela, avšak v průběhu roku 1912 jí bylo méně a byla tak trochu zdvořilejší a obratnější. Speciálně v otázkách hospodářských nebo finančních nebyla tak útočná, omezovala se častěji na konstatování stavu, spoléhala více na přirozený vliv českého kapitálu, který se v době zvýšené státní potřeby mohl zcela samozřejmě prosazovat cestou zvýšených podílů na státní investiční politice, půjčkách, v obchodu i při zbrojení.

K střízlivějšímu posuzování rakousko-uherské politiky a jejích úskalí vedlo značnou část české buržoazie teprve vypuknutí balkánských válek. Živé sympatie k boji balkánských národů spolu s hospodářskými důsledky vojenského programu svedly většinu českých politických stran do tábora vládní opozice, ve kterém obnovily - zejména strana agrární, strana národních socialistů, ale i mladočeši - dokonce i parlamentní obstrukci. Reálná hrozba krachu zemských financí a neplodná jednání o česko-německé vyrovnání v roce 1912 vedly Stürgkhovu vládu na popud německé buržoazie i samotného Karla Kramáře, který doufal v rychlejší smír cestou oktroje *a via facti*, k rozpuštění českého zemského sněmu tzv. annenskými patenty 26. června 1913. Je dějinným paradoxem, že i tento nový kurs české buržoazní politiky vídeňské vládě vlastně prospěl. Tak jako loajálnost českých delegátů na říšské radě pomohla Stürgkhově vládě dosáhnout parlamentní cestou schválení všech válečných a branných předloh, tak jejich současná opozice umožnila vládě řešit vnitropolitické otázky na základě paragrafu 14, bez povinné odpovědnosti parlamentu.⁶

/A to i přesto, že na rok 1912 byly otevřeny nové zdroje příjmů./

Aktivní bilanci měly v letech 1911-1912 pouze Dolní a Horní Rakousy a v roce 1912 také Dalmácie, avšak celkové aktivum činilo v jejich případě roku 1911 pouze 453.442 K /tj. 0,453 mil.K/ a v roce 1912 328.228 K /0,328 mil.K/, což bylo v porovnání s uvedenými schodky ostatních zemí zcela zanedbatelné.

Hospodářský význam českých zemí v rámci Předlitavska /i celé říše/ potvrzoval jak vidno rozpočet jednotlivých oblastí - Čechy a Morava měly největší podíl na bohatství státu, na finančních povinnostech i na dlužích. Bylo proto úkolem vlády k této skutečnosti přihlédnout, provést důkladnou sanaci zemských financí, která by k vyjímčnosti a právům zemí Koruny české přihlížela. Rašínovi, jehož náměty jsme právě parafrázovali, nestačilo v tomto případě k ozdravení zemských financí vybudování dalších údělů ze státních daní, neboť nemohlo jít o příjmy dostatečně velké a navíc je měly dostávat i země beze schodku, které za svou rozpočtovou rovnováhu vděčily mimořádným možnostem - kupříkladu dani ze služného, kterou muselo platit početné úřednictvo hlavního města. /NL 7. 4. 1912, str.33, článek A.Rašína: Finanční plán o ozdravení zemských financí/.

Pozn.:Pokud jsou v tabulce pro jednotlivé země a oblasti uvedeny pod sebou dva číselné údaje, pak jde v prvním případě o tzv. řádný rozpočet a ve druhé řádce o položku tzv. mimořádného rozpočtu.Schodek je případně uveden pro řádný i mimořádný rozpočet společně /srv. : celk.= celkem/

⁶ Oprávněnými byla za těchto okolností pozdější mírně kritická slova Zdeňka Tobolky, že strany mladočeská i staročeská šly po roce 1908 „dále, nežli měly jít“ a zůstávaly od roku

Sama stanoviska české buržoazie nebyla ovšem ani podle tiskových svědectví vždy jednoznačná a prostá: Sympatie k balkánským národům v jejich zápase s tureckou mocí byly např. prokázány jednak účastí českého kapitálu na třicetimilionové půjčce Bulharsku v roce 1913, jednak oslabovány kritikou této půjčky v těch podnikatelských, finančních i veřejných kruzích, jež v ní s ohledem na stav rakousko-uherských financí spatřovaly neúčelné hospodaření s peněžními prostředky.⁷

Konečná fáze příprav finančního rozpočtu říše na rok 1912 probíhala na sklonku roku 1911 pod dojmem jednání o rakouskou státní půjčku v Paříži a ve zanedbní jeho nezdaru. Veřejnost byla podrobně o přípravě rozpočtu informována a její pochopitelný neklid měl být zkonejšěn uspokojivým výkladem poměru potřeb i mobilních prostředků. Obyvatelstvo mělo nabýt přesvědčení, že rozpočet je v pořádku a že není třeba popírat nebo jakkoli zanedbávat zájmy státu omezováním jeho vojenských pohledávek. Český tisk komentoval politické či vojenské pozadí rozpočtové zprávy poměrně málo. Zdá se, že považoval výpovědní hodnotu rozpočtu za dostatečně výmluvnou a ponechával na čtenáři, aby u plánovaných státních příjmů a hlavně výdajů dospěl ke kritickým výhradám.

O vojenských potřebách stát na rok 1912 i léta následující se na schůzi spojeného výboru uherské delegace vyslovili 27.12.1911 hrabě Aehrenthal a ministr vojenství Auffenberg. Shodou okolností mluvili oba o nezbytnosti dalšího zbrojení v době, kdy se pokoušeli ve světě vzbudit dojem, že Rakousko-Uhersko státní půjčku ve Francii neplánovalo, peníze pro zbojní účely nepotřebovalo a nepostrádá a militarizaci neprovádí. /Aehrenthal: „Povznesení naší branné moci děje se výhradně na ochranu naší bezpečnosti a dále proto, abychom byli s to zasazovati se se svými spojenci o všeobecný mír.“

1911 „trvalými oporami vlády i v nejožehavějších otázkách vojenských. Nepřestaly vládu podporovat ani tehdy, když v roce 1913 zrušila zemskou autonomii v Čechách“. /Tobolka, Zd.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, III: 1879-1914, část 1.: Období národní /staročeské/ strany, Praha 1934, část 2.: 1891-1914, Praha 1936./

⁷ Národní listy hojně citovaly při této příležitosti výroky maďarských listů. Srv. „Pesti Napló“: „Berchtold se staví do pózy, jako by měl v kapse všechny poklady světa.“ „Az Ast“: „Půjčka Bulharsku je nesmysl stejně jako možnost půjčky Číně. Jakoby Rakousko-Uhersko nemělo nic jiného na starosti, než navazovat exotické finanční styky. Je přitom jisto, že francouzský finanční trh zůstane i nadále Rakousko-Uhersku uzavřen Proto tedy své poslední prostředky, které si zdejší průmysl musí od huby utrhnout, rozdává zemím, které stojí proti Trojspolku...“ „Villág“ a „A Polgár“ : „Berchtold se neohlíží na uherskou finanční krizi a pokračuje v politice prestiže a bezohlednosti.“ /NL 6. 9. 1913, str.1/. - To, že bylo při naznačené kritice užito v českém tisku prohlášení a stanovisek uherských listů, bylo navíc možné považovat za výborný taktický manévr českých odpůrců půjčky. Jakkoli měli k půjčce stejně odmítavé stanovisko, nemohli být s výroky maďarských novin ztotožňováni, nemohli být ze stejných příčin viněni z otevřené lhostejnosti k bulharským „bratrům Slovanům“ a mohli přitom zachována obvyklou mírou obecné kritiky vídeňské vlády.

Auffenberg: „Slyšte výkřik bolesti armády, která nemá, co potřebuje k životu... Je nesprávný názor, že částky na vojsko jsou obětmi lidu! Když někdo podniká cestu do nejistých krajin, opatří si browning nebo revolver. Ale nikdo, a nejméně dotyčná osoba sama, neřekne, že přinesl oběť, když si opatří revolver. Pro nás v Evropě je browning nezbytný.“⁸

⁸ NL 28. 12. 1911, str.2. - Ve svých stescích na neutěšený či spíše v rámci evropských mocností nesrovnatelný stav rakousko-uherské armády měl ostatně Auffenberg svým způsobem pravdu. Z rozpravy v rakouské delegaci uveřejnily Národní listy Auffenbergovo oznámení, že „zatímco Německo a Francie mají už desítky, ba snad stovky skvělých bojových vzducholodí a letadel, jež jsou vedeny zkušenými vzduchoplavci, rakouské vojsko vlastní pouhých pět vzducholodí - a to těch nejmenších, z nichž jedna se nedá téměř použít a další tři se teprve zkouší - a 12 malých letadel, které se rovněž namnoze k vojenským účelům nehodí.“ /NL 3. 5. 1912, str.3/ Nedostatky tohoto druhu vyjádřily Národní listy později i kontrastním výčtem leteckých prostředků Francie, Anglie a Německa a popisem specifického významu „čtvrtého druhu zbraně“ v armádě a ve válce. Podaly stručný výklad historie aeronautiky a aviatiky, připomněly význam balonů ve válce prusko-francouzské a sledovaly konstrukci vzducholodí od prvních úspěšných modelů Krebs-Renardových až k moderním typům zeppelinů a vzducholodí Schütte-Langeových, Spiessových, Gross-Basenachových a dalších. Podrobně se Národní listy zabývaly ve stejném období též srovnáním vzdušných sil Francie a Německa. Potvrzovaly, že francouzské vzducholodi se německým nevyrovnají ani co do velikosti, ani co do rychlosti a doletu, avšak zdůrazňovaly zároveň správnost francouzské argumentace, že „zeppelin“ jsou velké, nemotorné, snadno zranitelné a že v poslední době už dvanáctkrát havarovaly. Z toho důvodu souhlasily Národní listy s tím, že přednostní stavba hydroplánů ve Francii má své opodstatnění. Přestože unesou letadla omezené a vcelku malé množství třaskavin /cca 100 kg, zatímco zeppelinů až 3.200 kg/ a rovněž směřování bomb není zatím spolehlivé za všech situací a okolností, jsou perspektivní bojovou technikou, mají velkou výhodu ve své pohyblivosti a spolehlivosti a mohou svou příští válečnou soutěž se vzducholoděmi rozhodnout jasně ve svůj prospěch. Německý názor, že vzducholodě jsou vzdušnou variantou válečných plavidel nejvyšší třídy - tzv. dreadnoughtů, Národní listy odmítly jako nereálný. Naopak, poukázaly na francouzský program úpravy křižníku „Foudré“ na mateřskou letadlovou loď jako novou variantu bojové spolupráce námořních i vzdušných sil. Vedle výčtu nepopíratelných kladů vzdušných sil předních evropských velmocí se „vzdušná flotila“ Rakousko-Uherska jevila o to více zaostalou. Zatímco Francie měla k roku 1913 celkem 14 vojenských a pět soukromých vzducholodí a ve 32 tzv. escadrille d'avions bylo pod velením generála Roguese na 350 výborných vojenských letadel /v roce 1910 jich bylo jen 60!/, desítky strojů rezervních a cvičných, množství zkušených pilotů a palubních pozorovatelů, v rakousko-uherské armádě se rok před světovou válkou používalo několik málo desítek zastaralých letadel, dost odlišných od francouzských a amerických typů a k bojovému nasazení nepříliš vhodných. /Dokonce i oficiální rakouské orgány byly nuceny přiznat, že francouzské letecké síly jsou po všech stránkách na výši, když admirál Haus oznamoval rakouskému vojenskému výboru, že vojenská správa koupila v letech 1913-1914 ve Francii určitý počet „vodních letadel“, neboť „tuzemské technicky nevyhovovala“./Srv. NL 13. 5. 1914, str.1/. - Srovnání nesneslo v tomto bodě Rakousko ani se státy, které měly vzdušné síly relativně slabší než Francie - Německo disponovalo celkem 27 vzducholoděmi a menším počtem letadel, Anglie měla tři vzducholodě a 200 moderních letadel s vycvičenými osádkami a rovněž Itálie, USA a Rusko věnovaly

Bez ohledu na relativně dlouhodobou přípravu Rakousko-Uherska /a Německa/ k válce a vojensko-politickým výbojům byly výdaje habsburské monarchie na zbrojení ve srovnání s jinými evropskými zeměmi poměrně nízké⁹. Tento stav nebyl v žádném případě svědectvím o mírumilovné politice říše nebo o skutečné nedbalosti vojenské, ale důkazem hospodářské a finanční slabosti státu, který nestačil tempu ve zbrojení, které udaly mocnější země. Byl důkazem nízké daňové způsobilosti poplatníků, nezdravého hospodářského a finančního programu i nemožnosti rozšiřovat finanční zdroje bez omezení dalšími půjčkami u domácích věřitelů nebo v zahraničí.

Přístup k rozpočtovým pracem a rozpočtu na rok 1912 nebyl s ohledem na společenskou, mezinárodní a vojenskou situaci říše nijak mimořádný. Zásady rozpočtové filosofie se ve srovnání s rozpočtem na rok 1911 prakticky nezměnily. Vycházelo se z největších možných úspor a uskrovnování všech výdajů, což se podle mnoha novin /např. Národních listů, Hlasu národa, Samostatnosti ad./ dalo v českých poměrech interpretovat jako další „škrcení a rdousení všech potřeb kulturních a hospodářských“.¹⁰ Co se týče příjmů, byla další finanční břemena, která ještě za svého působení v ministerstvu financí oznámil dr. Meyer, trefně klasifikována poslancem Biliňským jako „kytice nových daní“.¹¹

značnou pozornost „aviatice“./Srv. mj. s článkem V.J. Haunera „Aeronautika a aviatika ve vojenství“, NL 1. 2. 1914, str.9/.

⁹ **Výdaje na zbrojení v letech 1858-1913 /v mlrd.M/**

Země	1858	1883	1908	1913	Výdaje na hlavu 1 obyvatele Francie=100
Velká Británie	0,46	0,56	1,18	1,54	82
Francie	0,38	0,62	0,88	1,64	100
Německo	0,10	0,40	1,18	2,00	72
Itálie	0,04	0,24	0,36	0,58	40
Rakousko-Uhersko	0,22	0,26	0,42	0,48	22
Rusko	0,38	0,72	1,20	1,84	32
C e l k e m	1,58	2,80	5,22	8,08	

Pozn.:V údajích nejsou zahrnuty státní příspěvky na domobranu a polovojenské organizace.

/Podle Kuczynski, J.: Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Frankreich von 1700 bis in die Gegenwart, Berlin 1949, str. 250./

¹⁰ NL 9. 4. 1911, str.2

¹¹Tamtéž7. 10. 1911, str. 1

¹⁰ **A - Rozpočet Rakousko-Uherska pro armádu na rok 1912 /v K/:**

	1912	Zvýšení nebo snížení položek proti roku 1911
a/ normální	372,380.531	+ 18,136.000
b/ mimořádný	5,286.140	-450
ve druhé lhůtě mimořádné potřeby	19,000.000	-1,000.000
c/ speciální pro Bosnu a Hercegovinu	12,768.346	+63.746
A - C e l k e m	409,435.017	+17,200.000

/ v přehledu není zahrnuta částka na tzv. fond půjček/

B - Rozpočet Rakousko-Uherska pro válečné námořnictvo na rok 1912 /v rak.K/:

a/ normální	67,714.000	+3,551.860
b/ mimořádný	4,043.000	-51.800
mimořádný ve druhé lhůtě	1,000.000	+1,000.000

Společný rozpočet Rakousko-Uherska operoval pro rok 1912 s částkou necelých 471 mil.K, jež byla o 22,3 mil.K větší než v roce 1911. Z této částky bylo 185,5 mil.K hrazeno přebytky celních poplatků a zbývající potřeba byla kryta příspěvky kvotovými - Předlitavsko zaplatilo 182,8 mil.K a Uhry 104,6 mil.K. Tato částka ovšem neodpovídala skutečnému vydání, obsahovala pouze položky řádného rozpočtu, zatímco faktická potřeba narůstala nejrůznějšími mimořádnými a speciálními pohledávkami. Tak např. řádný rozpočet pro armádu a námořnictvo činil 453 mil.K, avšak mimořádné požadavky zvyšovaly skutečný společný rozpočet na 550 mil.K a s úhradou Landwehru či obdobné organizace uherské zeměbrany Honvéd dosáhla úhrnná vojenská vydání až 700 milionů rakouských korun.¹²

Státní rozpočty obou částí říše byly pro rok 1912 vyrovnané a v položce příjmu dokonce plánovaný zisk převyšoval celkovou potřebu. V obou případech byl rozpočet vyšší - v Předlitavsku se přiblížil hranici tří miliard korun a v Uhrách byl v relaci k Rakousku asi dvoutřetinový.¹³ Zvýšená potřeba měla být hrazena hlavně větším výnocem daní, dávek, poplatků a jen asi z 30% větším výnosem státních drah, dolů, hutí, pošty a telegrafu.¹⁴ Přebytek obou rozpočtů byl v podstatě jen fiktivní, poněvadž se kalkulovalo s optimálními příjmy a

c/ mimořádný speciální na modernizaci flotily podle rozpisu z roku 1911	67,000.000	+12,000.000
B - C e l k e m	139,757.000	+16,500.000
C e l k e m A+B	549,192.017	+33,700.000

Do společného vojenského rozpočtu nepříslušely samozřejmě položky na Landwehr a Honvéd, které by celkový úhrn finančních potřeb na výstavbu ozbrojených sil posunuly přibližně k hranici 700 mil.K /Srv. NL 16. 4. 1912, str.1, dále též např. Venkov 17. 4. 1912, str.2 ad./

¹³ **Rakouský státní rozpočet na rok 1912 v porovnání s limity pro léta 1910 a 1911 /v K/:**

	1910	1911	1912
Potřeba	2.780,823.000	2.881,709.000	2.916,685.000
Úhrada	2.727,741.000	2.881,759.000	2.916,990.000
R o z d í l	-53,082.000	+50.000	+305.000

/ Srv. NL 7. 10. 1911, dále rovněž např. Venkov 8.10. 1911, str.2/

Uherský státní rozpočet na rok 1912 v dílčím porovnání s rokem 1911 /v K/:

Řádná potřeba	1.580,378.496
Mimořádná potřeba	272,316.502
C e l k e m potřeba	1.706,505.540
Řádná úhrada	1.667,091.211
Mimořádná úhrada	185,656.450
C e l k e m úhrada	1.852,747.661
Celkový r o z d í l potřeb a úhrad.....	+ 52.663

/Srv. NL 12. 10. 1911, str.1, dále mj. též Venkov 13.10. 1911/

¹⁴ Samostatnost 8. 10.1911: Přímé daně měly vynést v roce 1912 asi o 11,2 mil.K více, nepřímé o 40 mil.K více, jiné dávky a poplatky o 10 mil.K více, tedy celkem zvýšení příjmů mělo představovat cca 61 mil.K.

výnosy, počítalo se s novými půjčkami v nejvýhodnějších podmínkách a méně výhodné podmínky už šly na konto ztrát. A hlavně - v plné míře nebyl v rozpočtech obsažen náklad na vojsko, který i v průběhu roku nepředvídaně nebo nepřiznaně narůstal. Bez nadsázky bylo možné považovat rozpočty za nereálné a v každém případě proti papírové verzi za deficitní.¹⁵ Průběh roku 1912 toto tvrzení více jak překonal. Balkánská válka se v Rakousko-Uhersku stala impulsem k řadě vojenských opatření, se kterými se původně nepočítalo a které se při účtování výrazně projeví v položce rozpočtových pasiv.¹⁶ Neplánované i když očekávané ztráty vznikly i v rakousko-uherském zahraničním obchodu, který byl pasivní o 743,2 mil.K.¹⁷ Obdobná situace byla i ve vlastním zahraničním obchodu Předlitavska, jehož rozdíl mezi hodnotou dovozu /3.487,2 mil.K/ a vývozu /2.661,9 mil.K/ byl rovněž ztrátový částkou 825,3 mil.K, což představovalo o 37,9 mil.K více, než v předešlém roce. Výsledkem celoroční rekapitulace rozpočtu byl pochopitelně citelný schodek.

¹⁵ NL 7. 10. 1912, str.9.

¹⁶ Jak potvrzovaly Národní listy i Samostatnost, mezi tato opatření patřilo např. i rozšíření vojenské povinnosti do 50 roků věku, lepší hmotné a finanční zajištění rodin záložníků, zákaz vývozu koní, zákon o válečných úkonech ad. Spolu s urychleným vyzbrojováním armády a vojenské pohotovosti vznikla nepředpokládaná vojenská vydání za první balkánské války asi o 600 mil.K. /Srv.S 30. 11.1912, str.1, NL 9. 8. 1913, str.1, 14. 8. 1913, str. 5/.

¹⁷ NL 6. 7. 1913, str.6: Dovoz činil v roce 1912 hodnotu 3.669,9 mil.K a vývoz pouhé 2.926,7 mil.K. Rozdíl tvořil schodek 743,2 mil.K a byl proti roku 1911 přibližně o 50 mil.K vyšší. - Negativní **vývoj rakousko-uherského zahraničního obchodu** potvrzuje i statistický přehled jeho průměrných výsledků za léta 1896-1913:

Období	Předlitavsko			Zalitavsko			Rakousko-Uhersko		
	roční prům v 1000 K	% v 1000 K	Index v 1000 K	roční prům.	%	Index	roční prům.	%	Index
1896-1898	D 1.333.363	84,65	100	241.721	15,35	100	1.575.084	100	100
	V 1.405.482	84,97	100	248.527	15,03	100	1.654.009	100	100
1899-1901	D 1.467.203	86,02	110	238.392	13,96	98	1.705.595	100	108
	V 1.689.514	84,33	120	313.899	15,67	126	2.003.413	100	121
1902-1904	D 1.658.223	85,51	124	281.009	14,49	116	1.939.232	100	123
	V 1.784.123	83,40	127	355.161	16,60	143	2.139.284	100	129
1905-1907	D 2.063.692	85,85	154	340.168	14,15	140	2.403.860	100	152
	V 2.165.736	84,97	154	383.203	15,03	154	2.548.939	100	154
1908-1910	D 2.332.383	85,14	175	407.025	14,86	168	2.739.408	100	174
	V 2.103.185	84,66	149	380.915	15,33	153	2.484.100	100	150
1911-1913	D 2.938.356	84,04	219	556.240	15,96	230	3.484.596	100	221
	V 2.393.609	84,51	170	438.644	15,49	176	2.832.253	100	171

/D = dovoz, V = vývoz/

/Křížek, J.:Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900-1918, Sonderabdruck, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, Tabelle 19/.

Z tabulky je zřejmý relativní pokles vývozu po roce 1907, kdy větší dovoz vede k trvalé pasivní bilanci zahraničního obchodu Rakouska, Uher i celé říše. Příčinou pasiva byl velký dovoz surovin - kamenného uhlí, koksů, rud, asbestu, chilského ledku i zemědělských produktů. /Srv. rovněž NL 2. 2. 1913, str.8/.

Situace nebyla lepší ani v následujících letech, spíše naopak. Určujícím faktorem vývoje rakouské ekonomiky se staly na samém prahu světové války téměř beze zbytku politické a vojenské záležitosti. Z téhož zorného úhlu k nim přistupoval i český /buržoazní/ politický tisk. Národní listy použily k jemné kritice drahé vojenské politiky říše parafráze úvodníku Neue Freie Presse z 15.10.1913: Rakousko-Uhersko bude mít sice jednu z největších armád v Evropě, vzroste jeho vojenská síla, avšak zmizí síla finanční. Příslušní ministři lehkomyšlně povolují obrovské výdaje, aniž by věděli, kde vzít úhradu.¹⁸

Podnětem k dalším četným úvahám o velikosti ozbrojených sil Rakousko-Uherska se stal od počátku dubna 1913 zákon o braneckých kontingentech, podle kterého se měl početní stav společného rakousko-uherského vojska i zeměbran zvýšit v průběhu nejbližších let až o 40-50.000 mužů.¹⁹ Rozšíření armády si mělo podle oficiálních měřítek vyžádat v případě společného vojska zvýšení ročních nákladů o 41 mil.K, výdajů „jednou provždy“ v rozsahu 108

¹⁸ Večerník NL 15. 10. 1913, str.1.

¹⁹ Venkov 6.4.1913, NL 5.4.1913, str.5, 9.8.1913, str.1, 31.10.1913, str.1. - Pro větší názornost citujme ze „Zákona o braneckých kontingentech a odvodech na rok 1914“ jeho „Článek 1: Počet nováčků pro udržení společné branné moci, stanovený §13 odst.1 zák. z 5.7.1912 říšského zákona č.128, zvyšuje se pro rok 1914 o 5.600, pro rok 1915 o 11.300, rok 1916 o 17.000, rok 1917 o 17.500, rok 1918 a následujících pět let ročně 18.000 mužů, z kteréhož počtu dle výsledku sčítání lidu z 31.12.1910 postavití mají království a země na říšské radě zastoupené pro rok 1914 3.212, 1915 6.481, 1916 9.750, 1917 10.037, 1918 a následujících pět let ročně 10.324 mužů. - ontingent branců, stanovený k udržení zeměbrany v §13 odst.4 zák. z 5.7.1912 říšského zákona č.128, zvyšuje se na rok 1914 o 4.850, 1915 o 5.785, 1916 o 6.749, 1917 o 6.845, 1918 a následujících pět let o 7.038 mužů ročně.“ /NL 31.10.1913, str.1/. - Branné předlohy umožňovaly navíc provést rakouské vládě masovou mobilizaci mužského obyvatelstva k tzv. válečným civilním úkonům, nasadit zeměbranu mimo příslušné země, zavést ostrý vojenský dozor v důležitých průmyslových závodech a dopravních společnostech.

¹⁸ NL 31.10.1913, str.1.

¹⁹ Samostatnost 26. 1. 1913, str.2, dále též NL 9. 8.1913, str. 1. - Náklad jedné miliardy korun byl pouze skromným oceněním vojenských zakázek, velmi často šel odhad o dobrou polovinu výše. Počítalo se s tím, že během příštích pěti let bude zapotřebí na realizaci vojenských projektů 800 mil.K jednorázově a 200 mil.K každoročně, přičemž i normální vojenský rozpočet měl vzrůst i bez tehdy ještě nezapočaté světové války do roku 1918 na 550 mil.K v případě vojska a 170 mil.K u válečného loďstva, tzn. ve srovnání s rokem 1903 o 75% resp. 240%. NL při této příležitosti zveřejnily též **statistický přehled růstu řádného vydání na společné vojsko a námořnictvo od roku 1903 do roku 1913** /v mil.K/:

1903 - 329,30	1906 - 332,65	1909 - 523,35	1912 - 413,43
1904 - 335,05	1907 - 350,48	1910 - 366,57	1913 - 430,94
1905 - 335,61	1908 - 422,60	1911 - 396,28	

/Naše doba č.257 z 18.9.1911, Jiša, V.: Škodovy závody 1859-1918, Praha 1965, str.263./

Uvedená čísla sice neodpovídala vždy dílčím rozpočtovým zprávám českého tisku, ale rozdíly nebyly velké a nikterak neovlivňovaly užitá srovnání, závěry a vzájemné relace mezi potřebami jednotlivých let.

mil.K, na zeměbranu každoročně zhruba 30 mil.K a jednorázově 73 mil.K.²⁰ Dané náklady bylo sice možné považovat za poměrně nevelké, avšak předpoklad nových vojenských vydání jimi nekončil. Naopak, stávaly se pouze nepatrnou součástí mnohem náročnějšího zbrojního programu, ve kterém se pro léta 1913-1915 počítalo s jednou miliardou korun nových mimořádných vydání na další rozšíření námořnictva, pozemního dělostřelectva, stavbu vzducholodí a výstavbu pevností.²¹ Tendenční vysvětlení těchto rozměrných vojenských opatření a jejich ospravedlnění bylo zčásti obsaženo v hojných stížnostech na nedokonalé vybavení armády, zčásti bylo zahrnuto do vládního expozé k zákonu o braneckých kontingentech: „Evropské velmoci činí rozsáhlé opatření k zesílení své branné moci. Obdobná opatření provádějí se i ve státech balkánských. Pro mocnářství vyplývá z toho příkaz jít ve vybudování vojska aspoň tak daleko, aby jakost a válečná pohotovost branné moci srovnávala se dle možnosti s příslušnými poměry jiných států...“²² V rozpočtu na rok 1913 se nová ohromná vydání zatím ve větší míře neobjevila²³ a ministerstvo války spolu s příslušnými odděleními vlád Předlitavska a Zalitavska zřejmě plně spoléhalo na reálnost dodatečných

²⁰ NL 31.10.1913, str.1. - Mimo jiné zde byla za strůjce závodů ve zbrojení považována oficiální rakousko-uherskou propagandou Francie. Potvrdil to např. v květnu 1914 na plenární schůzi rakouské delegace poslanec Waldner svým výrokem „Francie šla a jde v čele evropského zbrojení“. Na Waldnerovo prohlášení tehdy reagoval v linii složité české politiky a v nutném dílčím odklonu od skutečností Karel Kramář, když řekl: „Francie nikdy nešla v čele, ale přikročila ke zbrojení a k tříleté službě vojenské poté, co byla branná reforma schválena v říšském sněmu německém. Francie nikdy nechtěla provokovat válku. Nebylo mírumilovnějšího státu v Evropě za posledních 40 let nad Francií.“ /Srv. NL 23.5.1914, str.1./

²³ **A - Rozpočet Rakousko-Uherska pro armádu na rok 1913 ve srovnání s rozpočtem na rok 1912**
v milionech K

	1912	1913	Rozdíl proti roku 1912
a/ normální	372,380.531	394,771.612	+22,391.081
b/ mimořádný	5,286.140	1,197.000	
	19,000.000	19,000.000	
mimořádné výdaje celkem	24,286.140	22,197.000	-2,089.140
c/ dodatečný úvěr za rok 1912		1,613.500	+1,613.500
d/ na Bosnu a Hercegovinu	12,768.346	13,966.405	+1,198.059
A - C e l k e m	409,435.017	432,548.517	+23,113.500

B - Rozpočet Rakousko-Uherska pro válečné loďstvo na 1913 ve srovnání s rozpočtem na 1912

	1912	1913	Rozdíl proti roku 1912
a/ normální	67,714.000	69,627.810	+ 1,913.810
b/ mimořádný	5,043.000	5,629.400	+ 586.400
c/ mimořádný speciální na modernizaci flotily /podle rozpisu z roku 1911/	67,000.000	68,400.000	+1,400.000
B - C e l k e m	139,757.000	143,657.210	+3,900.210
A+B C e l k e m	549,192.017	576,205.727	+27,013.710

Na zeměbranu mělo být vydáno v průběhu roku 1913 v obou částech monarchie asi 200 mil.K, takže celková roční suma vojenských nákladů Rakousko-Uherska představovala více jak tři čtvrtě miliardy rakouských korun.

mimořádných úvěrů v průběhu rozpočtových období. Ze schválených 576 mil.K na armádu a válečné námořnictvo mělo být zapláceno z výnosů cel cca 174,5 mil.K a zbytek - 401,676.058 K - měl být zahrnut do rozpočtu Předlitavska částkou 255,5 mil.K a Uher /146,2 mil.K./²⁴ V rámci rozpočtů Předlitavska a Zalitavska²⁵ pak sice představovaly oficiálně deklarované náklady na armádu a vojenské námořnictvo jen asi 8,14% resp. 7,05%, avšak všeobecně se tušilo, že vlastní vydání budou vyšší. Samozřejmě fakt brzké světové války celou koncepci čísel a představ rozmetl a změnil.

Tušení blízkosti světové války bezpochyby ovlivnilo tvorbu státního rozpočtu Rakousko-Uherska na rok 1914, kdy byly také četné nové náklady přímo zahrnuty do státního budgetu, který tím pádem v položce vojenských požadavků prudce stoupl. Ministerstvo války požadovalo pro první polovinu roku 1914 v rámci řádných a mimořádných potřeb 758,5 mil.K, což po odečtení výnosu cel /97,25 mil.K/ převyšovalo v částce 661,3 mil.K rozpočet na celý rok 1913 téměř o 100 mil.K.²⁶ Je zde zcela patrný vliv horečných příprav k válce. Už sám fakt,

²⁴ NL 16. 4.1912, str.1, 7.12.1912, str.3. -

²⁵ **Státní rozpočet Předlitavska na rok 1913 /v K/ a jeho rozdíly proti roku 1912:**

a/ výdaje	3.137,202.566	+220,517.566
b/ příjmy	3.137,481.539	+220,491.539
r o z d í l	+278.973	

/NL 22.10.1912, str.2/

Státní rozpočet Zalitavska na rok 1913 /v K/ a jeho rozdíly proti roku 1912:

a/ řádné výdaje	1.721,781.426	
mimořádné výdaje	350,972.770	
c e l k e m	2.072,754.196	+220,059.196
b/ řádné příjmy	1.834,799.156	
mimořádné příjmy	238,509.875	
c e l k e m	2.073,309.031	+20,561.370
r o z d í l	+ 554.836	

/Večerník NL 18.9.1912, str.1/.

²⁶ **Společný armádní rozpočet Rakousko-Uherska na 1.pol.1914:**

a/ řádná potřeba	^x 238,826.207
b/ mimořádné výdaje	760.000
c/ požadavek dalších mimořádných úvěrů:	
- dodatečný úvěr za rok 1913	32,770.000
- na zdokonalení vojska	7,910.000
- nový materiál pro polní dělostřelectvo	200.000
- válečný materiál a fortifikace	26,800.000
- zvláštní vojenská opatření /Balkán/	316,678.000
- vydržování osob, emigrujících do Rakousko-Uherska z tureck.oblastí	800.000
d/ posádky v Bosně a Hercegovině	8,731.835
C e l k e m	633,476.042

tzn. o 210 mil.K více, než kolik představoval armádní rozpočet na celý rok 1913!

Pozn.k ^x : V některých případech se udávala částka 240,971.360 K./Srv.NL 21.11.1913, str.2./

Společný rozpočet Rakousko-Uherska pro válečné loďstvo na 1.pol. 1914 /v K/:

a/ řádná potřeba	35,464.050
b/ mimořádná potřeba	2,674.530
c/ další požadavek mimořádných úvěrů	
- zdokonalení loďstva	47,500.000
- přístavní stavby v Pulji	500.000

že vojenské potřeby zde byly rozpočteny na pouhý půlrok svádí k nepodložené a zřejmě též nepravděpodobné domněnce, že existovaly přibližné představy o časovém termínu světové válečné exploze, bez ohledu na politickou záminku, která bude v pravý čas uplatněna jako důvod k válce. Potvrzuje to nepřímo i návrh ročního společného rozpočtu na druhé pololetí roku 1914 a první pololetí následujícího roku 1915, předložený delegacím už v dubnu 1914, ve vojenských věcech velmi náročný a shodou okolností časově totožný s prvním rokem světové války.²⁷

- zvláštní potřeby námořní	7,207.500
- vojenská opatření za balkánské krize	40,443.860
d/ speciální-mimořádný rozpočet na modernizaci flotily - pro polovinu roku 50% z celoroční kvoty 68 mil.K 34,000.000	
C e l k e m	167,789.940
tzn.cca o 25 mil.K více, než činil námořní rozpočet Rakousko-Uherska na celý rok 1913!	
/Obě tabulky vypracovány podle postupných údajů v NL 19.11.1913, str.1-2, 21.11.1913, str.2, V 22.11.1913, str.2 a rozpočtové zprávy v Samostatnosti 22.11.1913, str.1./	
²⁷ Společný rakousko-uherský rozpočet pro armádu na roční období 1914-1915 /na 2. polovinu roku 1914 a 1. polovinu roku 1915/ v rakouských korunách:	
a/ řádná potřeba	494,030.572
b/ mimořádná potřeba	1,670.000
c/ další pohledávky:	
- fortifikace, stavba železnic, telefonních a telegrafních spojů, ženijních sborů ap.	81,310.000
- dodatečné úvěry za 1.pololetí 1914	9,210.300
- na válečný materiál /dělový a houfnicový materiál, horská děla, nákladní auta atd./	41,700.000
- na hraniční opevnění	7,000.000
- na válečná letadla, letiště a hangáry	2,300.000
C e l k e m	637,220.872
tzn. cca o 205 mil.K vyšší rozpočet, než pro rok 1913. /Srv.NL 29. 4. 1914, str.1./	
Společný rakousko-uherský rozpočet pro válečné loďstvo na roční období 1914-1915 /na 2.polovinu roku 1914 a 1. polovinu roku 1915/ v rakouských korunách:	
a/ řádná potřeba	71,355.140
b/ mimořádná potřeba	5,441.570
c/ další pohledávky	101,000.000 ^x
C e l k e m	177,796.710
tzn. o 34 mil.K vyšší rozpočet než pro rok 1913.	

^x Pozn.: Do této položky patřila - aniž to tiskem bylo spolehlivě a do všech podrobností prokázáno - další splátka ze staršího námořního programu admirála Montecuccoliho /tj. polovina částky pro rok 1914 - 34 mil.K a polovina sumy pro rok 1915 - 24,5 mil.K/, dále pohledávky na námořní stavby, dva dunajské monitory, šest torpédovek a dvě ponorky a posléze i první splátka z nového úvěru pro námořnictvo ve výši cca 45 mil.K. Nový námořní úvěr byl rozpočten na pět let a dosahoval výše 426,836.000 K /konkrétně: 1914-1915 45,292.500 K, 1915-1916 100,000.000 K, 1916-1917 100,000.000 K, 1917-1918 100,000.000 K, 1918-1919 81,543.500 K/. V jeho režii měly být vybudovány další čtyři dreadnoughty v ceně 328 mil.K, tři křižníky za 46 mil.K, šest torpédovek za 20 mil.K atd.

Celkem počítal vojenský rozpočet na roční období 1914-1915 pro armádu a námořnictvo s úhrnnou částkou 815,017.582 K, tzn. s částkou o přibližně 250 mil.K vyšší, než byla v roce 1913. Přitom úhrada z vlastních zdrojů a cel byla minimální a činila jen asi 227,5 mil.K, takže větší část pohledávek bylo třeba krýt z výnosu státních podniků a půjček na úkor investičních, zdravotnických, kulturně-osvětových a sociálních potřeb společnosti.

Porovnání vojenských výdajů v rámci státních rozpočtů Rakousko-Uherska potvrdilo, že úhrn vydání v tomto směru rychle stoupal. V letech 1900-1913 vzrostly náklady na vojsko z 289 mil.K na 700 mil.K a na námořnictvo ze 44 mil.K na 210 mil.K. Celková vydání ministerstva války činila v letech 1900-1904 1.833 mil.K a v letech 1909-1913 už 3.280 mil.K, přičemž do citované sumy nejsou zahrnuty tajné fondy a vydání zdánlivě jiného charakteru, které ovšem vznikaly z vojenských pohnutek a vojenské výdaje dále navyšovaly. Jestliže v období 1896-1900 vynaložila monarchie cca 4.437,4 mil.K na zbrojení a vojenské potřeby, pak ve stejné časové lhůtě bezprostředně před válkou /1909-1913/ stoupla vydání o 100% - na 8.873,4 mil.K. Zvyšování finančních nároků na zbrojení bylo přímo úměrné daňové politice státu a přímé daně stouply proto ve stejných obdobích z 2.890 mil.K na 4.284 mil.K.²⁸

Použité tiskové materiály potvrdily předpoklad. Z předešlých zjištění a rozpočtových či ekonomických ukazatelů, které byly namnoze podrobně nebo alespoň v hlavních obrysech citovány v českém denním tisku a se kterými byla česká politická i občanská veřejnost seznámena, lze bezpečně konstatovat, že o skutečném stavu rakousko-uherského hospodářství v posledních předválečných letech byli lidé celkem spolehlivě informováni, i když interpretace čísel a okolností vážné hospodářské a finanční krize mohla být podle situace podřízena představám a záměrům příslušných politických stran nebo redakcí jednotlivých novin. Neutěšené ekonomické a finanční poměry byly dány jak celkovou úrovní hospodářské vyspělosti /nebo nevyspělosti/ habsburské monarchie, tak i mezinárodněpolitickým vývojem, který od roku 1907 vstoupil do nové fáze příprav světové války. Tento vývoj sebou přinášel typické znaky usilovné militarizace hospodářství, financí a do značné míry také vlasteneckých, národních, nacionalistických nebo dokonce sociálních představ o dalším vývoji událostí a společenských vztahů. Za dané situace se prohlubovalo nejen napětí mezi státy nepřátelských bloků Trojspolku a Trojdohody, které na sebe bralo podobu rozporů i v hospodářské a finanční sféře, ale přinášelo i napětí mezi některými účastnickými zeměmi Trojspolku. V případě Rakousko-Uherska bylo násobeno vniřními spory a vztahy národnostními, v české politice loajálním leč kritickým postojem k Vídni a odmítavým poměrem k politice císařského Německa. Česká buržoazie si byla plně vědoma výhod, které jí skýtal rakouský a uherský trh i vlastní rakousko-uherské výboje a zatím se jim nezpronevřovala. Zůstávala věrna trůnu a říši, třebaže se téměř bez ustání pokoušela různými politickými metodami ovlivnit vývoj ve státě ve svůj a národní prospěch. Snažila se omezit rakousko-německé spolenectví v těch směrech, ve kterých jí ukládalo nové finanční povinnosti a na

/Údaje o rozpočtu pro armádu a námořnictvo na období 1914-1915 byly zpracovány podle NL z 29. 4. 1914, str.1 a 2, Samostatnosti z 30. 4. 1914 a Hlasu národa z 30. 4. 1914/.

²⁸ Srv.Přehled čs. dějin, II-2: 1900-1918, Praha 1900, str. 893-894.

poli hospodářském hrozilo nevítanou německou konkurencí. Výsledkem této cílevědomé taktiky byl proměnlivý vztah české politické reprezentace a českého tisku k rozpočtové politice říše a vesměs záporný postoj k charakteru a programu vojenské součinnosti Rakousko-Uherska a Německa v Trojspolku. Rakousko-německé bratrství ve zbrani se v jednom z očekávaných směrů expanze do východní a jihovýchodní Evropy rozcházel se záměry a zájmy českého finančního kapitálu, jakkoli byla zbrojní politika říše i pro mnoho českých podniků významným zdrojem zvýšených příjmů. Nebezpečí konfliktu na Balkáně ohrožovalo zdárně započatou hospodářskou exploataci Balkánu a vážně narušovalo problematickou, hypotetickou či potenciální jednotu slovanského či novoslovanského hnutí. Neúspěchy rakousko-uherské zahraniční a leckdy též vnitřní politiky byly při její těsné závislosti na Německu často kvitovány českými politickými kruhy jako odraz nezdarů berlínské politiky. Náplní české politiky nebylo /zatím/ až na malé výjimky rozvrácení habsburské monarchie, ale snaha o její jiné uspořádání, její jinou zahraničně politickou orientaci, v níž by podle českých přání a zcela konkrétních zájmů mohla dominovat výraznější vazba na Rusko a Francii.

S e z n a m p o u ž í t ý c h p r a m e n ů a l i t e r a t u r y

T i s k

Hlas národa	- ročníky 1910-1914
Národní listy /včetně Večerníku Národních listů/	- ročníky 1911-1914
Samostatnost	- ročníky 1911-1914
Venkov	- ročníky 1911-1914

L i t e r a t u r a

- Beránek, J.: Námořní zbrojení Rakousko-Uherska před první světovou válkou, In: Historie a vojenství 1968, č.3, str. 357-385.
- Deschanel, P.: Histoire de la politique extérieure de la France 1806-1936, Paris 1948.
- Duroselle, J.B.: L'Europe de 1815 à nos jours, Paris 1964.
- Goetz, W.: Propyläen Weltgeschichte, IX: Die Entstehung des Weltstaatensystems, Berlin 1933.
- Herman, K.: K vývoji českého kapitálu, In: Otázky vývoje kapitalismu v českých zemích a v Rakousko-Uhersku do roku 1918, Praha 1957.
- Herman, K.- Sládek, Zd.: Slovanská politika Karla Kramáře, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 1971, roč.81, sešit 2, Academia Praha 1971.
- Horská, P.: Česká otázka v Rakousko-Uhersku 1897-1914 ve světle zpráv francouzských zastupitelských úřadů, In: ČSČH XV, 1967, č.3, str.449-460.
- Horská, P.: Podíl české politiky z přelomu 19. a 20. století na vztazích rakousko-francouzských, In: ČSČH XVIII, 1969, č.5, str.760-772.
- Chéradame, A.: Evropa a otázka rakouská na prahu XX.století, Knihovna Samostatnosti, sv.VIII, Praha 1901.

- Choc, P.: Přehled politických stran v Čechách, Praha 1919.
- Churchill, W.: Světová krize 1911-1918, sv. I: 1911-1914, Praha 1932.
- Jindra, Zd.: K rozvoji českého bankovního kapitálu před první světovou válkou, In: ČSČH V, 1957, č.3, str.506-526.
- Jíša, V.: Škodovy závody 1859-1965, Praha 1969.
- Jíša, V.: Z dějin zbrojní výroby Škodových závodů do roku 1918, In: Minulostí Plzně a Plzeňska III, Plzeň 1960, str. 223-234.
- Kořalka, J.: Německo-rakouské spojenectví z roku 1879 a vztah k Čechům, In: ČSČH XVIII, 1970, č.2-3, str.237-264.
- Kramář, K.: Problémy české politiky, Praha 1913.
- Křížek, J.: Die Frage des Finanzkapitals in der Österreichisch-ungarischen Monarchie 1900-1918, Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, Sonderabdruck.
- Kuczynski, J.: Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Frankreich von 1700 bis in die Gegenwart, Berlin 1949.
- Macek, Z.: K otázce vývoje mezinárodních hospodářských a politických vztahů a projektu rakouské půjčky ve Francii v letech 1911-1912, In: Sborník Pedagogické fakulty v Plzni, Dějepis X, Praha 1970, str.99-124.
- Macek, Z.: Pokus uherské vlády o získání státní půjčky ve Francii v letech 1909-1910, nepublikovaný rukopis v archivu autora, 47 str.
- Mrázek, O.: Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918, Praha 1964.
- Paulová, M.: Balkánské války 1912-1913 a český lid, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, 1963, sešit 4, str.122.
- Priesterová, E.: Stručné dějiny Rakouska, Praha 1954.
- Redlich, J.: Schicksalsjahre Österreichs 1908-1918, Grätz-Köln 1953.
- Renouvin, P.: Nationalisme et impérialisme en Allemagne de 1911 à 1914, Revue historique, 95, 1971, N° 497, p. 63-72.
- Renouvin, P.- Preclin, E.- Hardy, G.: L'époque contemporaine, II: La paix armée et la grande guerre /1871-1919/, Paris 1947.
- Šlaisová, D.: Ohlas první války balkánské 1912-1913 v českém prostředí, In: Slovanské listy, Slovanské historické studie I, Praha 1955.
- Šusta, J.: Světová politika v letech 1871-1914, VI: V soumraku světové srážky, Praha 1931.
- Tobolka, Zd.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, III: 1879-1914, část 2: 1891-1914, Praha 1936.

R e s u m é

Reflexe vývoje hospodářství, zbrojení, rozpočtové a zahraniční politiky Rakousko-Uherska v českém prostředí a tisku mezi léty 1911-1914

Studie hodnotí daný problém v několika významových rovinách. 1.Na pozadí dílčího rozboru ekonomické a rozpočtové situace zkoumá úroveň a rozsah

příprav habsburské monarchie na předpokládaný válečný konflikt. 2. Ve druhé linii si prostřednictvím tiskových relací všímá poměru české politické reprezentace a podnikatelských kruhů k Vídni, jejích názorů na postupnou militarizaci státu i stanovisek k závislosti Rakousko-Uherska na Německu. Z neúplných tiskových materiálů a také z odborné literatury je patrné, že postoje představitelů české politiky, českého průmyslu a dobového tisku byly v tomto směru poněkud rozporuplné. Zvyšování rozpočtů na armádu a válečné námořnictvo bylo obecně kritizováno, ale český průmysl se na zbrojní výrobě Rakousko-Uherska úspěšně podílel. Česká politika zůstávala až na výjimky vůči habsburské monarchii loajální, avšak měla kritické výhrady k národnostnímu uspořádání státu. Odmítala jeho závislost na císařském Německu a vzhledem k vlastním hospodářským aktivitám i uvažovaný směr jeho příští expanze. - Studie zdůrazňuje význam tisku jako historického pramene a upozorňuje na jeho nevyužité možnosti.

R e s ü m e e

Die Reflexion der Entwicklung der Wirtschaft, der Rüstung, der Etat- und Außenpolitik des Österreich-Ungarns im tschechischen Milieu und im Zeitabschnitt von 1911 bis 1914

Die Studie schätzt gegebenes Problem in diesen Bedeutungsebenen ein. 1. Sie untersucht das Niveau und den Umfang der Vorbereitungen der habsburgischen Monarchie auf voraussetzenden Kriegeskonflikt auf dem Hintergrund der Teilanalyse der ökonomischen Situation und Etatlage. 2. In der zweiten Linie beachtet sie mittels der Presserelationen das Verhältnis der tschechischen politischen Representation und Unternehmungsschichten zu Wien, dessen Ansichten von fortschreitender Militarisierung des Staates und Einstellungen zu der Abhängigkeit Österreich-Ungarns von Deutschland. Aus unvollständigen Pressematerialien und auch aus der Fachliteratur ist es sichtlich, dass die Einstellungen der Repräsentanten tschechischer Politik, Industrie und zeitmäßiger Presse in dieser Richtung gewissermaßen widersprüchlich gewesen sind. Die Erhöhung der Voranschläge für Armee und Marine ist allgemein kritisiert worden, aber tschechische Industrie hat an der Rüstungsproduktion von Österreich-Ungarn erfolgreich teilgenommen. Tschechische Politik ist bis auf die Ausnahmen gegenüber habsburgische Monarchie loyal geblieben, aber sie hat kritische Vorbehalte zu der Nationalitätenorganisation des Staates gehabt. Sie hat seine Abhängigkeit von kaiserlichem Deutschland und angesichts eigener wirtschaftlichen Aktivitäten auch voraussetzende Richtung seiner weiteren Expansion abgelehnt. - Die Studie betont die Bedeutung der Presse als historischer Quelle und weist auf unausgenützte Möglichkeiten der Presse hin.

Abstract

Aspects of the development of the economy, armaments, budget and foreign policy of Austria-Hungary in a Czech setting and the Czech press

This paper deals with a number of significant aspects of the given topic. Firstly, against the background of a partial analysis of the economic and budget situation, the author examines the extent to which the Habsburg monarchy was prepared for the anticipated outbreak of war. Secondly, press reports are used as a means of analysing the attitudes of Czech political representatives and industrial circles towards Vienna, including their opinions on the increasing militarisation of the state and standpoints regarding the dependence of Austria-Hungary on Germany. From a selection of press materials and from specialist literature it is evident that the positions adopted by Czech political representatives, Czech industry and newspapers of the time were in this respect somewhat inconsistent. Increasing the military budget for the army and navy was generally criticised, although Czech industry played a successful part in Austro-Hungarian arms production. But for a few exceptions, Czech policy remained loyal to the Habsburg monarchy, although criticisms were made regarding the nationalist organisation of the state. The Czech policy rejected the state's dependence on imperial Germany and, with a view to its own economic activities, the envisaged direction of its future expansion. The article emphasises the significance of the press as a historical source and draws attention to its hitherto untapped possibilities.

METODY NACISTICKÉ PROPAGANDY¹

M i r o s l a v B r e i t f e l d e r

O tom, jak vybudovat v Německu socialistickou společnost měli soudruzi Hitler a Goebbels poměrně jasno². Dle všeho ovšem rozuměli i metodám, jak národní socialismus téměř se vším, co k němu patřilo, nejen patřičnou formou prezentovat veřejnosti, ale dokonce jej učinit až osudově přitažlivým pro značnou část svých spoluobčanů. Při pohledu na úspěchy jimi organizované propagandy lze s určitou nadsázkou tvrdit, že pokud by - lhostejno zda ve třicátých letech či nyní - měli právě oni řídit reklamu podniku zabývající se libovolným druhem výroby, dokázali by odbyt výrobků zněkolikanásobit. S konstatováním, že metody reklamy některých výrobců mnohdy za metodami nacistické propagandy příliš nezaostávají, se lze setkat i v odborné literatuře³. Hitler si ostatně byl této skutečnosti vědom a nijak ji nezastíral⁴.

Zásady, kterými se nacionálně socialistická propaganda do značné míry řídila, jsou zachyceny již v Hitlerově „stěžejním“ a de facto jediném díle, a sice v nechvalně známém „Mein Kampf“. Kniha, jež mimochodem vyšla jen v Německu v celkovém nákladu přesahujícím 10 miliónů výtisků⁵, rozhodně není žádný literární skvost. Asi i z tohoto důvodu ji ke své vlastní škodě málokdo dokázal přelouskat celou. A to jak v Německu, tak i v zahraničí⁶. Jedním z mála evropských politiků, který ji opravdu znal, byl kromě ministrů zahraničí Francie a Sovětského svazu L. Barthoua a M. Litvinova i jejich

¹ Upravená verze příspěvku předneseného na 1. sezení Akademického klubu ZČU 3. dubna 1997

² „Je důležité vědět, že v době, v níž by pod vlivem působení hospodářského vývoje v jiných sférách mohl být zastáván názor, že řízení velkých hospodářských podniků není bez soukromokapitalistických způsobů vůbec myslitelné, je podnik vedený a organizovaný na základě těchto vysoce etických a morálních principů (německého socialismu) roven nejpokrokovějším dopravním podnikům jaké vůbec existují. Že my nacionální socialisté takovouto věc podporujeme, je samozřejmé. My bojujeme za stát, který je vybudován na myšlence upřednostnění kolektivního zájmu před soukromým.“ Z projevu Adolfa Hitlera o říšské železnici. In: *Völkischer Beobachter*, 9. III. 1935

³ Zentner, Ch.: *Adolf Hitlers Mein Kampf. Eine kommentierte Auswahl.* München 1992, s. 109

⁴ „Jede Reklame, mag sie auf dem Gebiete des Geschäftes oder Politik liegen, trägt den Erfolg in der Dauer und gleichmäßigen Einheitlichkeit ihre Einwendung.“ In: Hilter, A.: *Mein Kampf.* München 1939, s. 188

⁵ Autor se tak mohl s obětavou velkorysostí zříci platu říšského kancléře a žít jen z výtěžků své „literární činnosti“.

⁶ *Mein Kampf* byl před válkou přeložen do 16 jazyků

československý kolega a pozdější prezident dr. Edvard Beneš⁷. Snad i proto se vždy odmítal s Hitlerem setkat a veškerá jednání s Německem vedl prostřednictvím diplomatů⁸.

V německých rodinách plnila Hitlerova kniha úlohu víceméně povinné dekorace (občas jako doplněk domácího oltáře, jenž byl tvořen zarámovaným vřecovým portrétem, věncem z dubového listí, Mein Kampfem a několika popř. i více svíčkami). Ani v takto pravověrných rodinách však zřejmě příliš pročitán nebyl. Podobný osud zpravidla postihoval i druhou „bibli“ nacionálně socialistické knihovničky, Rosenbergův „Mýtus XX. století“, o kterém se sám Hitler vyjadřoval krajně nelichotivě⁹. V rámci objektivit je třeba doznat, že si Hitler nijak zvláště necenil ani literárních hodnot své vlastní práce. K Hansi Frankovi¹⁰ se na jaře roku 1938 vyjádřil následovně: „Nejsem žádný spisovatel. Myšlenky mne jen tak napadají při psaní. „Mein Kampf“ je srovnaná řada úvodníků¹¹ pro Völkischer Beobachter a já si myslím, že i tam by je z jazykových důvodů přijímali jen velmi neradi¹²“. Zklamán úrovní i obsahem byl zprvu i Hitlerův nakladatel Max Amann¹³, který si od Hitlerova díla sliboval cosi jako zprávu o životních zážitcích na senzačním pozadí¹⁴.

⁷ Hoensch, J., K.: Revision und Expansion. Überlegungen zur Zielsetzung, Methode und Planung der Tschechoslowakei-Politik Hitlers. In: Bohemia 9/1969, s. 209; viz též: Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. Praha 1948, s. 131 - 168. Velkou pozornost Hitlerovu „dílu“ věnoval ostatně i T. G. Masaryk. Viz: Smetanová, J.: TGM: „Proč se neřekne pravda?“ Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka. Praha 1996, s. 204, 212; též: Horáková - Gašparíková, A.: Z lánského deníku 1929 - 1937. Praha 1997, s. 176

⁸ Hitchcock, E., B.: Zasloužil jsem život míru. Praha 1948, s. 235

⁹ Fest, J.: Hitler. Eine Biographie. Frankfurt am Main / Berlin 1992. s. 295

¹⁰ Hans Frank (1900 - 1946) - před rokem 1933 nejvýznamnější právní poradce NSDAP (několikrát obhajoval samotného Hitlera) a vedoucí právně politického oddělení NSDAP; po „uchopení moci“ zastával řadu významných funkcí, ovšem vzhledem k tomu, že Hitler nesnášel právníky, nikdy nepatřil do kruhu nejmocnějších mužů Třetí říše. Za druhé světové války byl generálním guvernérem v Polsku, kde proslul i na nacistické poměry neobyčejnou krutostí jak vůči Polákům, tak vůči Židům. Norimberským tribunálem byl jako válečný zločinec odsouzen k smrti a 16. října 1946 popraven. In: Wistrich, R.: Wer war wer im Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon. Frankfurt am Main 1987, s. 91n.

¹¹ S tiskem byl Hitler těsně spjat od roku 1921. V letech 1921 - 1933 byl nejprve vydavatelem a nejvýznamnějším pisatelem úvodníků nacionálně socialistického deníku Völkischer Beobachter. Vůbec první Hitlerův článek se objevil 1. ledna 1921 pod titulem „Die völkische Bedanken und die Partei“. Když v roce 1926 začal vycházet obrázkový magazín Illustrierter Beobachter, přispíval Hitler pravidelně vlastním aktuálním politickým přehledem týdenních událostí. Poslední uveřejněný článek, který sám podepsal, vyšel v červenci roku 1939 v časopise „Die Kunst im Deutschen Reich“.

¹² Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): Das grosse Lexikon des Dritten Reiches. München 1985, s. 380

¹³ Max Amann (1891 - 1957) - za 1. světové války Hitlerův představený (Hauptfeldwebel), od roku 1922 ředitel nakladatelství NSDAP. V roce 1923 se zúčastnil Hitlerova puče, pročež požíval vůdcovy neomezené důvěry. Zasloužil se zejména o rozvoj stranického deníku

Přesto se ukazuje, že právě například o propagandě měl Hitler již v polovině dvacátých let naprosto jasno. Příští vůdce ovšem nebyl tak geniálním znalcem psychologie davu, aby ji dokázal využít jen na základě své - bezesporu značné - instinktivní schopnosti vcítit se do nálady a rozpoložení svých posluchačů a atmosféry, která kolem řečnické panovala. Mnohokrát zdůrazňoval, že mluvené slovo je mnohem účinnějším prostředkem propagandy, než slovo tištěné¹⁵. Přesto však pocítil potřebu, jak sám uvedl, že „kvůli přiměřenému a jednotnému výkladu svého učení musel jednou provždy sepsat zásady svého světového názoru¹⁶.“ Kromě toho využil Hitler příležitosti představit svoji životní pouť, alespoň do té míry, jež byla nutná pro pochopení jeho světového názoru a jež měla zároveň posloužit k likvidaci „židovským tiskem provozované vytváření živých legend o mé osobě¹⁷“.

V již zmiňované oblasti psychologie a propagandy se Hitler do značné míry opíral o závěry francouzského psychologa Gustava le Bon¹⁸ zveřejněné v díle „Psychologie mas“ (Psychologie des foules). Základní otázka, kterou si Hitler klade a na kterou vzápětí odpovídá, zní: „Na koho se má propaganda obracet? Na vědeckou inteligenci, či na méně vzdělané masy? Musí neustále směřovat jen k masám! Pro inteligenci, či co se dnes za ni vydává, zde není propaganda, nýbrž vědecké poučení. Propaganda je svým obsahem vědecká asi tak, jako pouliční plakát uměním sám o sobě. Umění plakátu spočívá ve schopnosti jeho autora upozornit co možná největší množství lidí na něco prostřednictvím formy a barvy. (...) Každá propaganda musí být lidová a její duchovní úroveň musí být tak nízká, jak nízká je schopnost vnímání toho nejomezenějšího mezi těmi, na něž je propaganda orientována¹⁹.“ S účinností propagandy bezprostředně souviselo i rozpoznání nutnosti převést všechny

„Völkischer Beobachter“; od roku 1933 poslanec za NSDAP. Rozhodující roli sehrál jako prezident Říšské tiskové komory při zglajchšaltování tisku a likvidaci nepohodlných, zejména židovských nakladatelství. Jako osobní finanční poradce Hitlerův, jemuž spravoval i tantiémy za „Mein Kampf“, se Amann osobně obohatil mnohem více než ostatní členové NSDAP. Po válce byl odsouzen k zabevením majetku a ztrátě občanských práv. In: CD ROM: Das 20. Jahrhundert. 1933 - 1945. Der Weg in den 2. Weltkrieg. Digital Publishing, München 1996

¹⁴ Fest, J.: o. c., s. 290

¹⁵ Jako obvykle souhlasil dr. Goebbels i s tímto názorem. O úvodnicích svého týdeníku „Der Angriff“ poznamenal: „Čtenář by měl nabytí dojmu, že pisatel článku je vlastně řečník, který stojí vedle něho a který jej jednoduchým myšlenkovým pochodem získává pro svůj názor.“ In: Bramsted, K., E.: Goebbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925 - 1945. Frankfurt am Main 1971, s. 97, pozn. 101. Jako v mnohém jiném i zde nacionální socialisté našli poučení u sociálních demokratů. Viz: Hitler, A.: o. c., s. 468

¹⁶ Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 380

¹⁷ ibid.

¹⁸ Picker, H.: Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier. Frankfurt am Main / Berlin 1989, s. 84

¹⁹ Hilter, A.: o. c., s. 182n.

existující nepřátele na jednoho společného jmenovatele: „Zásadně spočívá umění všech skutečně velkých vůdců lidu v první řadě v tom, že netřídí pozornost národa, nýbrž ji vždy koncentrují na jednoho jediného nepřítele. Čím jednotnější je existence takové vůle národa k boji, tím silnější bude přitažlivá síla hutí a důraznější zuřivost úderu. Ke genialitě velkého vůdce náleží proto schopnost i navzájem znesvářené protivníky představit jako jedinou kategorii nepřátel, neboť skutečnost, že existují různí nepřátelé, může pro slabý a nejistý charakter znamenat počátek pochybností o vlastní pravdě²⁰.“ Z hlediska *public relation* je zajímavý i následující postřeh: „Národ vnímá ve své převažující většině jako žena. To znamená, že jeho jednání je daleko více určováno citově, než střízlivou úvahou. Toto vnímání není ovšem nijak komplikované, naopak je velmi jednoduché a uzavřené. Neexistuje mnoho diferencí, nýbrž rozlišení pozitivní negativní, láska či nenávisť, právo nebo bezpráví, pravda proti lži. Nikdy ale nic tak napůl, případně částečně²¹.“ Jak trefně právě v souvislosti se šestou kapitolu Hitlerovy knihy poznamenal historik Karl Dietrich Bracher: „Hitler se na všechny strany ohání svým světovým názorem, ale nejvýznamnější kapitolu *Mein Kampf*, na níž zcela určitě nejvíce záleželo, je právě ta, kterou věnoval technice propagandy²².“ Jeden z bodů nacionálně socialistické propagandy ovšem se světovým názorem nacistů úzce souvisel: „Propaganda ... vysvětluje soudobé politické a hospodářské krize poukazem na machinace nepřítelů světa - „věčného žida“ a odvozuje z tohoto poznatku požadavek likvidace Židů a jejich pomocníků²³.“

Přesto však nelze z programu nacionálních socialistů objasnit jejich strmý vzestup na politickém nebi, neboť řadu programových bodů NSDAP sdílela s ostatními stranami. Neobyčejně velkou roli zřejmě sehrál způsob a styl, jak strana prezentovala své ideje i sebe sama. Nesmíme ovšem přitom opomenout, že se tento nástup odehrál v průběhu krizových dvacátých a počátkem třicátých let, které dodaly nacistické propagandě potřebnou brizanci.

„Být vůdcem, znamená moci uvádět masy do pohybu²⁴,“ definoval stručně a jasně Hitler. Pokud propaganda naplní masy jednotící ideou, může organizace vedená hrstkou lidí masy bezpečně ovládat²⁵. Přesně toho chtěl Hitler dosáhnout. On, který prožil neplodnou roztříštěnost a rozpolcenost národa v době Výmarské republiky, chtěl dosáhnout pravého opaku: extrémní a totální jednoty. Totální jednota národa dosažená i prostřednictvím propagandy měla

²⁰ *ibid.*, s. 124

²¹ *ibid.*, s. 186

²² Bracher, K., D.: *Die deutsche Diktatur*. Frankfurt am Main / Berlin / Wien 1979, s. 105. Propagandě není zasvěcena jen 6. kapitola 1. dílu *Mein Kampf* (Kriegspropaganda), ale mj. i 11. kapitola dílu druhého (Propaganda und Organisation).

²³ In: Reuth, R., G.: *Geobfels. Eine Biographie*. München 1995, s. 281

²⁴ Hitler, A.: *o. c.*, s. 572

²⁵ *ibid.*, s. 575

mít jediný cíl. Formovat masy takovým způsobem, aby bez jakýchkoli pochybností, otázek a kritiky nadšeně sledovaly cíl, který jim vůdce stanovil. Hitler sám masami pohrdal, nicméně si byl vědom, že „bez síly mas národa zapadne každá velká myšlenka²⁶“. Proto musel masy za každou cenu získat. S ještě menšími skrupulemi se vyjádřil Goebbels: „Propaganda? To je něco zcela jiného než prosté oznámení, které říká: to a to je pravda a to a to se stane. Propaganda se obrací na osoby, aby je přesvědčila. Cílem je nevěřícího pomalým, trpělivým zpracováváním přesvědčit. Dnes je nutné jít právě za lidmi, kteří ještě nejsou přesvědčeni a získat je chytrými, taktickými úvahami. Pro propagandistu to znamená, že se musí vnitřně zaujmout pozici nevěřícího, aby jej mohl poznenáhlu a nepozorovaně převést na svoji stranu. Propagandista musí lidi takříkajíc vzít za ruku a krok za krokem je převádět. Proto je pro něj nutné používat myšlenky a slova, které jsou blízké názorům protistrany. Nevěřící se musí dostat do situace, kdy propagandistu sám chválí a diví se, že se o věci diskutuje právě tak, jak je zvyklý, aniž by přitom pozoroval, jaká návnada mu byla hozena. Propagandista musí být velmi dobrým psychologem. Musí vědět kam až může zajít. Musí si být vědom, koho má před sebou. Podle okolností musí vyslovovat právě opak toho, co si myslí: Jste skvělí chlapíci, říká, ačkoli si myslí něco o volech.²⁷“ Stejně jako Hitler vyznával Goebbels principy propagandy postavené na primitivnosti a neustálého opakování i těch nejjednodušších věcí²⁸. Sdílel i vůdcovo pohrdání k masám: „Masa je slabá, líná, zbabělá většina lidstva²⁹.“ 26. listopadu 1926 byla v Berlíně pořádána vzpomínková slavnost na padlé při nepodařeném Hitlerově puči v roce 1923. Goebbels - tehdy vedoucí berlínské župy - přijel se zpožděním a luxusní taxíkem. Georg Strasser jej slyšitelně napomenul, že by soudruh Goebbels jako představitel dělnické strany neměl používat takovýchto drahých vozů. Goebbelsova odpověď byla příznačná: „To se hluboce mýlíte, Strassere ... Pravda. Neměl bych přijíždět taxíkem. Naopak. Kdybych mohl přijet dvěma vlastními vozy, přijel bych tak. Lidé musí vidět, že firma umí vystupovat³⁰.“

Aby mohl být myšlenkový svět Němců podřízen centrálnímu vedení, bylo 13. března 1933 zřízeno ministerstvo lidové osvěty a propagandy. Goebbels, který velmi těžce nesl skutečnost, že nebyl přibrán do vlády již 30. ledna, se tak po 7 letech svého působení v Berlíně konečně dočkal oficiálního uznání. To, že

²⁶ *ibid.*, s. 572

²⁷ *Große Geschichte des Dritten Reiches und des Zweiten Weltkrieg. Der Staat Adolf Hitler.* München / Köln 1989, s. 82

²⁸ „Vnímavost velkých mas je velmi omezená, rozum malý, zato zapomnětlivost veliká. Z těchto skutečností vyplývá, že se každá účinná propaganda musí koncentrovat jen na několik bodů a ty neustále heslovitě opakovat, dokud si i ten poslední mezi přítomnými dokáže představit to, co je žádoucí.“ In: Hitler, A.: o. c., s. 183

²⁹ *Grosse Geschichte ...*, s. 82

³⁰ Reuth, R., G.: o. c., s. 111

maršál Hindenburg údajně komentoval jeho jmenování slovy: „No ano, ten starý trubadúr chce holt taky něčím být“, nejmladšímu ministrovi (35) Hitlerova kabinetu příliš nevadilo³¹. Slavnostní přísaze nového člena vlády ovšem předcházela celá řada událostí. Jen pro připomenutí: 30. ledna 1933 byl vůdce NSDAP, Adolf Hitler, jmenován říšským prezidentem Paulem von Hindenburgem říšským kancléřem. První příležitost, která se novému šéfovi německého kabinetu naskytla a kterou si pravděpodobně sám nachystal, totiž požár Říšského sněmu, dodala záminku k okamžitému průlomů do stále ještě - teoreticky - platící Výmarské ústavy. Podařilo se mu přesvědčit prezidenta, aby vydal tzv. nouzové opatření „na ochranu národa a státu“ (Verordnung zum Schutz von Staat und Volk³²), které pozastavovalo platnost řady občanských práv. Německo tak i de jure přestalo existovat jako právní stát. Přijetím tzv. „zmocňovacího zákona“ (Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich - sog. Ermächtigungsgesetz z 23. III. 1933), jenž umožňoval vládě čtyři roky vydávat zákony bez souhlasu parlamentu, se říšský sněm prakticky proměnil ve výrobu aklamačních souhlasů s politikou vlády. Tím byl zpečetěn osud demokracie v Německé říši. Likvidaci Komunistické strany Německa následoval zákaz sociálně demokratické strany. Zbylé strany se rozešly „dobrovolně“. 14. července 1933 byl vydán zákon proti zakládání politických stran. Jím se Německo stalo státem, ovládaným jedinou diktátorskou stranou, v němž byla jakákoli organizovaná opozice zakázána. Jeho první paragraf byl naprosto jednoznačný: „V Německu existuje jako jediná politická strana NSDAP³³“.

Bezprostředně po Hindenburgově smrti 2. srpna 1934 sjednotil Hitler úřad říšského kancléře a prezidenta a napříště se nechával titulovat „vůdce a říšský kancléř“ a teoreticky legálně nárokoval pro sebe veškerou moc v zemi. Jako rozhodující prostředky pro její udržení měly i nadále, ovšem nyní již v celostátním měřítku, sloužit propaganda a brutální teror. Obě skutečnosti Goebbels zcela správně chápal jako dvě strany téže mince³⁴: „Do protivníka je třeba tak dlouho střílet kulometem, dokud nepochopí naši převahu anebo je třeba jej revolucí ducha národa nikoliv zlikvidovat, nýbrž získat³⁵“. O správné využití první metody se starala Himmlerova SS a gestapo, o proklamovanou

³¹ ibid. s. 269

³² Craig, G., A.: Deutsche Geschichte 1866 - 1945: Vom Norddeutschen Bund bis zum Ende des Dritten Reiches. München 1989, s. 503

³³ Overesch, M., Saal: Das III. Reich 1933 - 1939. Eine Tageschronik der Politik. Wirtschaft. Kultur. Augsburg 1991, s. 72

³⁴ Naprosto jednoznačně to vyjádřil i slovy: „Pokud se má propaganda skutečně prosadit, musí za ní vždy stát ostrý meč“. In: Bramsted, K., E.: o. c., s. 585

³⁵ In: Grosse Geschichte ..., s. 77

revoluci ducha pak výše zmiňované ministerstvo pro národní osvětu a propagandu³⁶.

O jeho úkolech se novopečený ministr vyjádřil následovně: „Zřízením tohoto ministerstva byl učiněn vpravdě revoluční krok. Národ již více nebude přenechán sám sobě, vláda nesmí být odříznuta od národa. (...) Nové ministerstvo se stane spojovacím článkem mezi vládou a národem (...) Nejdůležitější úlohou bude sjednotit veškeré propagační akce v říši v jedněch rukách ... Národ musí začít jednotně myslet, jednotně reagovat a stát vládě plně a se sympatií k dispozici ... My budeme dohlížet na to, aby národ nebyl jitřen a aby byl vždy dostatečně informován o stavu věcí³⁷“

Být dostatečně informován znamenalo v Třetí říši být informován jen v rozsahu, nakolik to Hitler a strana považovali za účelné. Ministerstvo propagandy si přes rozsáhlé kompetenční spory a boje do značné míry dokázalo zajistit monopol v oblasti šíření zpráv. Zvláštnímu režimu podléhaly zejména tisk a rozhlas. Již v Mein Kampf se můžeme o tisku dočíst následující: „Vláda budoucí státní formy si musí s bezohlednou rozhodností zajistit prostředky národní výchovy a postavit je do služeb národa³⁸.“ V tajné řeči pronesené v listopadu 1938, při které si mimo jiné stěžoval, že jej zahraničně politické ohledy dlouhá léta nutily mluvit o míru, prohlásil Hitler na adresu tisku toto: „Tisk, pánové, může dosáhnout ohromných věcí, je-li správně nasměrován. My sami jsme se pokusili v Německu přetavit tisk v takovou zbraň³⁹. Dnes prohlašuji, že můžeme být více než spokojeni. Účinnost se osvědčila vynikajícím způsobem. (...) Lid musí být nadále vychováván ve absolutní, samozřejmé, sebejisté víře, že nakonec dosáhneme všeho, co je potřebné. K tomu je nutné, aby tisk trvale a neochvějně tvrdil: Vedení jedná správně⁴⁰.“

To, že Hitler mohl být se svým tiskem spokojen, bylo především zásluhou vydání tzv. zákona o redaktorech (Schriftleitergesetz) z 4. října roku 1933. Dle §1 již nebyl za otištěný text odpovědný vydavatel, ale redaktor. Ten samozřejmě musel být árijského původu a nesměl být ženatý s neárijskou osobou. Paragraf 8 umožňoval Goebbelsovi zbavit se kteréhokoliv žurnalisty, jenž se mu

³⁶ V definitivní podobě mělo ministerstvo dvanáct oddělení: I) Správní oddělení, rozpočet, osobní oddělení, zákonodárství, Říšská kulturní komora. II) Propaganda. IIa) Střežení kulturní činnosti neárijců; III) Rozhlas; IVa) Domácí tisk; IVb) Zahraniční tisk; V) Film; VI) Divadlo; VII) Zahraniční oddělení; VIII) Písemnictví; IX) Výtvarné umění; X) Hudba; XI) Lidová tvořivost; XII) Cizinecký ruch

³⁷ In: Reuth, R., G.: o. c., s. 269n.

³⁸ Hilter, A.: o. c., s. 240

³⁹ 17. prosince 1920 se tehdy ještě v týdeníku „Völkischer Beobachter“ objevila tato noticka: „Nacionálně socialistické hnutí převzalo za cenu těžkých obětí „Völkischen Beobachter“, aby z něj vybudovalo bezohlednou zbraň za německví, proti každému nepřátelskému a neněmeckému úsilí. In: Völkischer Beobachter, 17. 12. 1920.

⁴⁰ In: Große Geschichte ..., s. 84

z jakéhokoliv důvodu znelíbil. Paragraf 14 kladl následující požadavky: „Redaktor je obzvláště povinen odstranit ze svých novin vše, co 1. zavádí veřejnost upřednostňováním zájmů jednotlivce před zájmy obecnými, 2. oslabuje sílu Německé říše navenek i zevnitř, jakož i společnou vůli německého lidu, německou obranyschopnost, kulturu či hospodářství...“⁴¹ Vydáním zákona sice zmizela závislost novinářů na vydavatelích, na niž často žehrali, ale žurnalisté se zároveň prakticky stali pověřenci Hitlerova státu, povolání k tomu, aby vedli národ dle cílů strany a státu. Goebbels vysvětloval úlohu novinářů následovně: „Novinář (...) jako osoba duchovní tvorby má nyní novou úlohu. Jejím základem je proměna tisku ve veřejný orgán a jeho jak právní, tak duchovní začlenění do státu. Nejdůležitější činností redaktora je plnění vzdělávacích a výchovných úkolů, které před něj staví zájmy veřejnosti.“⁴² „Tisk tak přestal sloužit soukromým zájmům, naopak usiloval o blaho celého národa“⁴³. Kdo nebyl se stavem věcí spokojen, mohl a musel své místo opustit. Kontrolní mechanismy byly navíc doplněny úplným monopolem vlády na nakládání s informacemi, včetně způsobu jejich šíření na veřejnosti. Jedním z prvních kroků Hitlerovy vlády po uchopení moci bylo převzetí Wolffova telgrafního byra - oficiální tiskové kanceláře - a Hugenbergovy Telegrafní unie⁴⁴. Jejich sjednocením byla vytvořena Německá tisková kancelář (Deutsches Nachrichtenbüro - DNB). Ta fungovala jako účinný filtr, jímž procházely veškeré zprávy ze zahraničí ještě před tím, než se dostaly do německého tisku. Informace z Německa podléhaly přirozeně stejné kontrole. Říšský tiskový vedoucí Otto Dietrich rozhodoval nejen o tom, jakým způsobem budou (pokud vůbec) zprávy sděleny zástupcům tisku, ale i o tom, v jaké podobě a na které straně budou vytištěny. Aby snad nedošlo k omylu, obdrželi přítomní novináři na závěr pravidelných tiskových konferencí ještě souhrnné sdělení v písemné

⁴¹ (... zápis novináře do zaměstnaneckých listin) „musí být odmítnut, pokud říšských ministr lidové osvěty a propagandy vznese námitku“. In: Wulf, J.: Presse und Funk im Dritten Reich: Eine Dokumentation. Frankfurt/M; Berlin 1989, s. 74n.

⁴² In: Große Geschichte ..., s. 85

⁴³ Goebel, K.: Totaler Staat und Presse (Inaugural-Dissertation). Freiburg 1936, s. 34

⁴⁴ Největší německý zpravodajský a mediální koncern. Kromě několika novinových vydavatelství zahrnoval i zpravodajskou agenturu a největší německou zpravodajskou filmovou společnost Universum Film AG (UFA). Jeho majitel Alfred Hugenberg (1865 - 1951) byl předsedou Německé nacionálně lidové strany (DNVP) a v prvním Hitlerově kabinetu zastával funkci ministra hospodářství a výživy. Po schválení tzv. „zmocňovacího zákona“ ztratila jeho strana jakýkoliv vliv. 27. 6. 1933, krátce před jejím „dobrovolným“ rozpuštěním, byl Hugenberg donucen podat demisi. Jako tzv. „host NSDAP“ si mohl až do roku 1945 ponechat poslanecký mandát. Zemřel 12. března 1951 na svém statku Rohbrake u Rintelnu v Dolním Sasku. In: CD-ROM: Das 20. Jahrhundert. 1933 - 1945. Der Weg in den 2. Weltkrieg. Digital Publishing, München 1996

formě. Redaktorům regionálních periodik byly patřičné informace zasílány poštou či dálnopisem⁴⁵.

Toto vše zcela zákonitě vedlo k obrovské uniformitě německého tisku. Jednotvárnost a nuda byly pak příčinou poklesu nákladů dokonce i nacistických periodik. Řada novin a časopisů byla nucena zastavit vydávání, a to jak z důvodů „politických“, tak i ekonomických. Jen za první čtyři roky vlády národních socialistů klesl počet deníků z 3607 na 2671. Ani výchova, ani stesky na epigony liberálních časů, kteří záměrně činí z ideálů státu cosi demotivujícího a nenápaditého, takže čtenář jen nerad sáhne po novinách⁴⁶, nezměnily nic na této tristní skutečnosti⁴⁷. Marně apelovali Goebbels i Amann na redakce, aby odstranili monotónost svých listů⁴⁸. Nesplnitelnost jejich přání mohla ovlivnit i skutečnost, že každý pokus o kritiku trestali minimálně propuštěním nezvedeného redaktora.

Byl-li tisk jedním z nejřízenějších nástrojů pro vytváření a ovlivňování veřejného mínění v rukách vládců Třetí říše, byl na tom rozhlas ještě hůře. Od samého počátku nenechával Goebbels nikoho na pochybách, jaký význam přikládá právě rozhlasu. Již 15. března 1933 si do svého deníku poznamenal: „Odpoledne jsem letěl s vůdcem do Stuttgartu. Protože jsme v noci nemohli letět zpět, nechal jsem si do hotelu nakomandovat pány, kteří jsou zodpovědni za rozhlas, a řekl jim pěkně od plic své mínění. Ještě téhož dne museli dva z nich opustit své místo. To sebere ostatním chuť otravovat nás svými sabotážemi. Ještě si zřejmě neuvědomili, že v Německu probíhá revoluce⁴⁹.“ Dva dny po přijetí zmocňovacího zákona vysvětlil Goebbels rozhlasovým intendantům a ředitelům, jak si novou práci představuje. V průběhu několika týdnů došlo k „vyloučení“ 98 vedoucích pracovníků rozhlasových společností. Klíčová postavení směli zastávat jen stoprocentní nacionální socialisté⁵⁰, kteří sice druhdy neměli s prací v rozhlase žádnou zkušenost, ale byli prověřeni léty bojů za nacionální socialismus. Jako říšský ministr pro národní osvětu a propagandu, říšský vedoucí propagandy v NSDAP a prezident Říšské kulturní

⁴⁵ Craig, G., A.: o. c., s. 579

⁴⁶ Goebel, K.: o. c., s. 42

⁴⁷ Pro vlastní potřebu vysvětlovali nacisté pokles počtu deníků např. zákazem marxistických periodik (cca 400 titulů) a nařízením zveřejňovat náklad, což údajně vedlo ke ztrátě inzerentů a hospodářské likvidaci novin s nízkým počtem výtisků.

⁴⁸ Shirer, W., L.: Aufstieg und Fall des Dritten Reiches. Bindlach 1990, s. 240

⁴⁹ Reuth, R., G. (vyd.): Joseph Goebbels Tagebücher 1924 - 1945 in fünf Bänden. München 1990, zápis ze 16. března 1933

⁵⁰ Novým ředitelem říšské rozhlasové společnosti (Reichsrundfunkgesellschaft) byl jmenován Goebbelsův berlínský spolupracovník dr. Eugen Hadamovsky (1931 berlínský Gaufunkwart, 1932 Abteilungsleiter in Reichspropagandaleitung), člen NSDAP od roku 1930, mj. viceprezident Říšské rozhlasové komory a předseda Pracovního spolku pro televizi. Pro osobní neshody s Goebbelsem upadl roku 1942 v nemilost, přihlásil se dobrovolně na frontu a jako tankový důstojník padl roku 1944 v Rusku.

komory nastolil Goebbels v rozhlase dokonalý vůdcovský princip. Určoval nejen co se bude v německém rozhlase vysílat (příkaz pro obsah programu), jak se bude vysílat (rozkaz pro formální provedení), kdy se bude vysílat (rozkaz pro uvolnění či zadržení určitého programu) a konečně kde se bude vysílat (rozkaz o používání dlouhých, středních a krátkých vln, jakož i rozkaz o vysílání určitých vysílačů či jejich skupin). Nespoléhal jen na obecné směrnice a výnosy pro rozhlasovou politiku, nýbrž pečoval i o programové drobnosti a jednotlivosti, a to zvláště tehdy, jednalo-li se o přenosy z nacionálně socialistických slavností, jako byly stranické sjezdy, oslavy 1. máje atd. Maximální možnou péči pak zaměřil na vysílání z manifestací, jichž se (zpravidla jako řečník) zúčastnil sám vůdce⁵¹. Goebbels si ovšem byl vědom faktu, že pokud má rozhlasové vysílání účinně sloužit politické propagandě, je nutné eliminovat hrozící nebezpečí, že neustálé stranicko - politické běsnění na vlnách éteru posluchače v brzké době znechutí a možnosti rozhlasu jako propagačního média výrazně omezí. Dbal tedy na to, aby vysílání neztratilo svůj zábavný charakter. Poučení uštědřovaná rozhlasem měla být vedena velmi opatrně a inteligentně. Při zahájení rozhlasové výstavy v roce 1936 to prohlásil veřejně: „Vysílání rozhlasu musí být sestaveno (...) z chytrého a psychologicky promyšleného programu, který zahrne správně namixovanou dávku poučení, vzrušení, uvolnění a zábavy. Přitom je třeba myslet na to, že převážná většina posluchačů je trvale zatažena do nervy a síly vyčerpávajícího každodenního shonu, že v těch několika málo hodinách klidu nalezne u svého přijímače zábavu a uvolnění. Těch několik málo, kteří mají potřebu být živeni Kantem a Hegelem, naprosto nepadá na váhu⁵²“. Že měl v tomto ohledu nezanedbatelný úspěch, dokládá i akce s levnými, tzv. lidovými radiopřijímači⁵³, po níž se počet rozhlasových koncesionářů pronikavě zvýšil. Akce proběhla pod heslem: „Celé Německo naslouchá vůdci s novým lidovým radiopřijímačem“. Vděční posluchači obdařili nový rozhlasový aparát familiárním přívlastkem „Goebbelsův rypák“ (Goebbels-Schnauze⁵⁴)

Hitler sám ani zdaleka nebyl jen pouhým teoretikem propagandy, rozepsané v *Mein Kampf*. Bylo mu ostatně jasné, že lidé se nenechají zabíjet kvůli málo čtené knize, nýbrž kvůli ideji, která jim uvízne - a to jakýmkoliv způsobem - hluboko pod kůží. I v tom se shodoval s Goebbelsem, který již

⁵¹ Jen v roce 1933 rozhlas přenášel na 50 Hitlerových vystoupení a manifestací.

⁵² In: *Große Geschichte ...* s. 92

⁵³ Průměrná cena normálního radiopřijímače se pohybovala mezi 200 - 400 RM. Přijímač VE 301 vyvinutý na návrh ministerstva propagandy inženýrem Ottou Griesingem stál včetně antény jen 76 RM. Mohl přijímat jen ve středovlnném pásmu, čímž byl poslech zahraničních vysílačů takřka znemožněn, avšak svojí cenou byl dostupný valně většině německých občanů. Počet domácností vybavených rozhlasovým aparátem tak stoupl z 25 % v roce 1933 na 65% v roce 1941.

⁵⁴ Reuth, R., G.: o. c., s. 276

v lednu 1928 prohlásil: „Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí život za knihu. Nikdy nenaleznete milióny lidí, kteří položí život za hospodářský program. Ale milióny lidí budou připraveny padnout za evangelium.“⁵⁵ Asi i proto nacistické akce do značné míry připomínaly náboženské obřady. Hitler si byl velmi dobře vědom toho, jaký mají na lid účinek velké pompézní akce. Již v mládí, které strávil ve Vídni, byl fascinován průvody, schůzemi i tábory lidu, jež byly pořádány sociálními demokraty⁵⁶. Vedle přebírání liturgických forem se nechával zejména jimi inspirovat k vlastním monstrózním průvodům a akcím, jakými byly dožínky (Erntedanktag), 1. máje i další socialistické slavnosti⁵⁷. Vrcholem politické sezóny⁵⁸ byl každoroční stranický sjezd v Norimberku, poctěná povinnou účastí veškeré nacionálně socialistické elity a později i velevítanou přítomností některých zástupců diplomatického sboru. Jeden ze sjezdů byl i zfilmován a s velkým úspěchem promítán pod názvem „Triumf vůle“ (režie Leni Riefenstahlová). Při těchto (a ovšem i jiných) příležitostech vystupoval Hitler coby hlavní řečník. Tehdy se de facto vracel do svých začátků, kdy zastával v malé, bezvýznamné Německé dělnické (Deutsche Arbeiterpartei) straně funkci propagandisty. Tenkrát v sobě objevil talent řečnit a přesvědčovat posluchače. V čem spočívalo toto kouzlo, nebylo až do dneška přesně objasněno. Lze sice souhlasit s H. Kissingerem, že se Hitler vyšvihl zejména díky svým řečnickým schopnostem⁵⁹, rozeným řečníkem však Hitler rozhodně nebyl. Je ovšem známo, že na sobě v tomto směru velmi usilovně pracoval⁶⁰. Metodiku projevu objasnil -jak jinak- v Mein Kampf, v němž

⁵⁵ In: Reuth, R., G.: o. c., s. 113

⁵⁶ Ostatně i rudý prapor nacistů byl zcela záměrně převzat od marxistických stran.

⁵⁷ Jak velký význam nacistické vedení přikládalo provedení svých slavností lze odvodit i z faktu, že se této tematice věnoval speciální časopis „Vorschläge zur nationasozialistischen Feiergusaltung“.

⁵⁸ Během let došlo k ustálení kalendáře velkých celostátních svátků a slavností. Nacionálně socialistický rok zahrnoval celkem deset významných akcí: 30. ledna - „Tag der Machtergreifung“, 24. února - „Verkündigung des Parteiprogramms“, 16. března - „Heldegedenktag“ (Vzpomínka na padlé v 1. světové válce), poslední březnová neděle - „Verpflichtung der Jugend“ (Přijímání čtrnáctiletých do HJ a BDM) 20. dubna - „Geburtstag des Führers, 1. květen - „Tag der nationalen Arbeit“, druhá resp. od roku 1938 třetí květnová neděle - Muttertag (Den matek), 21. června - „Sommersonnenwende“, první polovina září - „Reichsparteitag“, počátek října - „Erntedankfest“, 9. listopadu - „Tag der Gefallenen der Bewegung“ (připomenutí nezdařeného pokusu o puč v roce 1923), 21. / 24. prosince - „Wintersonnenwende“ / Julfest (spíše vnitřní záležitost SS). In: Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 174

⁵⁹ Kissinger, A.: Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi. Praha 1996. s. 303

⁶⁰ Ovšem nejen Hitler. Již v roce 1929 (od 1. července) byla oficiálně zřízena Řečnická škola NSDAP (Rednerschule der NSDAP). Do ročního kursu musel každý župní vedoucí na Himmlerův rozkaz odeslat minimálně dva soudruhy. Po ukončení kursu měl frekventant obdržet průkaz „župního řečníka“ (Gau - Redner). Dopis Heinricha Himmlera z 6. května

popisuje význam i takových zdánlivých maličkostí jakými byly místo, čas či teplota v sále, kde měl řečnit. Dopolední projev pokládal za psychologicky chybný, naproti tomu vyzdvihoval jako pozdní odpoledne či podvečer. Příšeří katolického kostela, „zvláštní kouzlo“ Festivalového domu v Bayreuthu či jiný podobný místní kolorit se mu jevily jako příznivý předpoklad pro snažší ovlivnění lidí⁶¹.

Projev byl pro něj bojem dvou protichůdných sil. „Vynikajícímu umění řeči apoštolského charakteru se snáze podaří získat nové příznivce, pokud je jejich odolnost již přirozeným způsobem oslabena, než v případě posluchačů, kteří jsou ještě plni psychických i fyzických sil⁶².“ Odebrat právě tyto síly pokládal Hitler za svůj první cíl. Jeho metoda byla prostinká. Zcela záměrně unavoval v první části svých několikahodinových projevů své publikum zdlouhavým vyprávěním, nekonečnými historickými či rádoby filozofickými úvahami, aby je poté, kdy již byli poměrně „vláční“, v druhé části projevu „elektrizoval“ demagogickými hesly, nacionálně socialistickými pravdami a postupně tak přiváděl k stále silnějšímu souhlasu, potlesku a nekritickému akceptování svých vývodů. Avšak Hitlerovo zdánlivé běsnění při důležitých obrazech, jeho extatická gesta a chování, které hraničilo s projevy šílenství - téměř nic z toho nebylo projevem spontánnosti okamžiku, nýbrž velmi dobře nastudovaná scéna. Je známo, že Hitler při generálních zkouškách na své projevy trávil dlouhé hodiny před trojicí zrcadel, pečlivě vyslovoval větu po větě, pozoroval a studoval své pohyby i výraz obličeje. Gesta i věty opakoval tak dlouho, dokud nebyl zcela spokojen. Po takovémto tréninku a za pečlivě navozené atmosféry se již nezdá být tak neuvěřitelné, že následně před publikem (a to nejen „svým“) dokázal „vůdce“ vystupovat neobyčejně přesvědčivě a že jeho šílená klauniáda byla přesvědčivá i pro střízlivé a skeptické zahraniční pozorovatele. Zdá se, že Hitler byl jedním z těch herců, řečníků či politiků, kteří se dokáží plně ztotožnit se svojí rolí a kteří v okamžiku předvádění (ovšem právě jen v něm) sami věří tomu, co říkají. Podobně jako mnoho velkých herců dokázal lidi pohnout k slzám či je naplnit vztekem a pobouřením. Jak ovšem správně upozorňuje Sebastian Haffner, účinným prvkem úspěchu Hitlerových řečí nebylo jen jeho řvaní a soptění, nýbrž i fakt, že obsahovaly jisté racionální pozadí⁶³.

Vůdce a říšský kancléř však nebyl jen subjektem propagandy, nýbrž i jejím velevýznamným objektem. Kult jeho osobnosti pěstoval především Goebbels, a to tak mohutně, že byl sám schopen ve vší vážnosti tvrdit, že „když vůdce

1929, určený všem župním vedením a všem poslancům a řečníkům NSDAP. In: Tyrell, A.: Führer befiehl ... Bindlach 1991, s. 261n.

⁶¹ Hitler, A.: o. c., s. 468

⁶² ibid., s. 469

⁶³ Haffner, S.: Anmerkung zu Hitler. Frankfurt am Main 1992, s. 35

hovoří, je to jako bohoslužba⁶⁴“, ovšem již samotný fakt, že se Hitler pokládal za vyvolence prozřetelnosti, který -podobně jako většina ostatních socialistů a komunistů- odhalil a nazírá vyšší dějinnou pravdu, těmto snahám jen a jen nahrával.

„V čem spočívá tajemství bezchybné jistoty Adolfa Hitlera, jeho obrovského vlivu na německý národ? Leží v jeho lidské dobrotě, v síle jeho charakteru nebo jeho jedinečné skromnosti? Je to jeho politické nadání, které vždy správně nahlíží běh budoucích věcí či jeho příslovečná odvaha nebo snad jeho neochvějná věrnost vůči svým blízkým? Myslím si, že je to suma všech těchto jeho ctností, které člověka nutně přivádí k závěru, že v tomto muži je cosi nepopsatelného, nepochopitelného, a kdo to necítí, nemůže to pochopit; neboť my milujeme Adolfa Hitlera, protože hluboce a neochvějně věříme, že nám byl seslán Bohem, aby zachránil a spasil Německo⁶⁵“, prohlásil Hermann Göring. Nemluvil jistě ani zdaleka jen sám za sebe, ale jeho extatické prohlášení odpovíká na tak zásadní otázku, co se stalo s částí německého národa⁶⁶, že mohl v takové míře propadnout nacionálně socialistickému šílenství, asi není. Snad se dá jen zobecnit, že metody Hitlerovy (a Goebbelsovy) propagandy do značné míry korespondují s poučkami o psychologii davu. Jak již bylo připomenuto výše, je nutné zohlednit dobu a katastrofální krizi v hospodářské, sociální i politické oblasti. Přitom je třeba oddělit skutečné Hitlerovy záměry i „zásluhy“ od toho, co a do jaké míry mu přihrála doba. Hitler byl bezpochyby velmi důvěrně seznámen s duševním rozpoložením malých lidí a jako člověk, který vlastně polovinu života strávil jako bohémský tulák, bezdomovec a flákač, znal jejich komplex ublíženosti a dobře mu rozuměl. Hitler zahrnul tyto „jednoduché soudruhy“ kompetencemi, poctami, tituly, úřady, uniformami, odznaky a vyznamenáními. Pečlivě promyšlený systém odstupňování úřadů a hodností, který umožňoval rozeznat právě pomocí uniforem a distinkcí, kdo je kdo, byl pravděpodobně obzvláště vhodný pro pocit uspokojení německých mas⁶⁷. Frustrovaní lidé, kteří do té doby neměli žádnou příležitost se veřejně projevit, získávali pocit, že se spolu s Adolfem Hitlerem stávají - díky novým úřadům a

⁶⁴ In: Grosse Geschichte ..., s. 98

⁶⁵ ibid.,

⁶⁶ Nelze ovšem opomenout, že ani ve volbách do Říšského sněmu (5. III. 1933), které již neměly s demokratickými volbami mnoho společného, nicméně ještě dávaly možnost určitého výběru mezi politickými stranami, nezískala NSDAP očekávanou nadpoloviční většinu (jen 43,9%, což znamenalo 288 z 647 křesel). Následné volby probíhaly již dle obvyklého socialistického vzoru - s jednotnou kandidátkou, kontrolovanou účastí a - podobně jako občasná referenda - s odpovídajícími výsledky. Pro se vyslovilo vždy více než 90% hlasujících. Poslední referendum proběhlo v souvislosti s již uskutečněným anšlusem Rakouska. Pro „znovusjednocení“ údajně hlasovalo v Německu 99,08% voličů, v bývalém Rakousku 99,75%.

⁶⁷ In: Grosse Geschichte ..., s. 100

možnostem postupu ve stranické, státní či úřednické hierarchii - dokonce „politickými vůdci“. Je pravděpodobné, že právě tito lidé tvořili páteř oné naprosto iracionální, leč přesto neochvějně věrnosti národa, který se ani ve velmi obtížné situaci v závěru války nechtěl vzdát naděje, že si udrží to, co mu Hitler přinesl.

Obyvatelům té části střední Evropy, kteří prožili - v kratším či delším časovém období - socialismus v jeho tzv. reálné odrůdě, by chování i fanatismus, - ať již předstíraný, ať skutečný - značného množství Němců v období nacionálně socialistické diktatury, nemuselo připadat až tak naprosto nepochopitelné. Každý, kdo odsuzuje davové šílenství statisíců nadšeně hajlujících Němců, by si měl připomenout rezoluce českých školáků, požadující smrt pro souzené v politických procesech i nadšené prvomájové průvody z let raného budování reálného socialismu. A Hitlerův kult? Kdyby tak podstavec odstřeleného pomníku vůdce světového proletariátu a koryfeje všech věd na Letné mohl vyprávět ...

Příloha

Völkischer Beobachter - stručný přehled

Ústřední list Nacionálně socialistické německé dělnické strany (NSDAP); v tzv. „období bojů“ i po „převzetí moci“ jeden z velmi účinných nástrojů nacionálně sociastické propagandy.

První číslo spatřilo pod názvem „Münchener Beobachter“ světlo světa již 2. ledna roku 1887. Lokální mnichovský týdeník vystřídal několik vydavatelství a před 1. světovou válkou se stal vlastnictvím Franze Ehera (Eher Verlag). Po roce 1918 se kolem této tiskoviny začaly shromažďovat osoby z národoveckého hnutí a pod jejich vedením dosáhl týdeník - již pod novým názvem (VB) - v květnu roku 1919 nákladu téměř 10 000 výtisků. Od roku 1921 se v jeho záhlaví skvěl podtitulek „Kampfblatt der national - sozialistischen Bewegung Großdeutschlands“. 17. prosince 1920 se objevila v poznámce 38 citovaná noticka o převzetí VB nacionálními socialisty a jeho použití jako nesmiřitelné zbraně proti všemu neněmeckému. Od tohoto data také vycházel dvakrát týdně⁶⁸. 1. ledna 1921 se objevil první Hitlerův článek „Die völkischen Gedanken und die Partei“. Od 6. února 1923 vycházel Völkischer Beobachter jako deník. Po Hitlerově pokusu o puč byl zakázán, v roce 1925 obnoven, avšak průměrného nákladu z roku 1923 (25 000 výtisků) se podařilo dosáhnout až v roce 1929. Ředitelem nakladatelství (Eher Verlag) byl od roku 1922 Max Amann; šéfredaktorem od přelomu července a srpna 1921 Dietrich Eckart, od března 1923 Alfred Rosenberg, v roce 1938 se jeho následníkem stal Wilhelm Weiß. Do 30. dubna 1933 byl jako vydavatel uváděn Adolf Hitler.

⁶⁸ Deutsche Geschichte von 1918 bis 1938 in Dokumenten. Stuttgart 1943, s. 266

Od února 1927 existovala kromě bavorské také říšská mutace, od března 1930 i berlínské vydání. V roce 1933 došlo k založení berlínské redakce a tiskárny pro severoněmecké vydání. Uchopením moci (leden 1933) získaly články punc oficiálnosti, VB se stal jakýmsi pseudovládním orgánem. Po obsazení Rakouska (březen 1938) byla zřízena i vídeňská filiálka. Od roku 1941 vycházel v Mnichově VB pro vojáky v poli (Feldpostausgabe)⁶⁹.

„Völkischer Beobachter“ upoutával pozornost nápadným grafickým provedením⁷⁰, velkým formátem, rudočerným tiskem, ilustracemi, nápadnými titulky, karikaturami, ale i obsahem. První popř. i druhá strana bývala zaplněna senzačně laděnými či polemickými články, které grafikou i stylem měly čtenáře „nažhavit“. K nim byly připojovány politické či antisemitské karikatury, politické glosy a úvodník. Na druhé nebo třetí straně stál „kulturně politický“ fejeton, který objasňoval události z hlediska národně socialistického světového názoru. Zcela novým (a úspěšným) prvkem se stal (zejména po roce 1933) pravidelný systém nejrůznějších politických, kulturních, ekonomických i vědeckých příloh⁷¹ jako například: Rasa a národ, Technika a doprava, Německá žena, Filmové rozhledy atd. Poslední výtisk severoněmeckého vydání novin Völkischer Beobachter je datován 27. 4. 1945, jihoněmeckého 30. 4. 1945⁷².

Zusammenfassung

Der Blick auf zentrale Elemente der nationalsozialistischen Weltanschauung und auf wichtige programmatische Aussagen kann den Aufstieg und Erfolg des Nationalsozialismus nicht erklären. In seinem Buch „Mein Kampf“ nannte Hitler Popularität und Gewalt (und als drittes Tradition) als Fundament zur Bildung von Autorität. In der Tat lassen sich die Herrschaftstechniken des NS-Regimes zwischen diesen beiden Pole - Gewalt und Popularität - einordnen. Die Herrschenden bedienten sich einer ganzen Palette von Maßnahmen, die in unterschiedlicher Abstufung von Zwang und Gewalt enthielten. Ein wesentlicher Faktor war daneben die Art und Weise, in den die Partei und der Führer sich selbst und ihre Ideen der Bevölkerung präsentierten. Durch ideologische Stützen wurde versucht, emotionale Zustimmung im Volk zu wecken; positive Erfahrungen mit dem neuen Staat konnten die Loyalität der Menschen festigen; eine möglichst vollständige organisatorische Erfassung der Bevölkerung sollte die notwendige Voraussetzung für eine Ausrichtung des Volkes auf die neuen Ideale. Der Einsatz einer wirkungsvollen Propaganda diente der gezielten Indoktrination. Der vorliegende Aufsatz stellt also die

⁶⁹ Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 609

⁷⁰ „Noviny byly po dlouhý čas nejaktuálnějším plakátem hnutí.“ In: Goebel, K.: o. c., s. 52

⁷¹ ibid., s. 50

⁷² Zentner, Ch., Bedürftig, F. (Hrsg.): o. c., s. 609

Methoden und Techniken der nationalsozialistischen Selbstdarstellung und die Umsetzung der Ideologie in Propaganda dar.